

RECEP TAYYİP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KÛFE İMAMLARININ KIRAATLERİ VE HÜCCETLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Muhammed BİNİCİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR

RİZE
2023

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR danışmanlığında, Muhammed BİNİCİ tarafından hazırlanan “*Kûfe İmamlarının Kıraatleri ve Hüccetleri*” başlıklı bu çalışma, 07/12/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi İmran ÇELİK	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAŞ	

ETİK BEYAN

Temel İslâm Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim *Kûfe İmamlarının Kıraatleri ve Huccetleri* konulu tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmâmda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dahîl, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve/veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiç bir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

07/12/2022

Muhammed BİNİCİ

ÖN SÖZ

İnsanlık için en büyük nasip olan Kur'ân-ı Kerîm mana yönüyle insanlara hayat rehberi olurken, lafzıyla da insanlara huzur ve sükunet veren ilahi bir armağandır. Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ve insanlara anlatılması için birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında Kur'ân-ı Kerîm'in lafzını konu alan kıraatlerle alakalı araştırmalara çokça rastlamak mümkündür. Kıraatler her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'in lafzını konu edinse de lafızdaki okuyuş farklılıkları çoğu zaman manaya da etki etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm islâmî ilimlerin ana kaynağı olduğu için İslâm âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'in lafzına da çok ehemmiyet vermektedirler. Bunun göstergesi olarak da her bir kıraat imamının veya bir bölgede bulunan imamların okuyuşlarıyla alakalı çalışmalar bulunmaktadır.

Bu tez Kûfe bölgesindeki kıraatleri konu edinmektedir. Bölgede bir çok kıraat âliminin varlığı bilinmekle beraber öne çıkan ve “kıraat-ı aşere” içerisinde yer alan imamlardan dördü bu bölgede bulunmaktadır. Kıraatleri, isimleriyle anılan bu imamlar Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef olmak üzere kıraat ilminde ön plana çıkmaktadırlar. Bu çalışmada, söz konusu imamların kıraatleri ferş-i hurûf ve usûl cihetiyle incelenecektir.

Bu çalışmanın hazırlanması bir çok kişinin katkı ve desteğiyle olmuştur. Öncelikle çalışmanın başlangıcında bitimine kadar her safhada yardımı, yol göstermesi ve katkısıyla destek olan değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR'a şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca bana her daim destek veren Mecit ANAÇOĞLU'na ve ismini zikredemediğim hocalarıma ve arkadaşlarıma da ayrıca teşekkür ediyorum.

Muhammed BİNİCİ
2023/RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TÜRKÇE ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
1. KÛFE KIRAAT İMAMLARI	9
1. 1. Âsım b. Behdele.....	9
1. 1. 1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem	9
1. 1. 2. Kıraat İlmindeki Yeri.....	10
1. 1. 3. Hocaları ve Talebeleri.....	11
1. 2. Hamza b. Habîb	11
1. 2. 1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem	11
1. 2. 2. Kıraat İlmindeki Yeri.....	12
1. 2. 3. Hocaları ve Talebeleri.....	13
1. 3. Ali b. Hamza el-Kisâî	13
1. 3. 1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem	13
1. 3. 2. Kıraat İlmindeki Yeri.....	14
1. 3. 3. Hocaları ve Talebeleri.....	14
1. 4. Halef b. Hişâm	15
1. 4. 1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem	15
1. 4. 2. Kıraat İlmindeki Yeri.....	15
1. 4. 3. Hocaları ve Talebeleri.....	16
2. KÛFE İMAMLARININ KIRAATLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	17

2. 1. Kûfe Kıraat İmamlarının Ferş-i Hurufı Alakalı Kıraat Vecihlerinin Değerlendirilmesi.....	18
2. 1. 1. Sarf Yönünden Okuyuşların Değerlendirilmesi	19
2. 1. 1. 1. Sarf Yönünden İttifak Edilen vecihler	19
2. 1. 1. 1. 1. Farklı Fiil ve Bablarda okunması.....	19
2. 1. 1. 1. 2. Farklı Sigalarda Okunması	23
2. 1. 1. 1. 3. Farklı Kalıplarda Okunması.....	26
2. 1. 1. 2. Sarf Yönünden İhtilaf Edilen Vecihler	29
2. 1. 1. 2. 1. Farklı Fiil ve Bablarda Okunması.....	29
2. 1. 1. 2. 2. Farklı Sigalarda Okunması	33
2. 1. 1. 2. 3. Farklı Kalıplarda Okunması.....	36
2. 1. 2. Nahiv Yönünden Okuyuşların Değerlendirilmesi	40
2. 1. 2. 1. Nahiv Yönünden İttifak Edilen vecihler.....	40
2. 1. 2. 1. 1. İrabdan Kaynaklanan Farklılıklar	40
2. 1. 2. 1. 2. Edatlardan kaynaklanan Farklılıklar	44
2. 1. 2. 1. 3. Tekil-Çoğuldan Kaynaklanan Farklılıklar	47
2. 1. 2. 2. Nahiv Yönünden İhtilaf Edilen Vecihler	50
2. 1. 2. 2. 1. İrabdan Kaynaklanan Farklılıklar	50
2. 1. 2. 2. 2. Edatlardan Kaynaklanan Farklılıklar	53
2. 1. 2. 2. 3. Tekil-Çoğuldan kaynaklanan Farklılıklar	56
2. 1. 3. Aynı Kökten Gelen Kelimelerin Farklı Okunması	60
2. 1. 3. 1. Aynı Kökten Gelen ve İttifak Edilen Kelimeler	60
2. 1. 3. 2. Aynı Kökten Gelen ve İhtilaf Edilen Kelimeler	63
2. 1. 4. Muterâdîf veya Farklı Kelimelerin Değerlendirilmesi	66
2. 1. 4. 1. Muterâdîf veya Farklı Kelimelerde İttifak Edilenler	66
2. 1. 4. 2. Muterâdîf veya Farklı Kelimelerde İhtilaf Edilenler	67
2. 1. 5. Bir Kelimeden Başka Kelimeye Geçişteki Okuyuşlar.....	70
2. 1. 6. Takdim ve Tehir Yönünden Okuyuşlar	72
2. 1. 7. Harf Fazlalığı veya Eksikliği Yönünden Okuyuşlar.....	73
2. 1. 8. Zamirler Yönünden Okuyuşlar	75
2. 2. Kûfe Kıraat İmamlarının Usûlle Alakalı Kıraat Vecihlerinin Değerlendirilmesi.....	79

2. 2. 1. İstiâze ve Besmelenin Okunuşu ile İlgili Kıraat Vecihleri	79
2. 2. 2. Med Yönünden Kıraat Vecihleri.....	81
2. 2. 3. İdgâm Yönünden Kıraat Vecihler.....	83
2. 2. 3. 1. İttifak Edilen Yerler	84
2. 2. 3. 2. İhtilaf Edilen Yerler	85
2. 2. 4. İmâle Yönünden Kıraat Vecihleri.....	89
2. 2. 5. İşmâm Yönünden Kıraat Vecihleri	95
2. 2. 6. İbdâl Yönünden Kıraat vecihleri.....	96
2. 2. 7. Teshîl Yönünden Kıraat Vecihleri	97
2. 2. 8. Sekte Yönünden Kıraat Vecihleri	99
2. 2. 9. Cem‘-i Müzekker Gâib Zamiriyle Alakalı Kıraat Vecihleri.....	101
2. 2. 10. İki Hemzenin Yan Yana Gelmesiyle Ortaya Çıkan Kıraat Vecihleri	101
3. SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA.....	106

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR

Hazırlayan : Muhammed BİNİCİ

Yıl : 2023

Sayfa : 115

TÜRKÇE ÖZET

KÛFE İMAMLARININ KIRAATLERİ VE HÜCCETLERİ

Kur'ân-ı Kerîm'in lafız zenginliğini ifade eden kıraatler, Hz. Peygamber'den itibaren belli usûl ve şartlar dahilinde günümüze ulaşmıştır. Kûfe kıraat imamları da bu şartları taşıyan ve günümüze ulaşan kıraatler arasında yer almaktadır. Bu tezde Kûfe kıraat imamlarının kıraatleri ferş ve usûl bakımından incelenecektir.

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında kıraat ilminin tanımı, konusu, gayesi ve tarihsel gelişimi hakkında kısa bilgi verilmektedir. Birinci bölümde Kûfe kıraat imamlarının hayatları yaşadıkları dönem, kıraat ilmindeki konumları, hocaları ve talebeleri hakkında açıklama yapılmakta ve ikinci bölümde de bu imamların kıraatleri ferş-i hurûf ve usûl yönünden ele alınıp manaya etkisi incelenmektedir. Sonuç bölümünde ise çalışmadan elde edilen bulgular ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Kıraat, Ferş-i Hurûf, Usûl.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences

Thesis Type : Master Thesis

Supervisor : Asst. Prof. Dr. Kadir TAŞPINAR

Author : Muhammed BİNİCİ

Year : 2023

Pages : 115

ABSTRACT

RECITATIONS AND HUJJATS OF THE IMAMS OF KÜFE

Recitations expressing the richness of words of the Qur'an, From the time of the Prophet, it has reached the present day under certain procedural conditions. Kufe recitation imams are among the recitations that have these conditions and have survived to the present day. In this thesis, the recitations of the imams of Kufa will be examined in terms of ferş and usûl.

This study consists of introduction, two parts and conclusion. In the introduction, brief information is given about the definition, subject, purpose and historical development of the science of recitation. In the first part, an explanation is given about the period in which the imams of Kufa recitation lived, their position in the science of recitation, their teachers and students. In the conclusion section, the results obtained from the study are presented.

Keywords: The Qur'an, Recitation, Ferş, Usûl.

KISALTMALAR

Arş. Gör.	: Araştırma Görevlisi
(a.s)	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn (oğlu)
Bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
(cc)	: Celle Celalüh
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
sad.	: Sadeleştiren
(s.a.s.)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkîk eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

İslâm dininin ana kaynaklarının başında Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu yönü İslâm âlimlerinin ve bilim adamlarının dikkatini çektiği için onun hakkında birçok araştırma yapmalarına ve eser yazmalarına sebep olmuştur.

İslâmî ilimleri daha güzel anlamak veya onlarla hüküm verebilmek için kıraat ilimlerinin bilinmesi gerekmektedir. Çünkü kıraatlerdeki farklı okuyuşlar mana zenginliğine ve farklı hükümlerin çıkarılmasına vesile olmaktadır. Kıraatlerdeki farklılıklar Hz. Peygamber'den itibaren belli usûl ve şartlar dahilinde varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde akademik olarak İlahiyat Fakültelerinde pratik olarak da Diyanet İşleri Başkanlığı'nda uygulama şeklinde birçok çalışma yapılmaktadır.

Kıraatlerle ilgili yapılan çalışmalar alana birçok katkı sağlamıştır. Bununla birlikte üzerinde çalışılması ve araştırılması gereken bir çok konu bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda, tefsirlerdeki kıraatlerin varlığı, bir kıraat imamının okuyuşu, bir imam veya râvilerinin karşılaştırılması veya Kur'ân-ı Kerîm'deki bir veya birkaç sûrede bulunan kıraat farklılıkları, kıraat ilmine dair kavramlar ve kıraat alanındaki problematik meselelerle alakalı çalışmaların yapıldığına şahit olunmaktadır.

Bu çalışmanın giriş bölümünde kıraat ve kıraat tarihi hakkında kısa bilgi verildikten sonra Kûfe kıraat imamları, hocaları ve talebeleri, kıraat ilmindeki konumlarıyla ele alınmıştır.

Bu çalışma Kûfe kıraat imamlarının ferş-i hurûf ve usûl yönünden okuyuş farklılıklarını ihtiva etmektedir. Ferş-i hurûf yönünden inceleme yapılırken ittifak ve ihtilaf edilen kelimeler tespit edilip hüccetlerine değinilmiş ve manaya etkisi olup olmadığı araştırılarak örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ferş-i hurûfla alakalı sarf, nahiv, aynı kökten olan kelimeler, müteradif olan kelimeler, kelimelerin takdim ve tehiri, harf fazlalığı veya eksikliği ve zamirler yönünden okuyuş farklılıkları üzerinde durulmuştur. Usûl yönünden ise Kûfe kıraat imamlarının kendi aralarındaki farklılıklar tespit edilmiş; istiâze ve besmele, med, idgâm, imâle, işmâm, ibdâl, teshîl, sekte, cem'-i müzekker ve iki hemzenin beraber bulunması gibi konular örneklerle açıklanmıştır.

Kûfe kıraatleri arasında hem ferş hem de usûl yönünden ittifak edilen noktaların çok olmasıyla beraber ihtilaf edilen noktaları da ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Ayrıca usûl ile ilgili kıraat farklılıklarının manayla alakası olmadığı, ferş-i hurûfla ilgili farklılıkların ise bazen mana zenginliğine bazen mana farklılıklarına, bazen de hüküm farklılıklarına medâr olduğu bilgisi verilmektedir. Bilindiği üzere kıraatler Hz. Peygamber'den itibaren belli şartlar ve silsile yolu ile günümüze ulaşmıştır. Kıraat âlimleri var olan kıraatleri tasnife tabi tutmuşlar ve bir kıraatin sahih olduğuna karar verebilmek için belli kıstaslar ortaya koymuşlardır. Kûfe kıraat imamlarının kıraatleri de bu kıstaslara uyduğu için Âsım, Hamza ve Kisâî “seb‘a” diye bilinen yedi imam, Halef ise “aşere” olarak adlandırılan on imam arasında yer almaktadır.

Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Tezin hazırlanmasında birçok kaynağa müracaat edilmiştir. Öncelikle kıraat hakkında genel bilgi veren, Kûfe kıraat imamlarının kıraat farklılıklarını açıklayan ve bu farklılıkların hüccetlerini ifade eden kitaplar taranmıştır. Bu eserlerden edinilen bilgilerle konunun anlatılacağı başlıklar karışıklığa sebebiyet vermemek için özenle seçilmeye çalışılmıştır.

Çalışma giriş ve iki bölüm olarak şekillendirilmiştir. Giriş bölümünde kıraat ilmiyle ve tarihiyle alakalı genel bilgi verilmektedir. Birinci bölümde Kûfe kıraat imamları, râvileri, talebeleri, hocaları, ve kıraat ilmindeki yerleri ile ilgili açıklama yapılırken; ikinci bölümde bu imamların ferş-i hurûf ve usûl yönünden kıraat farklılıkları incelemeye tabi tutulmuştur.

Çalışmada Arap alfabesi kullanılırken sadece harflerin yazılması halinde Arapça yazı kullanılmıştır. Hemze ve elif'in kullanımında karışıklığa sebebiyet verilmemesi için isimleri Türkçe yazılarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Harfler yalnız olarak yazılacaksa tırnak (‘’) işaretleri kullanılmış, kelime veya cümle olarak yazıldığında ise normal olarak yazılmıştır.

Kıraat farklılıkları ile alakalı bilgi aktarılırken Kûfe kıraat imamları denildiğinde Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef'ten bahsedilmektedir. Ferş-i hurûfla alakalı Kûfe kıraat imamlarının okuyuşları değerlendirilirken ittifak ve ihtilaf edilen kelimeler olarak ayırma tabi tutulmaktadır. İttifakla okunan kelimelerle alakalı bilgi verilirken hem Kûfe imamları hem de diğer imamların okuyuşları beraber

değerlendirilmiştir. Ancak ihtilafla okunan kelimeler açıklanırken sadece Kûfe kıraat imamları dikkate alınarak açıklama yapılmıştır. Usûl farklılıkları ile ilgili kıraat farklılıkları değerlendirilirken sadece Kûfe kıraat imamlarının okuyuşları ittifak veya ihtilaf olarak ayrıma tabi tutulmaksızın açıklanmaya çalışılmıştır. Ferş-i hurûf ile ilgili kelimeler, âyet ve meâli yazıldıktan sonra isnad edildiği imamlar ve hüccet bakımından değerlendirilerek farklı okuyuşların manaya etkisi hakkında bilgi verilmiştir. Usûlle ilgili kıraat farklılıklarından bahsedilirken de konuyla ilgili verilen örnek yazıldıktan sonra kıraat imamlarının kelimeyle ilgili okuyuşları incelenmiştir.

Tez yazılırken kaynak olarak İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâ'ât*'ı, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyisr fi'l-kirâ'âtı's-seb'i*, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi kirâ'âtı'l-aşr*'ı, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın (ö. 1117/1705) *İthâfû fuzalâi'l-beşer*'i, Pâlûvî'nin (ö. 1192/1778) *Zübdetü'l-irfân*'ı çokça başvurulmuş eserler arasında bulunmaktadır. Ayrıca Hüccet kitapları olarak Ebû Zur'a'nın (ö. 403/1011) *Hüccetü'l-kirâât*, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *el-Keşf an Vücûhi'l-kirâ'âtı's-seb'* ve İbn Hâleveyh'in *el-Hücce fi'l-kirâ'âtı's-seb'* isimli eserlerinden faydalanılmıştır.

Konuyla alakalı âyetlerin meâlleri hususunda Türkiye Diyanet Vakfı'nın *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli* esas alınmıştır. Kıraat ihtilaflarından dolayı ortaya çıkan mana farklılıkları için Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân*'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Kurtubî'nin *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*'ı, İbn Aşûr'un (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-tenvîr*'i Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'an Dili* isimli eserlerine başvurulmuştur.

Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 322/934 ile 690/1291 tarihleri arası) *el-Müfredât*'ı, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-arab*'ı, ve heyet tarafından hazırlanan *el-Mu'cemü'l-vasîd* gibi sözlüklerden istifade edilmiştir.

Kıraat İlminin Tanımı, Konusu, Gayesi

Kıraat, lügatte “قرأ” filinin mastarı olarak okumak, bir araya toplamak manalarına gelmektedir.¹ Istilahî manada İslâm âlimleri tarafından farklı tanımlar

¹ Ebü'l-Fazl İbn Manzûr İbn Mükerrrem Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî *Lisânü'l-arab*, (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1984-1986), 1178; İbrahim Mustafa-Hamid Abdulkadir-Ahmed Hasen ez-Zeyyat-Muhammed Ali en-Necar, *el-Mu'cemü'l-vasîd*, (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1380/1970.)

yapılmıştır.² Bu tanımlar içinde İbnü'l-Cezerî'nin "Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve bu kelimelerdeki farklı okunuşları nakledenlere nispet eden ilimdir."³ şeklinde yaptığı tanımı âlimlerin geneli kabul etmektedir.

Kıraat ilminin konusu, harf, hareke ve seslendirme bağlamında kelime meydana gelen farklılıklardır.⁴ Başka bir ifade ile kıraat ilmi Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan kelimelerdeki ihtilafları ve seslendirme esnasındaki farklılıkları ele almaktadır.⁵

Bu ilmin gayesi ise mütevâtîr ve meşhur kapsamında değerlendirilen kıraatlerin öğrenilmesi, muhafaza edilmesi ve bu kıraatleri okumada meleke kesbedilmesidir.⁶ Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrenilen kıraatlerin kıyamete kadar devam ettirilmesi, kıraat ilmi ve oluşturulan isnat sitemi vesilesiyle mana ve ses kaymasının önüne geçilmesi ve Kur'ân'ın kendine has fonetik yapısının korunmasıdır.⁷

Kıraatin İlminin Tarihi Gelişimi

Kıraat ilminin, Kur'ân'ın nâzil olmasıyla başladığı söylenebilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), gelen her vahyi sahâbilerine öğretiyor ve yazdırıyordu. Sahâbiler ise öğrendiklerini diğer arkadaşlarına aktarıyor, Kur'ân'ın güzel okunmasına ve ezberlenmesine çok önem veriyorlardı.⁸ Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân'ın tertîl üzere ve acele edilmeden ağır ağır okunmasını emretmekte,⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) ise bunun önemini farklı hadislerde dile getirmektedir.¹⁰ Âyet ve hadislerdeki ifadeler

² Bu tanımlar için bk. El-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, *el-müfredât* trc. Abdalbaki Güneş-Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 842; el-Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfû fuzalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*, (Kâhire: Dâru'l-hadis, 1430/2009), 1/9.

³ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *Müncidü'l-mukriîn ve Mürşidü't-tâlibîn*, (Beyrut: 1400/1980), 3.

⁴ el-Bennâ, *İthâf*, 1, 74; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İfav Yayınları, 2012) 61; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 353.

⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 61.

⁶ el-Bennâ, *İthâf*, 1, 74; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 353; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 61.

⁷ el-Bennâ, *İthâf*, 1, 74; Kadir Taşpınar, "Kıraat İhtilaflarının Tefsire yansıması Ebüssuûd Örneği", (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2022), 35-36.

⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 33.

⁹ el-Müzzemmil, 73/4.

¹⁰ Müslim, *Salâtü'l-müsâfirîn*, 34, Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 8.

sahâbîleri Kur'ân'ı anlama, okuma ve ezberlemede daha dikkatli ve titiz davranmaya sevk etmiştir.

Kur'ân'ın güzel okunması, korunması ve tertibine vesile olan en önemli olgulardan birisi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Cebrail ile her Ramazan ayında o yıl inen âyetleri karşılıklı olarak okumasıdır. Buna arza denilmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat ettiği sene iki defa gerçekleşmiş ve buna da son arza (*arza-i ahire*) denilmiştir.¹¹

Kıraatlerin oluşmasında önemli faktörlerden biri yedi harf meselesidir. İslâm'ın yayılmasıyla Arap yarımadasındaki farklı kabileler de İslâm'ı kabul etmeye başladılar. İslâm'a yeni giren kabilelerin lehçeleri farklı olduğundan dolayı Kur'ân'ı öğrenmede zorluk yaşadılar. Yedi harf üzere okuma, bu zorluğu ortadan kaldırmak için Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından verilmiş bir ruhsat oldu. Böylece Kureyş kabilesi dışındaki diğer kabilelerde bulunan farklı okunuşlar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müsâdesi ölçüsünde Kur'ân'da ifade edilmeye başlandı.¹²

Yedi harfin mahiyetiyle alakalı Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen bir açıklama olmaması sebebiyle âlimler yedi harf meselesini farklı şekillerde anlamışlardır. Bu farklılıklar arasında Kur'ân-ı Kerîm'deki (helal veya haram gibi) hükümlerin manaları, manası anlaşılamayan müşkil ifadeler, yedi kıraat, yedi vecih ve lehçeler öne çıkmaktadır.¹³

Yedi harfin manalarından olan lehçeler,¹⁴ kıraatlerin ortaya çıkmasında büyük ehemmiyete sahiptir. Arapça, pek çok lehçeye sahip zengin bir dildir. Haliyle bu lehçeler arasında hareke, harf ve teleffuz bakımından birçok farklılıklar mevcuttur.¹⁵

Kur'ân başta Kureyş lehçesi olmak üzere birçok lehçelerdeki farklılıkları bünyesinde barındırır. Kureyş lehçesi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı kabilenin

¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsa b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*, thk. Şevki Dayf. (Kâhire: Dârü'l-Me'arif, 1972), 5; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 33.

¹² İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf, *en-Neşr fi'l-kirâ'âtî'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/19-20; ed-Dânî, Ebû Amr Osmân b. Said b. Osmân, *et-Teyâsîr fi'l-kirâ'âtî's-seb'*, (Beyrut: Dârü Kitabi'l-Arabî, 1984), 20-21; Bk. Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2008), 105; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 36-38.

¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/23-24, Suyûtî, *el-İtkân*, 108-116; Bk. Abdurrahman Çetin, *Yedi harf ve Kıraatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 123-147.

¹⁴ **Lehçe:** Bir dilin farklı bölgelerdeki yazılış ve okunuşundaki farklılıklardır. Bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 27.

¹⁵ Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 27.

lehçesi olduğundan bu lehçeyle Kur'ân'ın okunuşu arasında yakın bir ilişki vardır.¹⁶ Nitekim Hz. Osman, (ö. 35/656) Mushaf'ı istinsah edecek komisyona: “*İhtilafa düştüğünüz zaman Kureyş lehçesini dikkate alın. Çünkü Kur'ân Kureyş lehçesiyle indi.*” demiştir. Hz. Ömer (ö. 23/644) ise İbn Mes'ûd'a (ö. 32/652-653) yazdığı mektupta: “*Kur'ân Kureyş diliyle nazil olmuştur. İnsanlara Kur'ân'ı Kureyş lehçesiyle okut, Hüzeyl lehçesiyle değil.*”¹⁷ demiştir. Bütün bunlar, Araplar arasında Kureyş lehçesinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu durum Kur'ân'ın tamamen Kureyş lehçesine göre indiğini göstermez. Yedi harfle alakalı hadisler ve kıraat rivâyetleri incelendiğinde Kur'ân'ın diğer lehçelerdeki birçok unsuru barındırdığı görülecektir.¹⁸

Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) halifeliği döneminde gerçekleştirilen Kur'ân'ın cem' edilme meselesi kıraat tarihinde ayrı bir öneme sahiptir. Savaşlarda hafızların vefat etmesi, yine hafızların cihad için devamlı olarak cephelerde bulunmaları Hz. Ömer'i telaşlandırmış ve Kur'ân'ın bir araya getirilme fikrini Hz. Ebû Bekir'e açmıştır. O da bu konuda Zeyd b. Sâbit'i (ö. 45/665) görevlendirmiştir.¹⁹ Zeyd b. Sâbit, verilen bu görevi bir komisyon kurarak ve belli şartlar muvâcehesinde tamamlamaya çalışmıştır. Kur'ân'ın cem' edilme meselesi Medine ve diğer İslâm bölgelerinde duyurulmuş ve yanında Kur'ân âyeti olanların şahitle beraber bu âyetleri kurulan komisyona teslim etmeleri istenmiştir. Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki bu komisyon, Kur'ân'ı bir araya getirmiş, sahabeden hiç kimse bu duruma itiraz etmemiş ve bu konuda toplumsal icmâ oluşmuştur. İbn Mes'ûd'un teklifi ile bu iki kapak arasına alınan şeylere Mushaf²⁰ adı verilmiş ve Mushaf Hz. Ebû Bekir'e, daha sonra Hz. Ömer'e ve onun vefatıyla da kızı Hz. Hafsa'ya (ö. 45/665) teslim edilmiştir.²¹

¹⁶ Mustafa Altundağ, “*Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine*” (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001), 31.

¹⁷ Abdulhâlim Turan, “*Kıraat İlminde Yedi Harf Lehçe İlişkisi*”, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019) 18.

¹⁸ Altundağ, “*Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine*”, 32.

¹⁹ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 59.

²⁰ **Mushaf**: Kur'ân-ı Kerim'in iki kapak arasında toplanmasına verilen isimdir. Bk. Suyûti *el-İtkân*, 1, 124; Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 31/242-248.

²¹ ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'* 22; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 60.

Hız. Osman devrinde Müslümanların fetih hareketleri Arap yarımadasının dışına yayıldı. İslâm'ı yeni tanıyan Müslümanlar yedi harf ruhsatından kaynaklanan farklı okuyuşları tam olarak anlayamadıkları için aralarında zaman zaman ihtilaflar zuhur etmekteydi. Kendi kıraatlerinin doğru, diğer kıraatlerin ise hatalı olduğunu iddia ediyorlardı. Azerbaycan ve Ermenistan seferlerine katılan ve ordunun komutanı olan Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) Hız. Osman'a gelerek: “*Ey emire'l-müminin! Yahûdi ve Hıristiyan'lar gibi ayrılığa düşmeden yetiş.*” dedi. Neticede Hız. Osman, Hız. Hafsa'nın yanında bulunan Kur'ân'ın istinsâh²² edilmesini emretti. Zeyd b. Sâbit başkanlığında kurulan komisyon Kur'ân'ı istinsah ederek çoğalttı. İstinsah edilen nüshalarda ihtilâf edildiğinde Kureyş lehçesi dikkate alınmıştır. Heyet tarafından hazırlanan bu nüshalarda hareke ve noktalar yoktu. Hız. Osman, yazılan nüshalardan birini Medine'de tuttu, diğerlerini Mekke, Basra, Kûfe ve Şam gibi merkezlere bu konuda mahir olan sahâbîyle göndermiştir²³ Böylece bu bölgelerde kıraat imamları ve kendilerine has kıraatleriyle kıraat merkezleri oluşmaya başlamıştır.²⁴ Hız. Osman tarafından çoğaltılan ve ashâbın üzerinde icmâ ettiği bu Mushaflar kısa sürede İslâm âlemine yayılmıştır. Meşhur kıraat âlimlerinin tabîinden olması ve kıraatle ilgili yazılan eserlerin hicri 70 ve 80'li yıllarda yazılması, bu ilme verilen önemi göstermektedir. Hicrî ilk üç asra kadar Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi bölgeler kıraat merkezi olurken, fetihlerin çoğalması ve Mısır, İran, Kuzey Afrika, Orta Asya ve Endülüs'ün İslâm bölgelerine katılmasıyla buralarda da kıraatle ilgili çalışmalar yapılmış ve eserler yazılmıştır.²⁵

Âlimler, yaptıkları çalışmalarda kendi içinde tutarlılığı olan sahih kıraatlerden bahsetmişlerdir. Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), meşhur yedi kıraatle beraber, yirmi beş tane daha kıraatten; İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ise yirmi kıraatin varlığından bahsetmektedir.²⁶

²² **İstinsâh:** Bir kitabın yahut yazılı bir metnin nüshasını çıkarma, onu harfi harfine kopya etme faaliyetidir. Bk. Nevzat Kaya, “İstinsâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 23/369-371.

²³ Mushafların sayısının beş, yedi ve sekiz olduğu rivâyet edilmiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/14.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7-8; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 62- 64.

²⁵ Ali Osman Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 2012.), 132; Abdulhamid Birişik, “Kıraat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/ 426-433.

²⁶ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki yeri*, (İFAV Yayınları İstanbul, 2018) 99-100; Birişik, “Kıraat”, 25/426-433.

İslâm dünyasında kıraatlerle alakalı birçok çalışma yapılmıştır. Ancak İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) yedi kıraat imamını kapsayan yedili tasnifi (kıraat-i-seb'a) daha çok kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır. Bu tasnife göre Nâfi' b. Abdurrahman (ö. 169/785) Medine'de, İbn Kesîr (ö. 120/738) Mekke'de, Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/905) Kûfe'de, Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) Basra'da ve İbn Âmir (ö. 118/736) Şam'da kıraat imamı olarak kabul edilmiştir.²⁷

Yedi kıraat imamına Ebû Ca'fer (ö. 130/747), Ya'kûb (ö. 205/821) ve Halef'in (ö. 229/844) de eklenmesiyle imam sayısı ona ulaşmıştır. Bu on kıraat imamını içine alan ve "aşere" olarak bilinen sistemle alakalı yazılan ilk eser, İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'nin (ö. 381/992) kaleme aldığı *el-Gâye fi'l-kirââtî'l-'aşr* adlı eseridir. On kıraat imamıyla alakalı birçok kitap yazılmış, ancak İbnü'l-Cezerî'ye kadar İslâm âleminde fazla karşılık bulmamıştır. İbn Mücahid ile başlayan ve yaygınlaşan kıraat-i seb'a, İbnü'l-Cezerî'nin kıraat-i aşere üzerine yazdığı *en-Neşr fi'l-kirââtî'l-'aşr*; bu eserin manzum hali *Tayyibetü'n-neşr* ve *Takrîbü'n-neşr fi'l-kirââtî'l-'aşr* adlı eserleriyle gelişmiştir. Ayrıca o, A'meş (ö. 148/765), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn Muhaysın'ın (ö. 123/741) kıraatlerini, *Nihâyetü'l-berere fi'l-kirââtî's-selâs ez-zâide 'ale'l-'aşere* adlı eseriyle kıraat-i aşere'ye eklemiştir. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ise *İthâfû fuzalâi'l-beşer fi'l-kirââtî'l-erba'ate aşer* adlı eserinde Yahya b. Mübârek el-Yezîdî'yi (ö. 202/817) ekleyerek on dördlü tasnifi oluşturmuştur. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin aşereye ilave ettiği üç imam ve el-Bennâ'nın ilave ettiği dördüncü imamın kıraatleri şâz olarak kabul edilmişlerdir.²⁸

Günümüz İslâm dünyasında bu on kıraatin hepsi müslümanlar tarafından okunmasa da ilmî olarak kıraat âlimleri tarafından nesilden nesile aktarılagelmıştır. Bununla birlikte Kuzey Afrika'da Nâfi' kıraatinin Verş (ö. 197/812) rivâyeti, Sudan bölgesinde Ebû Amr'ın kıraati, diğer İslâm bölgelerinde ise Âsım kıraatinin Hafs (ö. 180/796), rivâyeti halen okunmaktadır.²⁹

²⁷ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kirâât*, 53-87; Birişik, "Kıraat", 25/426-433.

²⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 25/256-272; Birişik, "Kıraat", 25/426-433.

²⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 222; Birişik, "Kıraat", 25/426-433.

1. KÛFE KIRAAT İMAMLARI

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının kısaca hayatlarına, yaşadıkları döneme, kıraat ilmindeki yerlerine, hocaları ve talebelerine değinilecektir. Birçok kaynakta bu bilgilere yer verildiğinden,³⁰ burada özet bilgiler aktarılacak, dipnotlarda kaynaklara işaret edilecektir.

Kûfe, Bâbil harabelerinin güneyinde Fırat'ın batısında Necef ile Kerbela arasında Hire'ye 5 km. kuzeyde, Bağdat'a uzaklığı 170 km. olan Hz. Ömer'in emriyle kurulan şehirdir. Tarihi, mimari ve siyasi yönüyle ön plana çıktığı gibi ilmin de yayıldığı, İslâm medeniyetine birçok katkısı olan şehirlerdendir.³¹

Kûfe'de tefsir, hadis, dil, tarih, fıkıh ve kıraat gibi alanlarda ekoller oluşmuş, birçok âlim yetişmiştir. Kıraat ilmiyle alakalı olarak Abdullah b. Mes'ûd burada kıraat dersleri vermiştir. Hz. Osman zamanında çoğaltılan Kur'ân nüshalarından birisi Abdurrahman es-Sülemî ile (ö. 73/692) Kûfe'ye gönderilmiş ve Abdurrahman es-Sülemî Kûfe mescidinde kırk yıl Kur'ân-ı Kerîm dersleri vermiştir. Meşhur kıraat âlimlerinden Âsım b. Behdele, Ebû İshak es-Sebî (ö. 127/745), A'meş, Hamza b. Habîb, Hafs b. Süleyman, Ali b. Hamza el-Kisâî, Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809), Hallâd b. Hâlid (ö. 220/835) ve Halef b. Hişâm bu bölgede yetişmiştir.³²

1. 1. Âsım b. Behdele

1. 1. 1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Âsım b. Behdele Kûfe'de dünyaya geldi ve hayatının sonuna kadar burada yaşadı. Esed b. Huzeyme kabilesine bağlı Cezîme (Cüzeyme) oğullarının mevlâsı olduğu için nisbesi, el-Kûfî, el-Esedî olarak bilinir. Babasının adı Behdele'dir. Gözleri âmâ olan Âsım'ın bu durumu doğumla beraber mi yoksa sonradan mı olduğu bilinmemektedir. Buğday ticareti ve güzel koku işiyle meşgul olduğundan, sonradan

³⁰ Bilgi için bk. İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kırâât*, 53-101; Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/236-397; 2/148-338; el-Bennâ, *İthâf*, 1/16-29; bk. Abülhamit Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, 115-148; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 237-256.

³¹ Câsim Avcı, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/339-340.

³² Avcı, "Kûfe", 26/339-340.

âmâ olduğu düşünülmektedir. Hadis ilminde de belirli konuma sahiptir. Sahâbe oldukları bilinen Hâris b. Hassân el-Bekrî (ö. ?) ile Ebû Rimse Rifâa b. Yesribî ile (ö. 44/664) küçük yaşta görüştüğünden dolayı tâbiinden sayılmıştır. Rivâyetleri kütüb-i sittede yer almıştır. Bazı sûrelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaayı âyet olarak kabul etmediğinden dolayı kûfe ekolünde âyet sayıları farklı kabul edilmiştir. Âsım 127/745 yılının sonuna doğru Kûfe’de vefat etmiştir.³³

1. 1. 2. Kıraat İlmindeki Yeri

Tâbiîn âlimlerinden sayılan Âsım b. Behdele, Kûfe’de Abdurrahman es-Sülemî’den sonra son reîsü’l-kurrâ olarak vazife yapmıştır. İnsanlar ona kıraat okumak için müracaat etmişlerdir.³⁴ Sesi, okuyuşu ve konuşması güzel olan Âsım, takva sahibi ve güvenilir olarak bilinmiştir.³⁵ Bu özellikleriyle kıraat alanında kendisini yetiştirdi ve kısa zamanda insanların dikkatini çekmiştir. Hz. Osman tarafından Kûfe’ye gönderilen ve resmi mushafı öğretmekle görevli olan Abdurrahman es-Sülemî’den Hz. Ali’nin kıraatini; Zir b. Hubeyş el-Esedî’den (ö. 82/701) İbn Mes‘ûd’un kıraatini öğrenmiştir.³⁶

Abdurrahman es-Sülemî’nin vefatından sonra kıraat hocası olarak onun yerine geçti. Kıraati insanlara öğretirken onların durumlarını dikkate alırdı. Çarşı esnafının işleri aksamaması için öğretmeye onlardan başlardı. Talebeleri fazla olduğu için sıraya girerlerdi ve hepsi sıranın kendisine gelmesini beklerdi.³⁷

Âsım kıraatinin Kûfe bölgesinde kabul görmesi İbn Mücâhid’in vefatıyladır. Çünkü İbn Mücâhid, Âsım kıraatinin Kûfe’de kabul görmediğini Hamza b. Habîb’in kıraatinin daha makbul olduğunu, Âsım’ın, kıraatini fazla kişiye öğretmediğini belirtmiştir.³⁸

Âsım’ın özellikle Hafs rivâyeti Müslüman toplumların geneline yayılmış, çoğunluğun okuduğu kıraat haline gelmiştir. İmâm-ı Âzam’da (ö. 150/767) Âsım’dan

³³ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 128; Mehmet Ali sarı, “Âsım b. Behdele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/475-476.

³⁴ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye*, 315-316; el-Bennâ, *İthâf*, 1/18.

³⁵ Çetin, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 245.

³⁶ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye*, 1/315; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 128.

³⁷ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 128; Sarı, “Âsım b. Behdele”, 3/475-476.

³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsa b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitabü’s-seb’a fi’l-kirâât*, 71; Sarı, “Âsım b. Behdele”, 3/475-476.

kıraat öğrenmiştir. Âsım kıraatinin Hafs rivâyeti hem bu sebepler hem de sadeliği ve senedinin sağlamlığından dolayı İslâm toplumlarında genel kabul görmüştür.³⁹

1. 1. 3. Hocaları ve Talebeleri

Âsım b. Behdele'nin hocaları arasında başta Hz. Ali'nin kıraatini aldığı Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve İbn Mes'ûd'un kıraatini aldığı Zir b. Hubeyş vardır.

Kıraatini aldığı senetler şöyledir:

1- Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b (ö. 33/654), Zeyd b. Sâbit ve Resûlullah (s.a.v.).

2- Zir b. Hubeyş, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd ve Resûlullah (s.a.v.).

3- Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 213/828), Abdullah b. Mes'ûd ve Resûlullah (s.a.v.).⁴⁰

Âsım'ın birçok talebesi vardır. Bunlar arasında, Süleyman el-A'meş, Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş (ö. 193/809), Hafs b. Süleyman, Ebû Amr b. Alâ ve Hamza b. Habîb ez-Zeyyat gibi isimler öne çıkmaktadır.⁴¹

Talebelerinden Ebû Bekir Şu'be el-Esedî el-Kûfî ve Ebû Ömer Hafs b. Süleyman'ın kendisinden sonra kıraatinin sonraki nesillere aktarılmasında büyük katkıları olmuştur.⁴²

1. 2. Hamza b. Habîb

1. 2. 1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Kaynaklar Hamza b. Habîb'in 80/699 yılında dünyaya geldiğini ve İkrime b. Reb'i ailesinin mevlâsı olduğunu kaydetmektedir. Sahâbeden Abdullah b. Ebû Evfâ (ö. 86/705) ve Enes b. Mâlik'i (ö. 93/711) gördüğü ancak onlardan ilim konusunda faydalanamadığı rivâyet edilmiştir. Erken yaşlarda kıraat eğitiminde iyi bir dereceye

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 315-317; Sarı, "Âsım b. Behdele", 3/475-476; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 246; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 130.

⁴⁰ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kirââtî's-seb'*, 70; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 244.

⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*, 70; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 245.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 315-317; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 128.

ulaşan Hamza, ilk zamanlar imamlık görevi yapmış sonraki zamanlarda Kûfe'den Hulvan'a yağ götürüp satarak ticaretle uğraşmış ve bu vesile ile "Zeyyat" lakabıyla bilinmiştir. Talebelerinden ücret ve hediye kabul etmez hatta ders okuttuğu evin suyunu içmenin dahi doğru olmayacağını söylerdi. Âsım'dan sonra Kûfe'de kıraat imamı olmuştur. A'meş onu farzlara sıkı sıkıya bağlı, Arapça'yı çok iyi bilen, hadis hafızı, huşû ve vera sahibi güvenilir bir kimse olarak tarif etmektedir.⁴³

Hadis ilmiyle de uğraşan Hamza b. Habîb birçok hadis rivâyet ettiği gibi kendisinden de birçok hadis rivâyet edilmiştir. Fıkıh ilmindeki derinliğini ise İmâm-ı Azâm'ın onun hakkındaki "*Senin bizi geçtiğin iki şey vardır: Onlar Kur'ân ve feraizdir.*" sözleri tescil etmektedir. Hamza b. Habîb 156/773 yılında Hulvân'da vefat etmiştir.⁴⁴

1. 2. 2. Kıraat İlmindeki Yeri

Hamza b. Habîb kıraat ilmini Talha b. Musarrif (ö. 112/730), Ebû İshak es-Sebî (ö. 127/745), Humran b. A'yen (ö. 130/748), Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leyla (ö. 148/765), A'meş ve Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) gibi âlimlerden almıştır.⁴⁵

Âlimler, Hamza'nın kıraatinin sahih olup olmadığıyla alakalı birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Bekir b. Ayyâş, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi âlimler onun kıraati hakkında olumsuz ifadeler kullanmışlardır. Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi âlimler onun kıraatinin mesnedi olduğunu söyleyerek bu olumsuz düşüncelere katılmamışlardır.⁴⁶

Hamza'nın kıraatine en büyük destek, onu Kûfe imamlarından sayıp, *Kitâbü's-seb'a* adlı eserinde yedi imam arasında zikreden İbn Mücâhid'den

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/236-237; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 247; Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 15/511-513.

⁴⁴ Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 248; Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", 15/511-513.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/166; Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", 15/511-513.

⁴⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâât*, 74-78; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 132; Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", 15/511-513.

gelmiştir. Bu vesileyle kıraati bütün İslâm dünyasında kabul görmüş ve okunmuştur.⁴⁷

1. 2. 3. Hocaları ve Talebeleri

Humran b. A‘yen ve İbn Ebî Leyla’dan kıraati öğrenen Hamza b. Habîb, bunlar dışında birçok âlimden de istifade etmiştir. Hamza’nın Hz. Peygamber’e (s.a.v) ulaşan isnatları şöyledir:

1. A‘meş kanalıyla Yahya b. Vessab (ö. 103/722), Alkame b. Kays (ö. 62/682), Mesruk b. el-Ecda (ö. 63/683), el-Esved b. Yezid (ö. 75/694), Ubeyd b. Nudayle (ö. 70/689), Zir b. Hubeyş ve Abdurrahman es-Sülemî.

2. İbn Ebî Leyla kanalıyla Humran b. A‘yen, Ebû İshak es-Sebî (ö. 127/745), Mansur b. el-Mu‘temir (ö. 132/750), Muğîre b. Miksem (ö. 133/751) ve Ca‘fer es-Sâdık.

3. Yukarıda iki maddede ismi geçenler aracılığıyla Hz. Osman, Hz. Ali ve İbn Mes‘ûd’dan Resûlullah’a (s.a.v.)⁴⁸ ulaşmıştır.

Hamza, Kur‘ân ve kıraat ilmi konusunda pek çok âlimin yetişmesine vesile olmuştur. Âiz b. Ebû Âiz (ö. 233/847), Şuayb b. Harb (ö. 60/197), Abdullah b. Sâlih el-İclî (ö. 220/8369) ve kıraat İmamları arasında yer alan Ali b. Hamza el-Kisâî de bunlar arasındadır. Ayrıca Hamza’nın râvileri olarak bilinen ve İbn Mücâhid’dan günümüze kadar kıraat kitaplarında yer alan Halef b. Hişâm ve Hallâd b. Hâlid de (ö. 220/835) onun talebeleri arasındadır.⁴⁹

1. 3. Ali b. Hamza el-Kisâî

1. 3. 1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Künyesi Ebü’l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî’dir. 120/738 yılında Evnâ ile Hazîre arasındaki Bâhamşâ köyünde doğdu. Kendisine aba giymesinden dolayı Kisâî denilmiştir. Kûfe’de bir süre tahsil gördükten sonra Basra’ya gidip Halil b. Ahmed gibi birçok âlimden ilim öğrendi. Özellikle Arap dili ve kıraat alanında

⁴⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a fi’l-kirâât*, 74-78; Birişık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 132; Altıkulaç, “Hamza b. Habîb”, 15/511-513.

⁴⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/173; Çetin, *Kur‘ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 248.

⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye* 236-237; Altıkulaç, “Hamza b. Habîb”, 15/511-513.

meşhur oldu. Arap dilini fasih bir şekilde öğrenmek için Arap kabilelerine seyahatler yaptı. Halil b. Ahmed'in vefatıyla onun yerine hoca oldu. Abbasî halifesi Mehdî-Billâh'ın daveti üzerine Bağdat'a gitti ve oğlu Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809) eğitimiyle meşgul olarak vefatına kadar kıraat ve dil alanında meşhur oldu. Hârûnürreşîd'le başladığı Horasan yolculuğu sırasında Rey'in Erinbûye köyünde 189/805 yılında vefat etti.⁵⁰

1. 3. 2. Kıraat İlmindeki Yeri

Kisâî, Hamza'dan sonra kıraat imamı olmuştur. Kıraatini Hamza'dan almasına rağmen bazı yerlerde onun kıraatini takip etmemiştir. Hamza'nın kıraatinden ve diğer kıraatlerden tercihler yapıp, isnadı da dikkate alarak kendine mahsus bir kıraat oluşturmuştur.⁵¹

Kur'ân'ı güzel okuması ve Kur'ân ilimlerine vukûfiyeti sebebiyle Hamza'dan sonra kıraati benimsenmiş ve Kûfe'de yedi imam içinde yer almıştır. İbn Mücâhid'in *Kitabü's-seb'a* kitabında yedi imam arasında yer aldıktan sonra Şam bölgesinde de kabul görmüştür.⁵²

Kisâî'nin ilmi kişiliğiyle alakalı farklı değerlendirmeler yapılmıştır. İmam Şâfî (ö. 204/820), nahivde yetkin olmak isteyenlerin Kisâî'ye müracat etmeleri gerektiğini, Sa'leb (ö. 291/904) ise, Kisâî kendi zamanında ilmi birikimi çok geniş olan ve rivâyet ilmini en güzel bilen kimse olduğunu söylemişlerdir.⁵³

1. 3. 3. Hocaları ve Talebeleri

Kisâî, İslâmî eğitimine Kûfe'de başladı. Kıraat derslerini İbn Ebi Leyla ve Ebû Hayve Şüreyh b. Yezid'den (ö. 158/775) aldı. Hamza b. Habîb'den dört hatim indirdi. Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık ve Âmeş'ten hadis rivâyetlerinde bulundu. Nahiv derslerini Muâz b. Müslim el-Herrâ'dan (ö. 187/803) öğrendi. İlim için gittiği Basra'da Halil b. Ahmed'in derslerine katıldı. Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Ömer el-

⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kirâât*, 78-79; el-Bennâ, *İthâf*, 1/19-20; Tayyar Altıkulaç, "Kisâî Ali b.Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2002) 26/69-70.

⁵¹ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kirâât*, 78-79; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/474; *Birşık, Kıraat İlmi ve Tarihi*, 134; Altıkulaç, "Kisâî Ali b.Hamza", 26/69-70.

⁵² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye* 1/475-476; Altıkulaç, "Kisâî Ali b.Hamza", 26/69-70.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/476; Altıkulaç, "Kisâî Ali b. Hamza", 26/69-70.

Hemedânî (ö. 248/868) ve Ebû Amr b. Alâ'nın derslerine de katılarak istifade etti. Kisâî'den, Kâsım b. Sellâm, Ebû Ömer ed-Dûrî, Kuteybe b. Mihrân (ö. 200/816) ve Ebû'l-Haris Leys b. Halid (ö. 240/856) gibi birçok âlim istifade etmiştir. Yahya b. Ziyad el-Ferrâ (ö. 207/822), Ya'kûb b. İbrahim ed-Devrâkî (ö. 252/866), Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Sa'dân (ö. 231/846) gibi âlimler ise kendisinden rivâyette bulunmuş ayrıca Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*'ında onun rivâyetlerine çokça başvurmuştur. Talebeleri arasında Ebû'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (ö. 240/854) ile Ebû Ömer Hafs b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî (ö. 248/862) meşhur olmuşlardır.⁵⁴

1. 4. Halef b. Hişâm

1. 4. 1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Künyesi Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr olan Halef b. Hişâm, 150/767 yılında dünyaya geldi ve 229/844 yılında Bağdat'ta vefat etti. Çocukluk yıllarını Femûs-Sılh'ta geçirdiği için Sılhî; genel olarak Bağdat'ta yaşadığı için el-Bağdâdî; hububat ve diğer gıda maddelerini sattığı için kendisine el-Bezzâr da denilmiştir. Ancak kendisine “bezzâr” yerine “mukrî” denilmesini tercih ederdi.⁵⁵

Ku'rân'ı on yaşında hıfz eden, on üç yaşında ders vermeye başlayan Halef, genç yaşında kıraat ilmini öğrenmeye başladı. Ayrıca zamanının âlimlerinden hadis dersleri dinledi ve kendisinden de birçok hadis rivâyet edildi. Kendisi ilim ehli, zühd sahibi ve güvenilirirdi.⁵⁶

1. 4. 2. Kıraat İlmindeki Yeri

Kıraat imamlarının onuncusudur. Süleyman b. İsa'dan (ö. ?) Hamza b. Habîb'in kıraatini, Ebû Yusuf Ya'kûb b. Halife el-Aşa'dan (ö. 200/816) Âsım b. Behdele'nin kıraatini, İshak el-Müseyyebî'den (ö. 206/822) ise Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraatini aldı. Hocaları arasında yer alan Süleyman b. İsa'nın

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/474-478; bk. Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 250.

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/246-247; bk. Tayyar Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 15/237-238.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/199; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 254; Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, 15/237-238.

tavsiye mektubu ile Âsım b. Behdele'nin râvilerinden Ebû Bekir b. Ayyâş'tan kıraat öğrenmeye gitmiştir. Fakat Ebû Bekir, mektubu okuduktan sonra kendisine “*Sen kendine yetersin*” demesi üzerine onun kıraatini Yahya b. Adem'den (ö. 203/819) yazarak almıştır.⁵⁷

Halef, yedi imam arasında yer alan Hamza b. Habîb'in kıraatini kendisinden almayıp talebelerinden almasına rağmen birinci râvisi sayılmıştır. Hamza'nın kıraatinde yaptığı 120 farklı okuyuştan dolayı da on imam arasında kabul edilmiştir. Halef'in bu farklı okuyuşlarını değerlendiren İbnü'l-Cezerî, “*Bu farklılıklar Kûfe imamı olan Hamza, Kîsâî ve Ebû Bekir b. Ayyâş'ın kıraatleri arasında sayılır.*” demiştir. Ancak kıraat kitaplarında onun onuncu imam olduğunu da zikretmiştir.⁵⁸

Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Hamza'nın önde gelen talebelerinden ikinci râvisi olan Hallâd'ı istisna ederek ondan daha güzel Kur'ân okuyan kimse görmediğini; Hüseyin b. Fehm de tanıdıkları arasında en faziletli kişi olduğunu ve halef b. Hişâm'ın derslerine önce Kur'ân talebelerinden başladığını daha sonra hadis öğrenmek isteyenlere ders verdiğini ifade etmiştir.⁵⁹

1. 4. 3. Hocaları ve Talebeleri

Kıraat ilminde ders aldığı hocaları; Hamza b. Habîb'in kıraatini aldığı Süleyman b. Îsâ, Nâfi' kıraatini aldığı ishâk el-Müseyyebî ve Âsım kıraatini aldığı Yahyâ b. Adem'dir. Kendisinden ise, Ebû'l-Hasan el-Hulvânî (ö. 250/864), İdris b. Abdulkerîm el-Haddâd (ö. 292/905), Muhammed b. Yahya el-Kisâî (ö. 270/883), Seleme b. Âsım (ö. 270/883) gibi birçok kişi kıraat öğrenmiştir. Yine râvileri Ebû Ya'kûb b. İbrahim b. Osman el-Verrak el-Mervezî el-Bağdâdî (ö. 286/896) ve Ebû'l-Hasen İdrîs b. Abdulkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî (ö. 292/905) de onun talebeleri arasındadır.⁶⁰

Kıraatin yanında hadis ilmine de önem veren Halef, Mâlik b. Enes, Ebû Avâne el-Vâsîtî (ö. 176/792), Hammad b. Zeyd (ö. 179/795), Süleym b. Îsâ Şerîk b. Abdullah en-Nehaî (ö. 96/714) gibi âlimlerden de hadis dinleme imkanı bulmuştur.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/246-247; Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, 15/237-238.

⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/199; *el-Bennâ*, İthâf, 1/21; Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, 15/237-238.

⁵⁹ Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, 15/237-238.

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/246-247; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 254; Altıkulaç “Halef b. Hişâm”, 15/237-238.

Kendisinden ise Ebû Zür'a er-Razî (ö. 264/878), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929), Ahmed b. Ebû Hayseme (ö. 279/892), İbrâhim b. İshak el-Harbî (ö. 285/899), Ahmed b. Hanbel ve İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd gibi âlimler rivâyette bulunmuşlardır. Ayrıca hadis rivâyetleri Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh* ve Ebû Dâvud'un *es-Sünen* 'inde geçmektedir.⁶¹

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 247; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 254; Altıkulaç "Halef b. Hişâm", 15/237-238.

2. KÛFE İMAMLARININ KIRAATLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kur'ân-ı Kerîm'le alakalı ilimlerin Kûfe'de başlaması birçok sahâbînin gayretleriyle olmuştur.⁶² Kûfe kıraat ekolünün oluşmasına öncülük eden kıraat âlimlerinin senet zincirine bakıldığında Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Übey b. Ka'b, Hz. Zeyd b. Sâbit ve Hz. Abdullah b. Mes'ûd gibi meşhur sahâbîlere dayandığı görülür. Kûfe'de kıraatlerin oluşmasına vesile olan tabiîn kıraat âlimleri yukarıda sayılan sahâbîlerden kıraatlerini nakletmişlerdir.⁶³

Bu bölümde Kûfe kıraat ekolünün öncüleri olan Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef'in kıraatlerinin usûl⁶⁴ ve ferş⁶⁵ yönünden değerlendirilmesi yapılacaktır.

2. 1. Kûfe Kıraat İmamlarının Ferş-i Hurufî Alakalı Kıraat Vecihlerinin Değerlendirilmesi

Kûfe kıraat imamlarının ferş-i hurufî alakalı kıraat vecihleri sekiz başlık altında değerlendirilecektir. Ayrıca bu sekiz başlık ittifak ve ihtilaf edilen vecihler olarak kısımlara ayrılıp konuyla alakalı örnekler verilip konu anlatılmaya çalışılacaktır. Kalan örneklere ise dipnotta işaret edilecektir. Konu ve alt başlıklar anlatılırken Kûfe imamlarından bahsedilecektir. Bu imamlarla Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef kastedilmektedir. Bu yüzden her seferinde bu imamları saymak yerine Kûfe imamları demekle yetinilecektir. Bu bölümle alakalı konu başlıkları sarf, nahiv, aynı kökten olan kelimeler, müradif kelimeler, bir kelimedden başka bir kelimeye geçiş, takdim ve tehir, harf fazlalığı veya eksikliği, zamirler yönünden okuyuşların değerlendirilmesi şeklinde ele alınacaktır.

⁶² İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kirâât*, 70-79; Ebû Zur'a, Abdurrahman b. Muhammed b. Zenzele, *Hüccetü'l-kirâât*, nşr. Said el-Efgânî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 57-62

⁶³ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kirâât*, 66-79.

⁶⁴ **Usûl:** Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde bir usûle göre aynı şekilde okunan sesle alakalı kıraat farklılıklarıdır. Bk. Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2020), 149.

⁶⁵ **Ferş:** Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği yerde farklı okunan ve belli usûlü olmayan kıraat farklılıklarıdır. Bk. Yaşar Akaslan, *"Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar,"* (Samsun: İSAM Yayınları, 2017), 8-9.

2. 1. 1. Sarf Yönünden Okuyuşların Değerlendirilmesi

Arap dilinde sarf denilince kelimenin, özellikle fiillerin yapısında meydana gelen farklılıklar kastedilmektedir.⁶⁶ Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının fiillerdeki ittifak ve ihtilaf ettikleri farklı okuyuşları değerlendirilecektir.

2. 1. 1. 1. Sarf Yönünden İttifak Edilen vecihler

Kûfe kıraat imamlarının ittifak ederek okudukları yerlerde fiillerin kullanıldığı bab, siga, ism-i fâil, ism-i mefûl, mastar, fiil-i mazi ve fiil-i muzarının birbirlerinin yerine kullanıldığı durumlar ele alınıp konuyla alakalı örnekler verilecek diğer örneklerin geçtiği yerlere dipnotta işaret edilecektir. Ayrıca ittifak edilen kelimenin diğer kıraat imamları tarafından farklı okunuşlarına da değinilecektir.

2. 1. 1. 1. Farklı Fiil ve Bablarda Okunması

Fiiller mücerred ve mezid olarak ikiye ayrılmakta ve kendi aralarında sülâsî, rubâî, humâsî ve sūdâsî olmak üzere dört kısımda değerlendirilmektedir.⁶⁷ Her bir kısmın kendine özel kalıpları vardır. Aynı kelime kıraat imamları tarafından farklı fiil kalıplarında okunduğu gibi aynı fiillerin farklı bablarında da okunabilir. Konuyla alakalı örnekler şöyledir:

Örnek 1:

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

“Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah’ı ve müminleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değildirler.”⁶⁸

Âyette geçen “يُخَادِعُونَ” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Bu kelimeyi Kûfe imamları sülâsî fiil olarak okurken diğer imamlar rubâî fiillerin mufâ‘ale⁶⁹ babına naklederek “يُخَادِعُونَ” şeklinde okumaktadırlar.⁷⁰

⁶⁶ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 39

⁶⁷ **Fiiller iki kısımdır:**

1- Mücerred fiiller de iki kısımdır: a. Sülâsî mücerred: Asli harfleri üç harften oluşan fiillere denir. b. Rubâî mücerred: Asli harfleri dört harften oluşan fiillere denir.

2- Mezid fiiller iki kısımdır: a. Sülâsî mezid: Üç harfli fiil üzerine bir harf, iki harf, üç harf eklemekle meydana gelen fiillerdir. b. Rubâî mezid: Dört harfli fiillerin üzerine bir harf veya iki harf ekleyerek yapılan fiillerdir. Bk. Abduh Râcihi, *et-Tatbîku’s-sarfîyyü*, (Mısır:İskenderiyye Üniversitesi, 1973), 26-43; Ayrıca bk. Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 41-70.

⁶⁸ el-Bakara 2/9.

Yukarıda belirtilen fiil sülâsî olarak okunduğunda, âyetin sonundaki “*Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir.*” cümlesi bu kalıba daha uygun olmaktadır. Çünkü âyette ifade edilen aldatma kişinin kendisiyle alakalıdır. Fiili mufâ‘ale babında okuyanlar ise âyetin tamamını dikkate alıp, birinci cümlede olduğu gibi ikinci cümleyi de mufâ‘ale babında okumanın cümlelerin lafız yapısına daha uygun olacağını ifade etmektedirler. Ayrıca âyetin birinci cümlesi mufâ‘ale babının manasına yani müşârekete⁷¹ uygunken, ikinci cümle kişinin sadece kendisiyle alakalı olduğundan sülâsî fiil olarak okunması daha uygun görünmektedir.⁷²

Âyet-i kerîmede bulunan خَدَعٌ-يَخْدَعُ fiili “*Aldatmak, kandırmak, bir halden başka bir hale geçmek, içinde var olan şeyin zıddını dışarıya yansıtarak başkalarını kandırmaya çalışmak.*” gibi manalara gelmektedir.⁷³ Münafıklar iç dünyalarında ve kendileri gibi düşünenlerle beraber olduklarında inkâr ettikleri halde inananların yanına geldiklerinde sanki Allah ve Resulüne inanmış gibi davranmaktadırlar. Yine iman etmedikleri halde müminlerin kendilerine zarar vereceklerini düşünmek veya bir menfaatten yoksun kalmamak için iman etmiş görünmektedirler.⁷⁴ Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme ile münafıkların içlerinden geçeni, Hz. Peygambere ve müminlere açıklamaktadır. Münafıkların iç dünyaları Allah tarafından bilindiği kendilerine ve müminlere haber verilmektedir.

Örnek 2:

بُسْمًا اشْتَرَوْا بِهٖ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ فَبَاَوْ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِيْنَ عَذَابٌ مُّهِينٌ

⁶⁹ **Mufâ‘ale babı:** Üç harfli fiillerin birinci harfi ile ikinci harfi arasına elif getirilerek yapılan yapıları fiillerdir. Örnek: خَدَعٌ-يَخْدَعُ Bk. Râcihi, *et-Tatbiku’s-sarfıyyü*, 31.

⁷⁰ İbn Mucâhid, *Kitabü’s-seb‘a fi’l-kırâât*, 139; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 98; Ebû Zur‘a, *Hüccetü’l-kırâât*, 87.

⁷¹ **Müşareket:** Fiilden kaynaklanan durumun özne (fail) ve nesnede (mef‘ulde) beraber ortaya çıkmasına denir. Bk. Râcihi, *et-Tatbiku’s-sarfıyyü*, 36; Ayrıca Bk. Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 58.

⁷² el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf an Vücûhi’l-kırâati’s-seb‘ ve ilelihâ ve hiccehâ*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1418/1997), 1/224; Ebû Zur‘a, *Hüccetü’l-kırâât*, 87.

⁷³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 332; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu‘cemü’l-vasîd*, 220.

⁷⁴ Ebû’l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haka’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekavîl fi vücûhi’t-te’vîl*, edit. Murat Sülün, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/183-186; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur‘ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006), 1/297-298.

“Allah’ın kullarından dilediğine Peygamberlik ihsan etmesini kışkandıkları için Allah’ın indirdiğini (Kur’an’ı) inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.”⁷⁵

Âyet-i Kerîmede geçen “أَنْ يُنَزَّلَ” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Kûfe imamları, Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer⁷⁶ bu kelimeyi rubâî fiillerin tef‘îl⁷⁷ babında “يُنَزَّلُ” olarak okurken; İbn Kesir, Ebû Amr ve Ya‘kûb rubâî fiillerin if‘âl⁷⁸ babında “يُنَزِّلُ” okumaktadırlar.⁷⁹

يُنَزِّلُ-نَزَّلَ sülâsî fiil olarak kullanıldığında yukarıdan aşağıya inmek anlamındadır. Tef‘îl babında kullanıldığında âyetlerin veya sûrelerin duruma ve zamana göre parça parça indirildiğini ifade etmektedir. İf‘âl babında kullanıldığında ise bir şeyi bir yerden başka bir yere indirmek gibi manalara gelmektedir.⁸⁰ Bu fiil tef‘îl babında okunduğunda fiildeki şedde tekrara delalet etmektedir. Bu da Kur’ân’ın duruma ve olaylara göre peyderpey indirildiğini göstermektedir.

Örnek 3:

وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

“Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah’tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”⁸¹

⁷⁵ el-Bakara 2/90.

⁷⁶ Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer Kûfe imamlarına iştirak ederler. Bk. İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb‘a fi’l-kırâât*, 164; el-Bennâ, *İthâf*, 1/376.

⁷⁷ **Tef‘îl bâbı:** Üç harfli fiillerin ikinci harfinin şeddelenmesi ile oluşan fiillere denir. يُنَزَّلُ-نَزَّلَ Bk. Râcihî, *et-Tatbîku’s-sarfîyyü*, 31.

⁷⁸ **İf‘âl bâbı:** Üç harfli fiillerin başına hemze getirerek yapılan fiillere denir. يُنَزِّلُ-أَنْزَلَ

⁷⁹ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb‘a fi’l-kırâât*, 164; el-Bennâ, *İthâf*, 1/376.

⁸⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1047; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasîd*, 916.

⁸¹ en-Nisâ 4/128.

Âyet-i Kerîmede geçen “أَنْ يُصْلِحَ” kelimesini Kûfe imamları rubâî fiillerin if’âl babında “يُصْلِحَ” olarak okurken diğer imamlar humâsî fiillerin tefâ’ul⁸² babında “يَتَصَالِحُ” şeklinde okumaktadırlar.⁸³ Âyette görüldüğü üzere bu kelime beyne “بين” ile beraber geldiğinde if’âl babında okumak daha uygun görünmektedir. Çünkü Kur’ân’da bu kelime genellikle beyne “بين” kelimesiyle beraber kullanılmaktadır.⁸⁴ Tefâ’ul babında okuyanlar, Arapların iki kişi arasında anlaşmazlık, kavga ve geçimsizlik olduğunda bu babı kullanmanın, durumu daha güzel açıklayacağını söylemektedirler.⁸⁵

يَصْلَحُ-صَلَحَ fiili “Fesadın, seyyienin zıddı⁸⁶ veya bir şeyden bozukluğu gidermek onun yerine uygun bir şeyi getirmek.”⁸⁷ manasında kullanılmaktadır. Âyet-i kerîmede geçen bu kelime karının kocasının kendisinden yüz çevirmesi, nafakasını karşılamaması gibi sebeplerden dolayı bazı haklarından vazgeçip kocasının nikahında kalmayı istemesidir. Bu durum, tıpkı hanımlarından Hz. Sevede binti Zem’a’nın (ö. 23/644) Hz. Peygamberin kendisine kızması üzerine Hz. Aişe’ye “Benimle Resulullah’ın arasını bul. Benim yanımda kalma günümü sana vereyim”⁸⁸ demesi gibi kadının bazı haklarından feragat ederek kocasıyla sulh yapıp evlilik bağına korumayı devam ettirmesidir.⁸⁹

Örneklerden de anlaşılacağı üzere kelimelerin, farklı fiil kalıpları ve bablarda okunması bazen âyetin manasının zengileşmesine bazen de aynı mananın farklı kalıplarda ifade edilmesine vesile olmaktadır.⁹⁰

⁸² **Tefâ’ul babı:** Üç harfli fiillerin evveline “ta” harfi iki ve üçüncü harfin arasına “elif” getirilerek yapılan fiildir. Ör: تَصَالِح-صَلَح Bk. Râcihi, *et-Tatbîku’s-sarfîyyü*, 37; Ayrıca Bk. Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 61.

⁸³ İbn Mucâhid, *Kitabü’s-seb’a fi’l-kırâât*, 238; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 220.

⁸⁴ Bu iki kelimenin beraber kullanıldığı diğer örnekler: el-Bakara 2/182, en-Nisâ 4/114, el-Enfâl 8/1, el-Hucurât 49/10.

⁸⁵ el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/398-399; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 213.

⁸⁶ İbrahim Mustafa, vd. *el-Mu’cemü’l-vasîd*, 520.

⁸⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 597.

⁸⁸ Müslim, “Rızâ”, 47

⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/284; Kurtubî, *el-Câmi’*, 7/164.

⁹⁰ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/10, 52, 90, 106, 126, 132; Âl-i İmrân 3/37; en-Nisâ 4/153; el-En’âm 6/44, 63, 64, 68, 100, 119; el-A’râf 7/62, 96, 127, 141, 142, 202; el-Enfâl 8/11, 60; Yûnus 10/65, 88, 92, 103; Hûd 11/20; Yûsuf 12/13, 110; el-Hicr 15/15; en-Nahl 16/2; 44, 102; el-İsrâ 17/82, 91, 93; el-Kehf 18/18, 81; Meryem 19/63; Tâhâ 20/97; el-Enbiyâ 21/96; el-Hac 22/9; 38, 40, 51, 58; el-Mü’minûn 23/20, 21, 67; en-Nûr 24/1, 22, 43; el-Furkân 25/67; Eş-

2. 1. 1. 1. 2. Farklı Sigalarda Okunması

Cümlede bulunması gereken en önemli öğelerden birisi de fiildir. Fiil cümledeki durumuna göre gâib, gâibe, muhâtab, mahâtaba, mütekellim; erkeklik ve dişilik bakımından ise müzekker ve müennes şeklinde kısımlara ayrılmaktadır.⁹¹

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının, fiilin sigasıyla alakalı ittifak ederek okudukları kelimelere örnekler verilecek, diğer imamların okuyuşlarına da değinilecektir.

Örnek 1:

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

“(İsrailoğullarına:) Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin, (girerken) «Hutta!» (Yâ Rabbi bizi affet) deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım; zira biz, iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik.”⁹²

Âyet-i Kerîmede geçen “نَغْفِرْ لَكُمْ” kelimesi kıraat imamları tarafından üç farklı şekilde okunmaktadır. Kûfe imamları, İbn Kesir, Ebû Amr, ve Ya’kûb mütekellim sigası ile “نَغْفِرْ”; Nâfi’ ve Ebû Ca’fer gâib sigasıyla meçhûl olarak “نُغْفِرْ”; İbn Âmir ise gâibe sigasıyla meçhûl olarak “تُغْفِرْ” şeklinde okumaktadırlar.⁹³

Yukarıda geçen fiilin mütekellim sigasıyla okunmasının sebebi âyette geçen

Şuarâ 26/224; en-Neml 27/66, 34; er-Rûm 30/52; Lokman 31/6, 23; el-Ahzâb 33/30; Sebe 34/5, 20; Yâsîn 36/76; ez-Zümer 39/8, 60, 71, 73; el-Mü’min 40/13; eş-Şûrâ 42/28; ez-Zuhruf 43/83; el-Ahkâf 46/23; el-Hucurât 49/1; et-Tûr 52/45; en-Necm 53/11; el-Kamer 54/11; el-Hadîd 57/11, 18; el-Mücâdele 58/10; el-Haşr 59/2; el-Mümtehine 60/10; es-Saf 61/10; et-Tegâbûn 64/17; et-Tahrîm 66/5; el-Kalem 68/51; el-Meâric 70/42; el-Cin 72/5; en-Nebe 78/19; et-Tekvîr 81/6; et-Tekvîr 81/9; el-Fecr 89/16; el-Fecr 89/18.

⁹¹ **Gâib:** Cümle içerisindeki fiilin üçüncü şahıs erkek kipleriyle gelmesi. Ör: ذَهَبُوا - ذَهَبَ

Gâibe: Cümle içerisindeki fiilin üçüncü şahıs dişi kipleriyle gelmesi. Ör: ذَهَبْنَ - ذَهَبَتْ

Muhâtab: Cümle içerisindeki fiilin ikinci şahıs erkek kipleriyle gelmesi. Ör: ذَهَبْتُمْ - ذَهَبْتُ

Muhâtaba: Cümle içerisindeki fiilin ikinci şahıs dişi kipleriyle gelmesi. Ör: ذَهَبْتُنَّ - ذَهَبْتُ

Mütekellim: Cümle içerisindeki fiilin birinci şahıs kipleriyle gelmesi. Ör: ذَهَبْتُ - ذَهَبْتُ Konuyla alakalı geniş bilgi için bk. Râcîhî, *et-Tatbîku’s-sarfîyyü*, 44-57 Bk. Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 45-48.

⁹² el-Bakara 2/58.

⁹³ İbn Mucâhid, *Kitabü’s-seb’a fi’l-kırâât*, 156; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 122; el-Bennâ, *İthâf*, 1/363-364

ve aynı kalıpta olan “فُلْنَا” ve “وَسَنَزِيدُ”fillerinden dolayıdır. Fiil bu kalıpta okunduğunda mana, “Sizin günahlarınızı bağışlayalım.” şeklinde olmaktadır. Fiilin meçhûl kalıpta gâib ve gâibe sigasıyla okunmasının sebebi fiilden sonra gelen “خَطَايَاكُمْ” kelimesinin cemi (çoğul) olarak gelmesidir. Arap dilinde hakiki müennes olmayan cemi kelimenin içerisinde bulunduğu cümlede fiil, hem müzekker hem de müennes kalıbında gelebilmektedir. Cümledeki fiil bu kalıplarda okunduğu zaman mana, “Sizin günahlarınız bağışlansın.” şekline dönüşmektedir.⁹⁴

Örnek 2:

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا آيِنَ شُرَكَائِكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ

“Onları tümüyle (mahşere) toplayıp da Allah’a ortak koşanlara, “Nerede, ilâh olduklarını iddia ettiğiniz ortaklarınız?” diyeceğimiz günü hatırla.”⁹⁵

Yukarıdaki âyet-i kerîmede geçen “نَحْشُرُهُمْ” kelimesi iki farklı şekilde okunmaktadır. Kûfe kıraat imamları, Nâfi‘, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Halef bu kelimeyi mütekellim kalıbıyla “نَحْشُرُ” şeklinde okurken; Ya‘kûb ise gâib kalıbında “يَحْشُرُ” şeklinde okumaktadır.⁹⁶ “وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ” cümlesi mütekellim kalıbıyla okunduğunda “O gün onları toplayacağımız gün” Allah Teala’nın şanını yüceltmek manasını ifade etmektedir. Âyetin evvelindeki “أَذْكُرُ” manasına amilin hafzedilmesi “O gün onları toplayacağımız günü an” ise korkutmanın içerdiği gizem ve kapalılığın devam etmesine vesile olmaktadır. Bu kelime gâib kalıbıyla okunduğunda ise “Allah onları toplayacağı gün” müşrikleri azarlama manası taşımaktadır.⁹⁷

Örnek 3:

وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائُهُمْ لِيَرُدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ

⁹⁴ el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/243-244; Ebû Zur‘a, *Hüccetü’l-kirâât*, 97-98.

⁹⁵ el-En‘âm 6/22.

⁹⁶ İbn Mucâhid, *Kitabü’s-seb‘a fi’l-kirâât*, 254; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 229; el-Bennâ, *İthâf*, 1/522.

⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/616; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tunusiyye, 1984), 7/173-174.

“Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile başbaşa bırak!”⁹⁸

Âyet-i kerîmede geçen “زَيْنَ” kelimesini Kûfe imamı, Nâfi‘, İbn Kesir, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb malûm fiil olarak “زَيْنَ” olarak okurken; İbn Âmir meçhûl fiil olarak “زَيْنَ” şeklinde okumaktadır.⁹⁹

Arap dilinde cümle içerisindeki fiilin malûm veya meçhûl olması cümlenin yapısına etki etmektedir. Fiil malûm olduğu zaman cümle, fiil, fâil ve mefûlden oluşurken; meçhûl olduğunda fâil ve naib-i fâilden oluşmaktadır.¹⁰⁰

Yukarıdaki âyette bulunan “زَيْنَ” fiili malûm olarak okunduğunda “شُرَّكَائِهِمْ” cümlenin fâili, “قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ” ise mefûlü olmaktadır.¹⁰¹ Bu takdirde mana “Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi.” olmaktadır.¹⁰² Meçhûl olarak “زَيْنَ” şeklinde okunduğunda ise cümlede “قَتَلَ” kelimesi nâib-i fâil olmaktadır.¹⁰³ Böyle okunduğunda “Onlara, çocuklarının öldürülmesi cazip gösterildi.” denildiğinde “Kim cazip gösterdi.” şeklinde bir soru akla gelmektedir. Bu soruya “زَيْنَ” fiilinden kaynaklanan gizli bir fiilin “Bu durumu onlara ortakları cazip gösterdi.” delalet ettiği cümle ile cevap verilmektedir.¹⁰⁴ Görüldüğü üzere âyetteki fiil ister malûm ister meçhûl olsun mana olarak müşriklerin yapmış oldukları kötü duruma dikkat çekmektedir.

⁹⁸ el-En‘âm 6/137.

⁹⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 243; el-Bennâ, *İthâf*, 1/548.

¹⁰⁰ **Fiil**, cümlede yapılan işi olayı anlatan ögedir. **Fâil**, cümledeki işi olayı yapan ögedir. **Mef‘ûl**, Cümlede fâilin yaptığı işten etkilenen ögedir. **Naib-i fâil**, cümledeki fiil meçhûl (edilgen) olduğu zaman fâil olmaz. Bu durumda fâilin yerini naib-i fâil alır. Bilgi için bk. Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 242-283.

¹⁰¹ el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/453-454; Ebû Zur‘a, *Hüccetü’l-kırâât*, 273-274.

¹⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 756-757; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 9/39-43.

¹⁰³ el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/453-454; Ebû Zur‘a, *Hüccetü’l-kırâât*, 273-274.

¹⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/756-757.

Cümle içerisinde kişi zamirlerini ifade eden siga hem Arap dilindeki kelimelerin zenginliğini ifade ederken hem de muhataba göre mananın vurgulanmasını sağlamaktadır.¹⁰⁵

2. 1. 1. 3. Farklı Kalıplarda Okunması

Cümle içerisinde ve müstakil olarak amel eden ism-i fâil, ism-i mefûl ve masdar, fiilden türemişlerdir. Fiil-i muzari ise fiil-i maziden türemiştir. Her birinin kendisine özel kalıpları vardır.¹⁰⁶ Bu başlık altında Kûfe kıraat imamı tarafından ittifakla okunan ism-i fâil, ism-i mefûl, masdar ve fiil-i muzarinin okunuşları ile ilgili örnekler verilip açıklama yapılacak ayrıca diğer kıraat imamlarının konuyla alakalı okuyuşlarına da değinilecektir.

Örnek 1:

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah'ın takdiridir.”¹⁰⁷

Âyette geçen “وَجَعَلَ” kelimesini Kûfe imamı fiil-i mazi kalıbında “جَعَلَ” şeklinde okurken; diğer imamlar ism-i fâil kalıbında “جَاعِلٌ” olarak okumaktadırlar.¹⁰⁸ Kûfe imamının bu fiili, mazi kalıbında okumalarının sebebi bu âyeti takip eden diğer âyetlerdeki fiillerin aynı kalıpta olmasındandır. Çünkü sonra

¹⁰⁵ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/96, 119, 149, 245; Âl-i İmrân 3/180; en-Nisâ 4/13; el-En'âm 6/22, 91, 119, 132, 138; el-A'râf 7/161; et-Tevbe 9/37, 109; Yûnus 10/11, 56, 58; en-Nahl 16/37, 48; el-İsrâ 17/6, 13, 60, 69; el-Kehf 18/29, 47, 51, Tâhâ 20/39, 58, 62, 66, 103, 112; el-Enbiyâ 21/35, 87, 104; el-Hac 22/15, 28, 37, 73; en-Nûr 24/9, 51, 64; el-Furkân 25/18; en-Neml 27/80, 88; el-Kasas 28/19, 57, 70, 88; el-Ankebût 29/17; er-Rûm 30/39, 41, 54; es-Secde 32/7, 11; el-Ahzâb 33/2, 9, 36; es-Sebe 34/14, 17, 23, el-Fâtır 35/32, 70; ez-Zümer 39/44; el-Mü'min 40/52, 58, el-Fussilet 41/19, 21; ez-Zuhruf 43/24, 36, 89; ed-Duhan 44/16; el-Câsiye 45/15, el-Ahkaf 46/12; el-Fetih 48/9, 10, 17; el-Hucurât 49/11, 18; Kâf 57/32, Tûr 52/21; er-Rahmân 56/22; el-Vâkıa 56/19; el-Hadîd 57/8, 16; el-Mücâdele 58/7, 18; el-Haşr 59/7; et-Teğâbun 64/9; et-Talâk 65/11; el-Meâric 70/1, 10; el-Cin 72/17, 28; el-Kıyâme 75/20, 21, el-İnsân 76/30; el-Mutafîfin 81/24; el-Gâşiye 88/11; el-Fecr 89/20.

¹⁰⁶ **İsm-i fâil**, Fiilden türeyen ve işi eylemi yapana denir. **İsm-i mefûl**, Fiilden türeyen ve fâilin yaptığı işten etkilenen kişi veya nesneye denir. **Mastar**, Herhangi bir zamana bağlı olmadan bir olayı, durumu anlatan ve fiilden türeyen kelimeye denir. **Fiili mazi**, Bir fiilin veya bir olayın geçmişte yapıldığını bildiren zaman kipidir. **Fiili muzari**, bir işin veya olayın şimdiki zaman yada geniş zamanda olacağını ifade eden zaman kipidir. Bilgi için bk. Râcihi, *et-Tatbîku's-sarfîyyü*, 66-81; Ayrıca Bk. Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 69-92.

¹⁰⁷ el-En'âm 6/96.

¹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/236-237; el-Bennâ, *İthâf*, 1/538/539.

gelen âyetler önceki âyete atfedilerek okunmuştur. Fiilin ism-i fâil kalıbında okunmasının sebebi ise âyetin evvelindeki ism-i fâil kalıbıyla okunan “فَالِقُ الْإِصْبَاحِ” cümlesidir.¹⁰⁹

Yukarıdaki âyette geçen “جَعَلَ” fiili ister mazi olarak, ister ism-i fâil olarak okunsun iki okuyuşta aynı manaya gelmektedir. Âyette Allah Teâlâ’nın geceyi gündüzden ayırdığı, geceyi insanların dinlenmeleri için yarattığı, güneşi ve ayı ince bir hesap üzerine yarattığı anlatılmaktadır. Böylece insanların Allah Teâlâ’nın gücü, kudreti ve insanlara lütfettiği nimetler hakkında düşünmeleri istenmektedir.¹¹⁰

Örnek 2:

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهَا وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ

“Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâşlı kullarımızdandı.”¹¹¹

Âyet-i kerîmede geçen “الْمُخْلَصِينَ” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Birincisi Kûfe kıraat imamları, Nâfi’ ve Ebû Ca’fer’in “الْمُخْلَصِينَ” şeklinde okuduğu ism-i mefûl kalıbıdır. Diğerisi ise kıraat imamlarından İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, ve Ya’kûb’un okuduğu “الْمُخْلَصِينَ” şeklindeki ism-i fâil kalıbıdır.¹¹² Bu kelimenin ism-i fâil kalıbında okunmasına delil, “إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ”¹¹³ “Ancak tevbe edip hallerini düzeltenler, Allah’a sınıksız sarılıp dinlerini (ibadetlerini) yalnız onun için yapanlar başkadır.”¹¹⁴ “قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ” De ki: “Ben dinimi Allah’a has kılarak sadece O’na ibadet ediyorum.”¹¹⁴ âyetlerinde geçen ve ism-i fâil manasını vurgulayan kelimelerdir. İsm-i mefûl kalıbında okunması ise

¹⁰⁹ el-Kaysî, *el-Keşf*, 441-442; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 262-263.

¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/703-704; Kurtubî, *el-Camî*, 8/466-468.

¹¹¹ Yûsuf 12/24.

¹¹² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/321; el-Bennâ, *İthâf*, 65-66.

¹¹³ en- Nisâ

¹¹⁴ ez-Zümer 39/14.

“إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ” “Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler kıldık.”¹¹⁵ Ayetindeki ism-i mefûl manasından dolayıdır.¹¹⁶

Yukarıdaki âyette geçen “الْمُخْلِصِينَ” kelimesi Yûsuf sûresinde geçmektedir. Bu sûre Hz. Yûsuf’tan bahsetmektedir. Bu âyette Hz. Yûsuf’tan muradını almak isteyen bir kadından ve ona karşı Hz. Yûsuf’un tutumu anlatılmaktadır. Kıraat imamları tarafından farklı okunan kelime ism-i fâil kalıbında okunduğu zaman Hz. Yûsuf’un ibadetlerini yalnız Allah Teâlâ için yapan ve ibadetlerine şirk ve riyayı karıştırmayan bir kul olduğundan dolayı bu kötülükten uzaklaştığı manası anlaşılırken, ism-i mef’ûl kalıbında okunduğunda ise Allah Teâlâ’nın kendisini bu kötülükten koruduğu manası anlaşılmaktadır.¹¹⁷ İki okuyuşta da ifade edilen mana yani hem samimi ve ihlaslı oluşu hem de peygamberliğinden dolayı Allah Teâlâ’nın onu koruması Hz. Yûsuf’ta bulunmaktadır.¹¹⁸

Örnek 3:

كَانَهُمْ حَمْرٌ مُسْتَفِرَّةٌ

“Onlar sanki arslandan kaçan yaban eşekleridirler.”¹¹⁹

Âyet-i kerîmedeki “مُسْتَفِرَّةٌ” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Kûfe kıraat imamlarıyla birlikte İbn Kesir, Ebû Amr ve Ya’kûb ism-i fâil kalıbıyla “مُسْتَفِرَّةٌ” şeklinde; Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Ca’fer ise ism-i mefûl kalıbında “مُسْتَفِرَّةٌ” olarak okumaktadırlar.¹²⁰

Yukarıdaki âyette geçen “مُسْتَفِرَّةٌ” kelimesi “şiddetli kaçmak” manasına gelmektedir.¹²¹ Allah Teâlâ kâfirleri ve müşrikleri Hz. Peygamber’den, Kur’ân’dan, öğüt ve nasihatten kaçtıkları için, korktuğu zaman hızlı kaçan yaban eşeklerine benzetmektedir. Böylece onların kaçışlarının ne kadar kötü olduğu ifade edilmektedir. Bu kelime ism-i fâil olarak okunduğunda kendi istekleriyle veya

¹¹⁵ Sâd 38/46.

¹¹⁶ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hücce fi’l-kırâ’âtü’s-seb’*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem (Beyrut: Dâru’s-Şüruf, 1979), 194; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 358-359.

¹¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/572.

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Camî’*, 11/318.

¹¹⁹ el-Kıyâme 75/50.

¹²⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/579; el-Bennâ, *İthâf*, 2/503.

¹²¹ İbrahim Mustafa, vd. *el-Mu’cemü’l-vasîd*, 939.

kaçmak için birbirlerini kışkırtıyorlar manası anlaşılırken; ism-i mefûl olarak okunduğunda ise sanki başkaları tarafından ürkütülüp kovalanmış veya kaçırılmış manası anlaşılmaktadır.¹²²

Cümle içerisindeki fillerin farklı kalıplarda okunması, âyetlerdeki manayı değiştirmemekle beraber âyetin farklı açılardan incelenmesini işaret etmektedir.¹²³

2. 1. 1. 2. Sarf Yönünden İhtilaf Edilen Vecihler

Kûfe kıraat imamlarının ittifak ederek okudukları yerler olduğu gibi kendi aralarında ihtilaf ederek okudukları yerler de vardır. Bu başlık altında fiillerin kullanıldığı bab, sigâ, ism-i fâil, ism-i mefûl, fiil-i mazi, ve fiil-i muzarinin birbirlerinin yerine kullanıldığı durumlar ele alınıp konuyla alakalı örnekler verilir diğer örnekler dipnotta işaret edilecektir. Bu bölümde sadece Kûfe kıraat imamlarının kendi aralarında ihtilaf ettikleri farklılıklar ele alınacak diğer kıraat imamlarına değinilmeyecektir.

2. 1. 1. 2. 1. Kelimelerin Farklı Fiil ve Bablarda Okunması

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının fiil ve bab yönünden ihtilaf ettikleri örnekler değinilecektir.

Örnek 1:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.”¹²⁴

Âyet-i kerîmede geçen “يَطْهَرْنَ” kelimesini Kûfe kıraat imamlarından Âsım'ın birinci râvisi Şu'be, Hamza, Kisâi ve Ebû Ca'fer tefe'ul babında “يَطَّهَّرْنَ” olarak

¹²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/1036-1038; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/329-330.

¹²³ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-En'âm 6/98; el-Hicr 15/40; Yâsîn 37/81; es-Sâffât 38/40; el-Müddessir 74/50.

¹²⁴ el-Bakara 2/222.

okurken; Âsım'ın ikinci râvisi Hafs sülâsî fiil olarak “يَطْهَرْنَ” şeklinde okumaktadır.¹²⁵ Kelimenin tefe‘ul babında okunmasının delili âyetin devamında gelen ve aynı kalıpta olan “فَإِذَا تَطَهَّرْنَ” ifadesidir. Çünkü tefe‘ul kalıbında okunduğunda iki kelime de birbirine uygun olarak aynı kalıpta okunmaktadır. Sülâsî olarak okunmasının delili ise Arapların bu konuyla alakalı kullandıkları “طَهَّرَتِ الْمَرْأَةُ” “Kadın hayız kanından temizlendi mi temizdir.” cümlesidir.¹²⁶

“يَطْهَرُ-طَهَّرَ” fiili “Kirden ve necasetten temizlenmek ve kadınların hayız ve nifastan temizlenmelerini de ifade etmektedir.”¹²⁷ Yukarıdaki âyet-i kerîmede kadınların hayızdan temizlenmelerinin neticesinde kocalarıyla ilişkilerinin durumu anlatılmaktadır. Farklı okunan “يَطْهَرْنَ” kelimesiyle alakalı iki durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi, kelime tefe‘ul babında okunduğunda âyette ifade edilen yasağın kalkması için hayız kanının kesilmesi yetmez aynı zamanda kadının yıkanması da gerekmektedir. Diğer de kelime sülâsî olarak okunduğunda hayız kanının kesilmesiyle beraber bir namaz vakti geçince yasak ortadan kalkmış olmaktadır.¹²⁸

Örnek 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا

“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız, yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse, yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.”¹²⁹

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 156; el-Bennâ, *İthâf*, 1/407

¹²⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 96-97; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 134-135

¹²⁷ İbrahim Mustafa, vd. *el-Mu'cemü'l-vasîd*, 568.

¹²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/707-708; Kurtubî, *el-Camî*, 3/486-487.

¹²⁹ en-Nisâ 4/43.

“يَلْمِسُ-لَمَسَ” fiili, “Bir şeyi tutmak, bir şeye dokunmak veya eliyle kadına dokunmak yada kadınla beraber olmak.” manasına gelmektedir.¹³⁰ Âyet-i Kerîmenin içerisinde bulunan “لَمَسْتُمْ” kelimesi iki farklı şekilde okunmaktadır. Hamza, Kisâ ve Halef tarafından sülâsî fiil “لَمَسْتُمْ” olarak şeklinde okunurken; diğeri ise Âsım tarafından rubâî fillerin mufâ‘ale babında “لَمَسْتُمْ” şeklinde okunmaktadır.¹³¹ Bu kelimenin sülâsî fiil olarak okunması “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ” “*Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhladığınız zaman.*” âyetinde olduğu gibi nikah altına almak nasıl erkekler tarafından oluyorsa, bir kimsenin nikahlı olduğu hanımıyla beraber olması da yine erkek tarafından olduğu ifade edilmektedir. Yani her iki durum da sülâsî fiil ile ifade edilmektedir. Arap dilinde bir fiili iki kişi beraber yapıyorlarsa bu durum mufâ‘ale babıyla anlatılmaktadır. Bu âyette de kocanın eşiyle beraberliği “لَمَسْتُمْ” şeklinde mufâ‘ale babıyla ifade edilmektedir.¹³²

Yukarıdaki âyet-i kerîme müminlerin hangi hallerde namaz kılmalarının yasak olduğunu bildirmektedir. Bunlardan birisi de karı ve kocanın beraber olduktan sonra gusûl abdesti almadan veya su bulamıyorlarsa teyemmüm yapmadan namaz kılmalarının yasak olduğu durumdur. Âyetteki “لَمَسْتُمْ” kelimesi iki okuyuşta da aynı manayı ifade etmektedir.¹³³

Örnek 3:

مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ

“Allah, müminleri (şu) bulunduğunuz durumda bırakacak değildir; sonunda murdarı temizden ayıracaktır. Bununla beraber Allah, size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini ayırdeder. O halde Allah’a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder, takvâ sahibi olursanız sizin için de çok büyük bir ecir vardır.”¹³⁴

¹³⁰ İbrahim Mustafa, vd., *el-Mu‘cemü’l-vasîd*, 838; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 970.

¹³¹ en-Nisâ 4/43.

¹³² İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 124; el-Bennâ, *İthâf*, 1/143.

¹³³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 5/66-67.

¹³⁴ Âl-i İmrân 3/179.

Âyet-i kerîmede geçen “يَمِيزَ” kelimesini Âsım sülâsî olarak “يَمِيزَ” okurken; Hamza, Kisâî ve Ebû Ca‘fer ise يُمِيزُ olarak tef‘îl babında okumaktadırlar.¹³⁵ Bu kelimenin sülâsî olarak okunmasının delili “لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ”¹³⁶ âyetindeki teklik ifade eden “الْخَبِيثَ” ve “الطَّيِّبِ” kelimeleridir. Tef‘îl babında okunmasının sebebi ise Arap dilinde bu kelimenin çoğunlukla bu babda kullanılmasıdır.¹³⁷

“يَمِيزَ-ماز” fiili “Birbirine benzeyen şeyleri birbirinden ayırmak, bir şeyi bir yerden başka bir yere ayırmak.”¹³⁸ manalarına gelmektedir. Yukarıda farklı okuyuşlarına değinilen “يَمِيزَ” fiilinin bulunduğu âyetin, kâfirlerin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) “*Hangimizin senin dinine girip girmeyeceğimizi bize haber ver.*” demeleri üzerine indiği rivâyet edilmektedir. Kâfirlerin bu istekleri üzerine Allah Teâlâ, kimin İslâmı seçerek doğru yolu bulacağını, kimin de seçmeyerek bâtil üzere kalacağını Peygambere vahyedileceğini, bu vesileyle iyinin kötünden ayırt edileceğini duyurmaktadır.¹³⁹

Fiillerin sülâsî, rubâî, humâsî sūdâsî bablarında ve if‘âl, tef‘îl ve mufâ‘ale gibi bablarda okunması kıraat farklılıkları arasındadır. Bu farklılıkların manaya etkisi ise verilen örneklerle açıklanmaktadır.¹⁴⁰

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 274.

¹³⁶ el-Enfâl 8/37.

¹³⁷ el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/369; Ebû Zur‘a, *Hüccetü'l-kırâât*, 182-183

¹³⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1022-1023; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu‘cemü'l-vasîd*, 893.

¹³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1144-1145; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 5/435-436

¹⁴⁰ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/36, 85, 182, 185, 236, 273, 279, 280; Âl-i İmrân 3/21, 26, 39, 78, 169; en-Nisâ 4/42, 94, el-Mâide 5/6, 60, 89, 115; el-En‘am 6/95, 114, 125, 152, 159; el-A‘râf 7/30, 41, 54, 57, 117, 170, 180; el-Enfâl 8/37, 59; et-Tevbe 9/21, 110; Yûnus 10/32, 35, 102; Hûd 11/24, 28; Yûsuf 12/111; er-Ra‘d 13/3, 39; İbrâhim 14/42; el-Hicr 15/53, 56, 60, 59; en-Nahl 17/16, 66, 80, 103; el-İsrâ 17/9, 41; el-Keff 18/2; Meryem 19/7, 25, 67, 72, 90, 97; Tâhâ 20/69, 80, 87; el-Enbiyâ 21/88; el-Hac 22/28; el-Mü‘minûn 23/55; en-Nûr 24/1, 39, el-Furkân 25/48, 75; 45, 193; 57; en-Neml 26/62, 88; el-Kasas 28/23, 33; el-Ankebût 29/32, 33; er-Rûm 30/19, 32, 39; Lokman 31/18, 34; el-Ahzâb 33/20, 49; Sebe 34/3; el-Fâtır 35/9; Yâsin 36/14, 39, 68; es-Sâffât 37/8, 47, 155; es-Sâd 38/57; ez-Zümer 39/53, el-Mü‘min 40/26, 46; el-Fussilet 41/40; eş-Şûrâ 42/5, 20, 28, ez-Zuhuruf 43/18, 57, 80; el-Câsiye 45/23; Muhammed 47/4; Kâf 50/40; ez-Zâriyât 51/49; en-Necm 53/12; el-Kamer 54/51; el-Vâkıa 56/62; el-Hadîd 57/16; el-Mücâdele 58/2, 8, 11; el-Haşr 59/14; el-Münâfikûn 63/4; et-Tahrîm 66/3; el-Mülk 67/3; el-Hakka 68/42; el-Kıyâme 75/3, 36; el-Murselât 77/23; en-Nebe 78/23, 25, 35; et-Tekvîr 81/10, 12; el-Mütaffîfîn 83/26; el-İnşikâk 84/12; el-Alâ 87/3; el-Beled 90/5; el-Hümeze 104/2.

2. 1. 1. 2. 2. Farklı Sigalarda Okunması

Cümlelerin en önemli öğelerinden olan fiil, cümledeki durumuna göre gâib, gâibe, muhâtab, mahâtaba, mütekellim, erkeklik ve dişilik bakımından ise müzekker ve müennes şeklinde kısımlara ayrılmaktadır.

Bu konu başlığı altında Kûfe kıraat imamlarının, fiilin sigasıyla alakalı kendi aralarında ihtilaf ederek okudukları kelimelere örnekler verilip açıklamalar yapılacaktır. Diğer imamların okuyuşlarına değinilmeyecektir.

Örnek 1:

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Bu misakı kabul eden sizler, (verdiğiniz sözün tersine) birbirinizi öldürüyor, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu halde (hem çıkarıyor hem de) size esirler olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezası dünya hayatında ancak rüsvaylık; kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gafil değildir.”¹⁴¹

Âyet-i kerîmede geçen “تَعْمَلُونَ” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Birincisi Hafs, Hamza ve Kisâî'nin muhâtab sigasıyla okuduğu “تَعْمَلُونَ” şeklindedir. Diğeri ise Âsım'ın birinci râvisi Şu'be, ve Halef'in okuduğu “تَعْمَلُونَ” şeklindeki gâib sigasıdır.¹⁴² Bu kelimenin muhâtab sigasıyla okunmasının sebebi, “أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ/Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?” âyetinde var olan muhatap manasıdır. Bu durumda kelimenin bulunduğu cümlelerin manası “Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gafil

¹⁴¹ el-Bakara 2/85.

¹⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/131; el-Bennâ, *İthâf*, 1/372.

değildir.” şeklindedir. Gâib sigasıyla okunmasının delili ise “وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ” *Kıyamet günüinde ise en şiddetli azaba itilmektir.*” âyetinde ifade edilen gâib sigasının ifade ettiği manadır. Bu durumda cümlelerin manası, “Allah, yaptıklarından asla gafil değildir.”¹⁴³ olmaktadır.

Yukarıdaki âyet-i kerîme Yahudiler hakkında inmiştir. Bu kavim, Allah Teâlâ’nın kendilerine yasakladığı adam öldürme, insanları yurtlarından çıkarma, düşmanlıkta yardımlaşma gibi birçok fiili yapmışlardır. Yaptıkları bu kötü fiillerden dolayı da hem bu dünya da hem de ahirette ağır azaba çarptırılacakları âyette anlatılmaktadır.¹⁴⁴

Örnek 2:

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

“Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah’ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler? Halbuki iş bitirilmiştir. (Allah nizamı artık değişmez.) Bütün işler yalnızca Allah’a döndürülür.”¹⁴⁵

Âyet-i kerîmede yer alan “تُرْجَعُ” kelimesini Kûfe kıraat imamlarından Âsım, meçhûl kalıpta “تُرْجَعُ” olarak okurken; Hamza, Kisâ ve Halef ise malûm “تَرْجِعُ” kalıpta okumaktadır.¹⁴⁶ Bu kelimenin “تُرْجَعُ” olarak meçhûl kalıpta okunmasının delili “Bütün işler Allah’a döndürülür” manasında olan “وَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ”/Bilin ki hepiniz O’nun huzurunda toplanacaksınız.”¹⁴⁷ “O’na döndürülüp götürüleceksiniz”¹⁴⁸ âyetlerinde olduğu üzere meçhûl kalıpta olmasıdır. Fiilin malûm kalıpta okunması ise “Bütün işler Allah’a döner” manasında, “أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ”/Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah’a döner.”¹⁴⁹ olan âyetteki ifadedden dolayıdır.¹⁵⁰

¹⁴³ el-Kaysî, *el-Keşf*, 252-253; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 105.

¹⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/432-434.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/210.

¹⁴⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/155; el-Bennâ, *İthâf*, 1/404.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/203.

¹⁴⁸ el-Ankebût 29/21.

¹⁴⁹ eş-Şûrâ 42/53.

¹⁵⁰ el-Kaysî, *el-Keşf*, 289; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 130-131.

Bu âyet-i kerîmenin manasıyla ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bunlar arasında öne çıkan, “İnkâr eden kimselerin Allah’ın bulutla azap göndermesini, meleklerin canlarını almasını ve kıyametin kopmasını mı bekliyorlar? Bütün işler Allah’a döndürülür/döner.” şeklindeki yorumdur.¹⁵¹

Örnek 3:

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ
وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz» diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız ve diyeceğiz ki: Tadın o yakıcı azabı!”¹⁵²

Âyet-i kerîmede geçen “سَنَكْتُبُ وَنَقُولُ” kelimelerini Âsım, Kisâi ve Halef malûm ve mütekellim sigasıyla “سَنَكْتُبُ وَنَقُولُ” olarak okurken; Hamza meçhûl ve gâib sigasıyla okumaktadır.¹⁵³ Bu kelimeler malûm ve mütekellim kalıbıyla okunduğu zaman âyette meydana gelen fiillerin faili Allah Teâlâ olmaktadır. Çünkü âyetin başındaki “لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ” /Gerçekten Allah işitti.” cümlesi bunu gerekli kılmaktadır. Bu durumda farklı okunuşla ilgili cümlenin manası, “Onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız ve diyeceğiz ki: Tadın o yakıcı azabı!” şeklinde olmaktadır. Meçhûl ve gâib kalıbıyla okunduğu zaman ise mana “Onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazılacak ve denilecek ki: Tadın o yakıcı azabı!” şekline dönüşmektedir.¹⁵⁴

Yukarıdaki âyetin nüzül sebebi şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’de beraber yaşadığı topluluklardan Kaynuka oğulları Yahudiler’ine Hz. Ebû Bekir ile mektup göndererek onları iman etmeye, müslüman olmaya çağırarak arınmalarını ve bu vesileyle Allah’a güzel bir borç vermelerini istedi. Yahudiler’den birisi Hz. Ebû Bekir’e “Demek ki Allah fakir olduğu için bizden borç istiyor.” dedi. Bu söz üzerine Hz. Ebû Bekir Yahudi’ye bir tokat vurup şöyle dedi: “Eğer aramızda anlaşma

¹⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/676-678; Kurtubî, *el-Câmi*, 2/397-399.

¹⁵² Âl-i İmrân 3/181.

¹⁵³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 201; el-Bennâ, *İthâf*, 1/464.

¹⁵⁴ Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 184; el-Kaysî, *el-Keşf*, 2769-270.

olmasaydı senin boynunu vururdum.” İşte bu âyet Yahudi’lerin Allah Teâlâ’ya karşı olan kötü tutum ve sözlerini, neticesinde ise karşılaşılabilecekleri azabı bildirmektedir.¹⁵⁵

Cümledeki fiilin farklı sigalarda okunması fâilin değişmesine buna bağlı olarak da mananın değişmesine veya genişlemesine sebep olmaktadır.¹⁵⁶

2. 2. 1. 2. 3. Farklı Kalıplarda Okunması

Arap dilinde ism-i fâil, ism-i mefûl, masdar, fiil-i muzari ve fiil-i mazi gibi kavramlar hem müstakil olarak hem de cümle içerisinde özel öneme sahiptir. Her birinin kendisine özel kalıbı vardır. Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının kendi aralarında bu kavramlarla alakalı ihtilaf ettikleri okuyuşlara örnekler verilecek, diğer imamlara ve okuyuşlarına değinilmeyecektir.

Örnek 1:

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

“(Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı. Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”¹⁵⁷

¹⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1150-1151; Kurtubî, *el-Cami*‘ 5/442-444; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/183-184.

¹⁵⁶ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/140, 144, 148, 191, 284; Âl-i İmrân 3/12, 36, 39, 47, 57, 115, 154, 157, 161, 187; en-Nisâ 4/11, 12, 24, 26, 73, 77, 124, 152, 162; el-Mâide 5/47, 108, 112; el-En'am 6/61, 71, 92, 109, 119, 128, 135, 145, 158; el-A'râf 7/25, 38, 149, 169, 186; el-Enfâl 8/44; et-Tevbe 9/54, 66, 111, 117; Yûnus 10/5, 18, 45, 100; Hûd 11/108, 123; er-Ra'd 13/4; el-Hicr 15/56; en-Nahl 16/3, 11, 20, 27, 33, 43, 48, 68, 79, 96; el-İsrâ 17/1, 33, 43, 44, 102; el-Kehf 18/43, 52, 104; Meryem 19/9, 60, 90; Tâhâ 20/13, 77, 80, 96, 133; el-Enbiyâ 21/7, 25, 34, 80; el-Hac 22/39, 47, 62, 76; el-Mü'minûn 23/35, 82, 114, 115; en-Nûr 24/24, 35, 36, 55; el-Furkân 25/8, 10, 17, 19, 69; en-Neml 26/49, 93; el-Kasas 28/6, 37, 39, 82; el-Ankebût 29/42; er-Rûm 30/19; Lokman 31/30; el-Ahzâb 33/4, 31; es-Sebe 34/9, 17, 23, 40; el-Fâtır 35/4; es-Sâffât 37/12, 16, 94; ez-Zümer 39/42; el-Mü'min 40/40, 60; eş-Şûrâ 42/5, 25; ez-Zuhuruf 43/11, 85; ed-Duhân 44/45; el-Câsiye 45/14, 35; el-Ahkaf 46/16, 19; Muhammed; 47/31; Kâf 50/30; et-Tûr 52/45; el-Kamer 54/7, 26; er-Rahmân 53/31; el-Vâkıa 56/72; el-Mücâdele 58/11; el-Mümtehine 60/3; el-Münâfikûn 63/11; el-Mülk 67/29; el-Meâric 70/4; el-Gâşiye 88/4; el-Kadir 97/5; et-Tekâsur 102/6.

¹⁵⁷ en-Nisâ 4/24.

Âyet-i kerîmede geçen “وَالْمُحْصَنَاتُ” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Birincisi Âsım, Hamza ve Halef’in okuduğu “وَالْمُحْصَنَاتُ” şeklindeki ism-i mefûl kalıbıdır. Diğeri ise “وَالْمُحْصَنَاتُ” olarak Kisâî’nin okuduğu ism-i fail kalıbıdır.¹⁵⁸ Bu kelime “korunmak”¹⁵⁹ manasına gelmektedir. İsm-i fail kalıbında okunduğu zaman kadınların kendilerini koruma eylemini, iradeleriyle İslam’a girmeleri veya iffetlerini korumaları olarak anlaşılırken;¹⁶⁰ ism-i mefûl kalıbında okunduğunda ise korunma işinin kadının kendisi değil eşi veya velisi tarafından yapıldığı manaları anlaşılmalıdır.¹⁶¹

Yukarıdaki âyet-i kerîmede yirmi üçüncü âyetten başlayarak kendileriyle evlenilmesi yasakolan kadınlar açıklanmaktadır. Birisi de evli kadınlardır. “وَالْمُحْصَنَاتُ” kelimesiyle evli kadınlar kastedilmiştir. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere kadınlar evlendiklerinde hem evlilik bağıyla hem de kocası tarafından korunmaktadırlar. Bu durumda ism-i mefûl manası ortaya çıkmaktadır. Kadınların erkeklerle nikahlanmaları neticesinde kendilerini korumaları ise ism-i fâil manasıyla ifade edilmektedir.¹⁶²

Örnek 2:

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرِيَّةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

“Allah o zaman şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene (verdiğim) nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh (Cebrail) ile desteklemiştim; (bu sayede) sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı (okuyup yazmayı), hikmeti, Tevrat ve İncil’i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı

¹⁵⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 212; el-Bennâ, *İthâf*, 1/478.

¹⁵⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 289-290.

¹⁶⁰ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 122.

¹⁶¹ el-Kaysî, *el-Keşf*, 384.

¹⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/98-100; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 5/5-7.

iyileştiriyordun. Ölülerini benim iznimle (hayata) çıkarıyordun. Hani İsrailoğullarını (seni öldürmekten) engellemiştim; kendilerine apaçık deliller (mucizeler) getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir. demişlerdi.”¹⁶³

Âyet-i Kerîmede geçen “سِحْرٌ” kelimesini Kûfe kıraat imamlarından Âsım “سِحرٌ” şeklinde masdar olarak okurken; Hamza, Kisâf ve Halef ise “سَاحِرٌ” olarak ism-i fail kalıbında okumaktadırlar.¹⁶⁴ Bu kelimenin ism-i fail olarak okunmasının delili “وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ”/Andolsun ki biz Musa'yı mucizelerimiz ve apaçık hüccetle, Firavun, Hâmân ve Karun'a gönderdik. Onlar: Bu, çok yalancı bir sihirbazdır! dediler.” Âyetinde yer alan “سَاحِرٌ” ism-i fail kalıbıdır. Masdar olarak okunmasının delili ise “وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا”/Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve: Eskiden beri devam edegelen bir büyüdür, derler.” ve “فَقَالَ إِنَّ هَٰذَا سِحْرٌ يُوتَرُ”/Bu (Kur'an) dedi, olsa olsa (sihirbazlardan öğrenilip) nakledilen bir sihirdir.” âyetlerindeki masdar kalıplarıdır.¹⁶⁵

Peygamberler insanları doğru yola davet ederken Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği mucizelerden faydalanmışlardır. Mucizeler iman edenlerin imanlarını pekiştirirken, inkârcıların inkârlarını artırmıştır. İnkârcılar peygamberleri inkâr ettikleri gibi kendilerine gösterilen mucizeleri de kabul etmeyerek sihir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yukarıdaki âyet-i kerîmede inkârcılar Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeleri yalanlayarak masdar kalıbında “سِحْرٌ” olarak görmüşler; Hz. İsa'yı ise ism-i fail kalıbında “سَاحِرٌ” olarak niteleyip mucizelerini kabul etmemişlerdir.¹⁶⁶

Örnek 3:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ يَٰسُوءَ يَذْهَبِكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ

¹⁶³ el-Mâide 5/110.

¹⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 227; el-Bennâ, *İthâf*, 1/516.

¹⁶⁵ Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kirâât*, 239-240

¹⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi* ' 8/282-283; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/103.

“Allah’ın gökleri ve yeri hak ile yarattığını görmedin mi? O dilerse sizi ortadan kaldırıp yepyeni bir halk getirir.”¹⁶⁷

Âyet-i kerîmede geçen “خَلَقَ” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Birincisi Kûfe kıraat imamlarından Âsım’ın okuduğu “خَلَقَ” şeklindeki fiil-i mazi kalıbıdır. Diğeri ise Hamza, Kisâî ve Halef’in “خَالِقٌ” olarak okuduğu ismi fâil kalıbıdır.¹⁶⁸ Kelimenin fiil-i mazi olarak okunmasının delili “خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ/Allah) gökleri ve yeri hak ile yarattı.¹⁶⁹” ve “خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ/O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı.”¹⁷⁰ âyetlerinde geçen fiil-i mazi kalıbıdır. İsm-i fail kalıbında okunmasının delili ise “فَالِقُ الْإِصْبَاحِ/O, sabahı aydınlatandır.”¹⁷¹ Ve “فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ/O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır.”¹⁷² âyetleridir.¹⁷³

Yukarıdaki âyet-i kerîmede Allah Teâlâ insanları yerde, göklerde ve içlerinde meydana gelen olaylar hakkında düşünmeye çağırmaktadır. Âyet-i kerîmede geçen “خَلَقَ” kelimesi fiil-i mazi kalıbında okunduğu zaman mana, “Allah’ın gökleri ve yeri hak ile yarattığını görmedin mi?” şeklinde fiil cümlesi olurken; ism-i fail kalıbında okunduğu zaman ise “Allah gökleri ve yeri hak ile yaratandır. Görmedin mi?” şeklinde isim cümlesine dönüşmektedir.¹⁷⁴

Kıraat farklılıklarının nedenlerinden birisi de aynı kelimenin farklı kalıplarda okunmasından kaynaklanmaktadır. Örneklerde de açıklandığı üzere kelimenin farklı kalıplarda okunması bazen aynı manayı ifade ederken bazende farklı manaların ortaya çıkmasını sağlamaktadır.¹⁷⁵

¹⁶⁷ İbrahim 14/19.

¹⁶⁸ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb’a fi’l-kirâât*, 362; el-Bennâ, *İthâf*, 2/88.

¹⁶⁹ en-Nahl 16/3.

¹⁷⁰ Lokman 31/10.

¹⁷¹ el-En’am 6/96.

¹⁷² eş-Şûrâ 42/11.

¹⁷³ Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kirâât*, 377.

¹⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/812; Kurtubî, *el-Câmi’* 12/125; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 13/214-215.

¹⁷⁵ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Mâide 5/5; el-Enâm 6/95; el-A’râf 7/201, Yunûs 12/32; Hud 11/7; Yûsuf 12/64; el-Kehf 187/59; Tâhâ 20/69; el-Hac 22/34; 23/29; en-Nûr 24/34, 46, es-Saf 61/6; et-Talâk 65/1,11; 97/5.

2. 1. 2. Nahiv Yönünden Okuyuşların Değerlendirilmesi

Arap dilinde nahiv, söz dizimi, cümle bilimi ve dil bilgisinin söz dizimi kuralları ile i‘rab olgusunu içermektedir.¹⁷⁶ Diğer bir ifade ile cümle içerisinde kelimelerin durumu, cümlelerin kuruluşu, kelimelerin sonlarındaki hareketlerle ilgili bilgi sağlayan ilimdir.¹⁷⁷ Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının nahivle alakalı ittifak ve ihtilaf ettikleri farklı okuyuşları değerlendirilecektir.

2. 1. 2. 1. Nahiv Yönünden İttifak Edilen vecihler

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının nahivle alakalı ittifakla okudukları farklılıklar, irabdan kaynaklanan farklı okuyuşlar, edatların farklı olarak değerlendirilmesi, isimlerin müennes müzekker, tekil ve çoğul olarak okunması şeklinde ele alınacak, konuyla alakalı diğer örneklerle dipnotta işaret edilecektir. Ayrıca ittifak edilen kelimenin diğer kıraat imamları tarafından farklı okunuşlarına da değinilecektir.

2. 1. 2. 1. 1. İrabdan Kaynaklanan Farklılıklar

Arap dilinde kelimelerin cümle içerisindeki durumlarından veya kelimelerin farklı olarak değerlendirilmesinden dolayı hareketlerinin değişmesine i‘rab denilmektedir.¹⁷⁸ Bu başlıkta kelimelerin sonlarındaki hareketin farklı okunmasından kaynaklanan okunuşlarla alakalı örnekler verilip açıklamalar yapılacaktır.

Örnek 1:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ
يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ
الْعَالَمِينَ

“Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve

¹⁷⁶ İsmail Durmuş, “en-Nahv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 32/300-306.

¹⁷⁷ Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 235.

¹⁷⁸ Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 246.

yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!”¹⁷⁹

Âyet-i kerîmede geçen “وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ” kelimelerini Kûfe kıraat imamları fetha ile okurken; Nâfî‘, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb zamme ile okumaktadır.¹⁸⁰ Bu kelimelerin fetha ile okumasının delili bu kelimelerden önce geçen “خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ” cümlesidir. Bu cümledeki “خَلَقَ” fiili “وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ” kelimelerinin başına da takdir edilmiş ve bu kelimeler önceki cümlede olduğu gibi “خَلَقَ” fiilinin mefûlû durumunda değerlendirilmiştir. Bu taktirde mana “Şüphesiz ki Rabbiniz, güneşi, ayı ve yıldızları yaratıp emrine boyun eğdirdiği gibi gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah'tır.” şeklinde olmuştur. Farklı okuyuşa sebep olan kelimelerin “وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالشَّمْسُ” olarak zammeli okunmasının delili ise cümle başındaki “و” harfinin cümle başındaki durumunu açıklayan hal “vav”ı olarak değerlendirilmesindendir. Böyle olunca mana “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş olarak yaratan Allah'tır.” şekline dönüşmektedir.¹⁸¹

Bu âyet-i kerîme ile Allah Teâlâ müşriklere ve iman edenlere hitap etmektedir. Âyette insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları yer ve göklerden, gece ve gündüzden, güneş, ay ve yıldızlardan ve bunların yaratılması ve idare edilmesinden bahsedilmektedir. Bu vesileyle müşriklere kainatta Allah Teâlâ’dan başka yaratıcı ve idare edicinin olmadığı vurgulanarak düşünceleri istenmektedir. Müminlere ise kudretinin delilleri, hükmünün genişliği ve övülmeye layık olduğu anlatılarak basiretleri ve imanlarını artırmaları istenmektedir.¹⁸²

Örnek 2:

¹⁷⁹ el-A‘râf 7/54.

¹⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 259; el-Bennâ, *İthâf*, 1/568.

¹⁸¹ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 156-157; Ebû Zur‘a, *Hüccetü'l-kırâât*, 284.

¹⁸² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/159.

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ
إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ
هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Eğer siz ona (Resûlullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına. Üzülmeye, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir.”¹⁸³

Âyet-i kerîmede bulunan “وَكَلِمَةٌ” kelimesi Kûfe kıraat imamları, Nâfi‘, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer “وَكَلِمَةٌ” şeklinde zamme ile okurken; Ya‘kûb “وَكَلِمَةٌ” olarak fetha ile okumaktadır.¹⁸⁴ Bu kelimenin zamme ile okunmasının sebebi “وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا/Allah'ın sözü ise zaten yücedir.” cümlesinin cümle-i ibtidâiyye¹⁸⁵ olarak değerlendirilmesinden dolayıdır. Fetha ile okunmasının delili ise önceki cümlede geçen “وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى/Kâfir olanların sözünü alçalttı.” cümlesindeki “كَلِمَةٌ” kelimesine atıf yapılmasından dolayıdır. Bu durumda mana “Allah kâfir olanların sözünü alçalttı. Kendi sözünü ise yüceltti.” şekline dönüşmektedir.¹⁸⁶

Bu âyet-i kerîmede Hz Peygamber'in (sav) Hz. Ebû Bekir ile Mekke'den Medine'ye Hicret esnasında Sevr mağarasına sığındıkları zaman meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. Kâfirlerin mağaranın kapısına kadar gelip içeri girmeden geri dönmeleri Allah Teâlâ'nın Peygamberine ve arkadaşına yardım edip kurtardığı ve bu vesileyle kâfirleri zelil, kendi dinini yücelttiği ifade edilmektedir.¹⁸⁷

¹⁸³ et-Tevbe 9/40.

¹⁸⁴ el-Bennâ, *İthâf*, 2/11.

¹⁸⁵ **Cümle-i ibtidâiyye:** Sözün kendisiyle başladığı cümleye denir. Cümle mübteda ile başlar harekesi ise dammedir. Örnek: زَيْدٌ قَائِمٌ bk. Şahin Şimşek, Arap Gramerinde İrapta Mahalli Olmayan Cümleler (Şırnak: Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016) 140.

¹⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/86.

¹⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi* ' 10/210-220, İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/204-206.

Örnek 3:

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

“Bir zamanlar Yusuf, babasına (Ya’kûb’a) demişti ki: Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm.”¹⁸⁸

Âyet-i kerîmede geçen “يَا أَبَتِ” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Birincisi Kûfe kıraat imamları, Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb “يَا أَبَتِ” kesra ile; diğeri ise İbn Âmir ve Ca’fer’in “يَا أَبَتِ” şeklindeki fetha ile okumaktadırlar.¹⁸⁹ Bu kelimenin “يَا أَبَتِ” şeklinde kesra ile okunması şu şekilde olmaktadır. Kelimenin aslı “يَا أَبِي” dir. Nida cümlelerinde izafet tamlamasından dolayı kelimenin sonundaki “ya” harfi “ta” harfine tebdil edilmiş ve “ya” harfine delalet etmesi için de “ta” harfi kesralanmıştır. Kelimenin “يَا أَبَتِ” şeklinde fethalı olarak okunması ise şöyledir: Kelimenin aslı “يَا أَبِي” olarak fethalıdır. Aynı şekilde nida cümlesi olduğu için kelimenin sonundaki “ya” harfi “ta” harfine tebdil edilmiş ve “elif” harfine delalet etmesi için “ta” harfine fetha harekesi verilerek okunmuştur.¹⁹⁰

Yukarıda geçen âyet-i kerîme Kur’ân-ı Kerîm’de Hz.Yûsuf’un kıssasının başladığı yerdir. Bu âyette Hz. Yûsuf’un anne babası güneş ve aya, kardeşleri ise yıldızla benzetilmektedir. Hz. Yûsuf’a saygı ve hürmet manasında secde ettikleri anlatılmaktadır. Arap dilinde bazı özel durumlar anlatılırken bu tür benzetmelere çokça başvurulduğu görülmektedir.¹⁹¹

Cümle içerisinde bulunan kelimelerin manalarını harekeleri belirlemektedir. Kelimelerin harekelerini ise ya cümle içindeki durumları ya da cümlenin öncesi manadan kaynaklandığı örneklerden anlaşılmaktadır.¹⁹²

¹⁸⁸ Yûsuf 12/4.

¹⁸⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 316; el-Bennâ, *İthâf*, 2/60.

¹⁹⁰ Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kirâât*, 353-354; Daha geniş bilgi için bk. İbn Hişâm, *Katrü’n-nedâ*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ, (Dimeşk: Dâru’l-Musatafa, 2010). 245-246.

¹⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/528-527.

¹⁹² Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/185, 197, 254; en-Nisâ 4/11, 29; el-Mâide 5/95, 119; el-En’am 6/55. 83, 145, 160; el-A’râf 7/37; et-Tevbe 9/99; Yûsuf 12/33; İbrahim 14/2, 31; en-Nahl 16/12; el-İsrâ 17/38; el-Kehf 18/47, 51; Meryem 19/40; el-Enbiyâ 21/47; el-Mü’minûn 23/36; eş-Şuarâ 26/217; en-Neml 26/22, 89; el-Kasas 28/26; er-Rûm 30/11; Lokman 31/27; el-Ahzâb 33/67; Sebe 34/12, 19, 37; el-Fâtır 35/36; Yâsîn 36/29, 39, 53; es-Sâffât 37/102; Sâd 38/46,

2. 1. 2. 1. 2. Edatlardan Kaynaklanan Farklılıklar

Edat, cümlelerin anlamını güçlendirme, anlatıma uygun düşme, anlatılmak istenen ifadenin tam ve eksiksiz olması için isim, fiil ve cümleler arasında bağlantı kurmak için kullanılan kelimelere denir.¹⁹³ Bu başlık altında edatların kullanımıyla alakalı örnekler verilip açıklamalar yapılacaktır.

Örnek 1:

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ
وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي
الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ
الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır!”¹⁹⁴

Âyet-i kerîmede geçen “وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ” cümlesindeki istidrak¹⁹⁵ manasında olan “لَكِنَّ” edatındaki nûn harfini Kûfe kıraat imamı, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb şeddeli ve fetha ile okurken; Nâfi‘ ve İbn Âmir tahfîf (cezm) ile sükûn üzere okumaktadırlar. Başına geldiği cümlelerin ismini nasb haberini ref’ eden bu edat, şedde ile okunduğu zaman amel eder ve ismi olan “الْبِرُّ” kelimesinin fetha ile okunmasına sebep olur. Tahfîf ile okunduğu zaman ise

84; ez-Zümer 39/38; el-Mü’min 40/21, 19; eş-Şûrâ 42/35, 51; ez-Zuhruf 43/49; ed-Duhân 44/7; el-Câsiye 45/27; et-Tûr 52/23; er-Rahmân 53/12, 31, 78; es-Saf 61/14; el-Münâfikûn 63/10; el-Müzzenmil 73/20; en-Nebe 78/37; en-Nâziât 79/45; el-İnfîtâr 82/19; el-Mutaffîfîn 83/24; el-Gâşiye 88/11.

¹⁹³ Muhammed Han, *Arap Dilinde Edatların Yapı ve Fonksiyonları*, çev. Abdullah Hacıbekiroğlu, (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015), 130.

¹⁹⁴ el-Bakara 2/177.

¹⁹⁵ **İstidrak:** Cümlelerin öncesinde yanlış anlaşılan bir durumun ortaya çıkmasına denir. Bk. İbn Hişâm, *Katrü’n-nedâ*, 397.

amel etmez ve cümle isim cümlesi olarak değerlendirilerek “الْبَرِّ” şeklinde zamme ile okunur.¹⁹⁶

Hiz. Peygamber (sav) Medine'ye hicret ettiği zaman toplum yaşamını düzenleyen âyetler inmeye devam etti. Bu âyetlerden birisi de kiblenin Kâbe'ye doğru döndürölmesiyle ilgili âyettir. Hiz. Peygamber (sav) namazda yüzünü Kâbe'ye doğru dönünce Yahudi ve Hristiyanlar kendilerinin dua etmek için döndükleri Beyt-i Makdis ve doğuya dönmenin daha güzel olduğuna dair sözler söylediler. Bu âyet-i kerîmede hitap, ehli kitap olan Yahudi ve Hristiyanlar'adır. İyiliğin, yüzü doğuya veya batıya dönmek olmadığını asıl iyiliğin âyette ifade edilen hususlar olduğü bildirildi.¹⁹⁷

Örnek 2:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْنِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ

“(Ey müminler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihâyetinde Peygamber ve beraberindeki müminler: Allah'ın yardımı ne zaman! dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır.”¹⁹⁸

Âyet-i kerîmede geçen “حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ” cümlesindeki “يَقُولُ” kelimesini Kûfe kıraat imamları, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb “يَقُولُ” olarak fetha ile okurken; Nâfi' “يَقُولُ” şeklinde zammeli okumaktadır.¹⁹⁹ Bu kelimenin zamme veya kesra ile okunması cümleinin başındaki “حَتَّى” nın farklı değerlendirilmesinden dolayıdır. Cümle içerisindeki “يَقُولُ” kelimesini fetha ile okuyanlar “حَتَّى” nın evveline “أَنَّ” takdir ederek “يَقُولُ” kelimesini fetha ile okumakta; manasını ise “Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihâyet Peygamber ve beraberindeki müminler: Allah'ın yardımı ne

¹⁹⁶ Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 123; bk. İbn Hişâm, *Katrü'n-nedâ*, 175-182; Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 290-291.

¹⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/592; Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/54-55.

¹⁹⁸ el-Bakara 2/214.

¹⁹⁹ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kırâât*, 181-182; el-Bennâ, *İthâf*, 1/405.

zaman! dediler.” şeklinde gelecek zaman olarak değerlendirmektedirler. Çünkü “حَتَّى”dan sonra fiilin evveline “أَنَّ” takdir edilerek fiile gelecek zaman manası kazandırılabilir. Fiili zamme ile okuyanlar ise cümledeki durumu geçmişte olmuş ve tamamlanmış şimdiki zamanda anlatılıyor diyerek “حَتَّى”dan sonra gelen fiile geçmiş zaman hikayesi kipinin manasını takdir etmektedirler. Böyle olunca mana “Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokundu ve öyle sarsıldılar ki, nihâyet Peygamber ve beraberindeki müminler: Allah'ın yardımı ne zaman! dediler.” şekline dönüşmektedir.²⁰⁰

Bu âyet-i kerîmenin Hz. Peygamber (sav) ve sahâbîlerinin Uhud ve Hendek savaşlarında çektikleri sıkıntılar veya Mekke'den ayrılıp Medine'ye hicretten sonraki sıkıntılara teselli olarak indirildiği rivâyet edilmektedir. Geçmiş peygamberler ve onlara uyanlar öyle aşırı, dayanılması zor musibetlerle karşılaştılar ki en son raddede Allah'ın yardımı ne zaman! dediler. Bu âyet-i kerîme İman edenler için hem teselli hem de din uğruna yapabilecekleri gayretlerin en son noktasını ifade etmektedir.²⁰¹

Örnek 3:

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدُوَ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

“Allah'ın gerçek bir vâdi olarak hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Çünkü O, mahlûkatı önce (yoktan) yaratır, sonra da iman edip iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için (onları huzuruna) geri çevirir. Kâfir olanlara gelince, inkâr etmekte oldukları şeylerden ötürü onlar için kaynar sudan bir içki ve elem verici bir azap vardır.”²⁰²

Âyet-i kerîmede geçen “إِنَّهُ يَبْدُوَ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ” cümlesindeki “إِنَّهُ” edatını Kûfe kıraat imamı, Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya‘kûb “إِنْ” olarak kesra ile okurken; Ebû Ca‘fer fetha ile “أَنَّ” şeklinde okumaktadır.²⁰³ Bu edatın kesra ile okunmasının nedeni bu edatla başlayan cümleyi yeni bir cümle olarak

²⁰⁰ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 95-96; Ebû Zur‘a, *Hüccetü'l-kirâât*, 131-132; bk. İbn Hişâm, *Katrü'n-nedâ*, 82-83.

²⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/686; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 3/310-312.

²⁰² Yûnus 10/4.

²⁰³ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb‘a fi'l-kirâât*, 92; el-Bennâ, *İthâf*, 2/23.

değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü “إِنَّ” yeni bir cümlelin başlangıcında kullanılmaktadır. Böyle olunca mana “Allah’ın gerçek bir vâdi olarak hepinizin dönüşü ancak O’nadır. Çünkü O, mahlûkatı önce (yoktan) yaratır, sonra da iman edip iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için (onları huzuruna) geri çevirir.” olmaktadır. Fetha ile okunduğu zaman ise önceki cümleye bağlı veya o cümlelin bir ögesi olarak işlev görmektedir. Cümlelin başında fetha ile okunan bu edatın bulunduğu cümle önceki cümlelin mef’ûlü konumunda olmaktadır. Çünkü bu edatın fetha ile okunması bunu gerekli kılmaktadır. Bu şekilde okunduğunda mana “Hepinizin dönüşü ancak O’nadır. Mahlûkatı önce (yoktan) yaratıp, sonra da iman edip iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için (onları huzuruna) geri çevirmeyi gerçek olarak vadetti.” şekline dönüşmektedir.²⁰⁴

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme ile insanları düşünmeye ve güzel davranmaya sevk etmektedir. Çünkü insanları ilk olarak yaratan daha sonra da yaratmaya gücü yetecek olup onlara yaptıklarının karşılığını vermeye muktedirdir.²⁰⁵

Arap dilinde edatlar ya sadece kullanımla alakalı ya da kelimenin anlamını zenginleştirmeye yarayan sözcüklerdir. Bu durum yukarıda verilen örneklerden anlaşılmaktadır.²⁰⁶

2. 1. 2. 1. 3. Tekil-Çoğuldan Kaynaklanan Farklılıklar

Kıraat farklılıklarının ortaya çıkmasına vesile olan hususlardan birisi de cümle içerisindeki isimlerin tekil veya çoğul okunmasıyla alakalıdır. Bu başlık altında isimlerin tekil veya çoğul okunmasıyla alakalı, Kûfe kıraat imamlarının ittifak ederek okudukları yerlere örnekler verilerek açıklamalar yapılacaktır, diğer imamların konuyla alakalı okuyuşlarına da değinilecektir.

Örnek 1:

قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ

²⁰⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/91. Bilgi için bk. İbn Hişâm, *Katrî 'n-nedâ*, 187-197.

²⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/232; Kurtubî, *el-Câmi*, 10/453.

²⁰⁶ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/65, 177, Yûnus 10/89, el-Kehf 18/36, 38, 70, 95, Meryem 19/36; Tâhâ 20/63 el-Hac 22/19; Mü'minûn 23/52, 87; en-Nûr 24/6, 9; el-Furkân 25/17 en-Neml 27/18, 21, 82; el-Kasas 28/33; er-Rûm 30/60; es-Sâd 38/70; ez-Zümer 39/21; el-Mü'min 40/26; el-Cin 72/3; el-Kıyâme 75/1; Abese 80/35; eş-Şems 91/15.

bağışla ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl! derler.” âyetindeki “وَدُرِّيَّتًا” kelimesinin cemi olarak okunmasıdır. “أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ” Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan, kimselerdendir.” ve “أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ” /ahut, “Bizden önce babalarımız Allah'a ortak koşmuşlar. Biz onlardan sonra gelen bir nesiliz.” âyetlerindeki “ذُرِّيَّةً” kelimesi ise müfred olarak okunmaya delil olmaktadır.²¹¹

Bu âyeti kerîme Allah Teâlâ'nın kullarının bellerinden zürriyetlerini alıp onlarla yaptığı antlaşmadan bahsetmektedir. Buradaki antlaşmanın mahiyetiyle alakalı iki görüş öne çıkmaktadır. Birincisi bu antlaşmanın gerçek manada Allah Teâlâ'nın zürriyetlere bilinç verip onlarla bu antlaşmayı yapması manasına gelirken²¹² diğeri ise temsili olarak böyle bir olayın insanların hayalinde canlandırma amacına yönelik olduğu öne çıkmaktadır.²¹³

Örnek 3:

كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“İşte böylece Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki “Onlar inanmazlar” sözü gerçekleşmiş oldu.”²¹⁴

Âyet-i kerîmede geçen “كَلِمَتُ” kelimesini Kufe kıraat imamları, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb “كَلِمَتُ” şeklinde müfred olarak okurken; Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer ise “كَلِمَاتُ” şeklinde cemi olarak okunmaktadır.²¹⁵ Bu kelimenin müfred olarak okunmasının delili bütün imamların ittifakla okuduğu “وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى” /Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrail oğullarına verdiği güzel söz yerine geldi.” âyetindeki “كَلِمَتُ” kelimesi olurken; cemi olarak okunmasına delil

²¹¹ Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 301-302.

²¹² Kurtubî, *el-Câmi'* 10/376-382; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/165-169; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, sad. Sıtkı Gülle, (İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım, 2003), 4/338.

²¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/1034; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/165-169; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 4/439.

²¹⁴ Yûnus 10/33.

²¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 290; el-Bennâ, *İthâf*, 2/28.

ise *O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O işitendir, bilendir.*” âyetindeki “لِكَلِمَاتِهِ” kelimesi olmaktadır.²¹⁶

Bu âyet-i kerîme iman etmeyen, küfürde ısrar eden, hem eylem hem de düşünce itibariyle aşırıya giden kimselerin durumunu beyan etmektedir. Bu durumda olan insanların küfürde aşırıya gittikleri için inanmayacakları ve üzerlerine azabın gerçekleşeceği ifade edilmektedir.²¹⁷

Âyet-i kerimelerde kıraat farklılıklarına sebep olan kelimelerin, tekil veya çoğul olarak okunması manayı değiştirmesede mananın zenginleşmesine vesile olmaktadır.²¹⁸

2. 1. 2. 2. Nahiv Yönünden İhtilaf Edilen Vecihler

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının nahivle alakalı kendi aralarında ihtilaf ederek okudukları farklılıklar ele alınacaktır. Bu farklılıklar, irabdan kaynaklanan farklı okuyuşlar, edatların farklı olarak değerlendirilmesi, isimlerin tekil ve çoğul olarak okunduğu kelimelerdir. Bu başlık altında Kûfe imamlarının okuyuşlarına örnekler verilecek diğer örneklerin yer aldığı âyetlere dipnotta işaret edilecektir.

2. 1. 2. 2. 1. İrabdan Kaynaklanan Farklılıklar

Bu başlıkta Kûfe kıraat imamlarının kelimelerin sonlarındaki hareketleri farklı okunmalarından kaynaklanan ihtilaflara örnekler verilip açıklamalar yapılacaktır.

Örnek 1:

وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler. Eğer o kadınlar, (kendiliklerinden) çıkıp giderlerse,

²¹⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 148.

²¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/273; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/159-160; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 5/50-51.

²¹⁸ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Enfâl 8/67; et-Tevbe 9/17; Hûd 11/7, 10, 15; el-İsrâ 17/69; el-Enbiyâ 21/81; el-Mü'minûn 23/8; Yâsîn 36/41; el-Mü'min 40/6; eş-Şûrâ 42/33; el-Hucurât 49/10; el-Haşr 59/14; el-Meâric 70/32; Nuh 71/25.

kendileri hakkında yaptıkları meşru şeylerden size bir günah yoktur. Allah azîzdir, hakîmdir.”²¹⁹

Âyet-i kerîmede geçen “وَصِيَّةٌ” kelimesini Âsım’ın râvisi Hafs ve Hamza fetha ile okurken; Âsım’ın diğer râvisi Şu‘be, Kisâî ve Halef “وَصِيَّةٌ” olarak zamme ile okumaktadırlar.²²⁰ Âyette geçen bu kelimenin fetha ile okunmasının sebebi, evveline “فَالْيُوصُو وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ” şeklinde fiil takdir edilmesidir. Böyle olunca “وَصِيَّةٌ” kelimesi meful konumunda olduğu için fetha ile okunmaktadır. Bu şekilde mana “Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler.” olmaktadır. Zamme ile okunmasının sebebi ise bu kelime mübteda olarak değerlendirildiği için harekesi zamme ile okunmaktadır. Böyle olunca da mana, “Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimselerin hükmü zevcelerinin, evlerinden çıkarılmamaları, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etmeleridir.”²²¹ şeklinde olmaktadır.

Yukarıdaki âyet-i kerîmede, kocası ölen kadının evinden bir yıl çıkarılmamasıyla ilgili hüküm, “Dört ay on gün beklerler.”²²² âyetiyle; bir yıl boyunca nafakasının karşılanması ile ilgili hüküm ise miras âyetleri inip kadının mirastan hissesi belli olunca yürürlükten kaldırılmıştır.²²³

Örnek 2:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Tevrat’ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o keffâret olur. Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.”²²⁴

²¹⁹ el-Bakara 2/140.

²²⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 158; el-Bennâ, *İthâf*, 1/411.

²²¹ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 98; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 138.

²²² el-Bakara 2/234.

²²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/766; Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 2/196.

²²⁴ el-Mâide 5/45.

Âyet-i kerîmede geçen “وَالْعَيْنَ وَالْأَنْفَ وَالْأُذُنَ وَالسِّنَّ وَالْجُرُوحَ” kelimelerini Kûfe kıraat imamlarından Âsım, Hamza ve Halef fetha ile okurken; Kisâî zamme ile okumaktadır.²²⁵ Bu kelimeleri fetha ile okuyanlar cümlenin evvelinde yer alan “أَنَّ” kelimesinin üzerine atıf yaparken; zamme ile okuyanlar ise bu kelimeleri “أَنَّ” kelimesinin mahalline atıf yaparak okumaktadırlar. Çünkü bu cümlenin aslı isim cümlesi olduğundan, cümlenin ilk kelimesi başka bir durum yoksa zamme ile başlamaktadır.²²⁶

Bu âyet-i kerîme İncil’de olan bir hükmü Yahudilere açıklamaktadır. Çünkü Yahudiler aralarında anlaşmazlığa düştükleri konularda Hz. Peygambere müracaat ederlerdi. Hz. Peygamber de onlara varsa bir hüküm bildirirdi. Yoksa o konuyla alakalı âyet inmesini beklerdi. Bu âyet-i kerîmede Tevrat’ta var olan bir hükmü Hz. Peygamber Yahudilere bildirdi. Buna göre insan ve insanın uzuvlarına verilen zararın mislince karşılık bulacağı açıklanmış oldu.²²⁷

Örnek 3:

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“(Yine o münaфіklardan:) O (Peygamber, her söyleneni dinleyen) bir kulaktır, diyerek peygamberi incitenler de vardır. De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır. Çünkü o Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman edenler için de bir rahmettir. Allah'ın Resûlüne eziyet edenler için mutlaka elem verici bir azap vardır.”²²⁸

Âyet-i kerîmede geçen “وَرَحْمَةً” kelimesini Kûfe kıraat imamlarından Âsım, Kisâî ve Halef “وَرَحْمَةً” şeklinde zamme ile okurken; Hamza “وَرَحْمَةً” olarak kesra ile okumaktadır.²²⁹ Bu kelime cümlenin evvelindeki “أُذُنٌ” kelimesine atıf yapıldığından

²²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 224-225; el-Bennâ, *İthâf*, 1/506.

²²⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 130-131; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 226-227.

²²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/451-452; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 6/213-214; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 3/387-394.

²²⁸ et-Tevbe 9/61.

²²⁹ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kırâât*, 316; el-Bennâ, *İthâf*, 2/13.

dolayı zamme ile okunmaktadır. Bu takdirde mana, “De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır. Çünkü o Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman edenler için de bir rahmettir.” olur. Cümle içindeki “خَيْرٍ” kelimesine atıf yapılarak da kesra ile okunmaktadır. Böyle olunca da mana, “De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır. Çünkü o Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman edenler için rahmet kulağıdır.” şekline dönüşmektedir.²³⁰

Kıraat farklılıklarının olduğu bu âyet-i kerîme Medine'deki münafıklar hakkında inmiştir. Münafıklar Hz. Peygamberin arkasında uygun olmayan şeyler konuşuyorlardı. İçlerinden bazıları, bu konuşulanlar Muhammed'in kulağına giderse hoş olmaz demişlerdi. Bazıları ise Hz. Peygamberi alaya alarak “Duysun bir şey olmaz. Gideriz yemin ederiz söylediklerimizi inkâr ederiz. Bize inanır. Zaten o her söylenileni dinler ve inanır.” dediler. Bu sözler üzerine Allah Teâlâ Hz. Peygamberi müminler için hayrı isteyen, şerlerden uzaklaştıran rahmet vesilesi, onları dinleyen ve onlara değer veren rahmet kulağı olduğunu bildirmiştir. Münafıklar için ise gerçek durumlarını bildiği halde onları rezil etmemesi ve onlara iyi davranması onlar için bir hayır olduğu ifade edilmiştir.²³¹

Örneklerden de anlaşılacağı üzere kelimelerin sonlarındaki hareketler cümlelerin manasına etki etmektedir.²³²

2. 1. 2. 2. Edatlardan kaynaklanan Farklılıklar

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının edatların kullanımıyla alakalı farklı okumalarına örnekler verilip açıklamalar yapılacaktır.

Örnek 1:

وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ
أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى

²³⁰ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 176; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 320.

²³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/117-118; Kurtubî, *el-Câmi'* 10/282-283; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 4/575.

²³² Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/282, Âl-i İmrân 3/151; en-Nisâ 4/95; el-Mâide 5/6, 57, 71; el-En'âm 6/26, 59; el-A'râf 7/164; el-Enfâl 8/18; et-Tevbe 9/66; Yûnus 10/23, Hûd 11/46, 68, er-Rad 13/4; İbrahim 14/46; en-Nahl 16/12; el-Kehf 18/25, Meryem 19/34; el-Enbiyâ 21/96; el-Hac 22/25, el-Mü'minûn 23/23, 27, 92, en-Nûr 24/6, en-Nûr 24/31, 59; Lokman 31/3, 6, 20; Fâtır 35/3; Yâsîn 36/5; es-Sâffât 37/126; el-Mü'min 40/37; el-Câsiye 45/4, 5, 20; ez-Zâriyât 51/23; es-Saf 61/8; et-Talâk 66/3; el-Meâric 70/16; el-Müzzemmil 73/9; el-İnsan 76/15; en-Nebe 78/37; Abese 80/4; el-İnşikâk 84/19; et-Tebbet 110/4.

“Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun).”²³³

Âyet-i kerîmede ki “أَنْ تَضِلَّ” kelimesindeki “أَنْ” edatını Âsım, Kisâî ve Halef masdariyye²³⁴ kabul edip gizli “ل” harfi takdir ederek “لَا لَنْ” şeklinde okumaktadırlar. Hamza ise bu edatı “إِنْ” şeklinde kesralı olarak okuyup şart edatı kabul etmektedir.²³⁵ Kıraat imamları tarafından farklı okunan bu edat masdariyye olarak fetha ile okunduğunda mana “Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile biri yanılacağı zaman diğerinin ona hatırlatması için iki kadın (olsun).” şeklinde olmaktadır. Şart edatı olarak kesra ile okunduğu zaman ise mana “Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için iki kadın (olsun).” şeklinde şart cümlesine dönüşmektedir.²³⁶

Kûfe kıraat imamlarının farklı okumalarına konu olan âyet-i kerîme müdâyene, yani borç alıp verme ile ilgilidir. Bu konuyla alakalı durumlardan birisi de borç alıp verirken bu duruma şahit olacak kimselerdir. Buna göre şahitler ya iki erkek ya da bir erkek iki kadın olmalıdır.²³⁷ Kadınların iki olmasının sebebi duygusal yapılarıyla alakalıdır. Bu durumu Elmalılı Hamdi Yazır birkaç maddeyle şöyle özetlemiştir:

1- Kadınların fitratında duygusallık baskın olduğundan etkilenme çok olur. Etkilenme ise unutkanlığa vesiledir.

2- Kadınların olaylara bakışında sübjektiflik daha çok ön plandadır. Bu durum toplumsal olaylarda yanlış kararların verilmesine sebebiyet verebilir.

3- Yaratıcı, kadın ve erkeğin fitratını kendilerine özgü mükemmellikte yaratmıştır. Bu yaratılışın gereği kadın dış olaylara karşı hıfzı erkeklerden daha zayıf olduğundan unutmaya riski yüksektir.

²³³ el-Bakara 2/282

²³⁴ “أَنْ” edatı cümlede açık bir şekilde yazıldığı zaman evveline “ل” harfi, sonuna ise zaid veya nefi manasına “لَا” harfi getirilir. Ör: “رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ” ve “لِيَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ إِلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ” Bk. İbn Hişâm, *Katrü'n-nedâ*, 81.

²³⁵ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kirâât*, 193-194; el-Bennâ, *İthâf*, 1/426.

²³⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 104; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kirâât*, 150.

²³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/109

Bütün bu sebeplerden dolayı şahitlik hususunda ya iki erkek ya da bir erkek iki kadın olması uygun görülmüştür.²³⁸

Örnek 2:

وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنِ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَن لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ

“Cennet ehli cehennem ehline: Biz Rabbimizin bize vadettiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size vadettiğini gerçek buldunuz mu? diye seslenir. Evet! derler. Ve aralarından bir çağırıcı, Allah’ın lâneti zalimlerin üzerine olsun! diye bağırır.”²³⁹

Kûfe kıraat imamaları tarafından farklı okumalara vesile olan “أَنَّ” edatını Âsım tahfif ile okurken; Hamza, Kisâi ve Halef şedde ile okumaktadırlar.²⁴⁰ Bu edat fiile benzeyen harflerdendir. Şeddeli “أَنَّ” olarak okunduğu zaman amel etmektedir. Bu durumda isim olarak aldığı kelimeyi nasb ederken, haber haber aldığı kelimeyi ise ref’ etmektedir. Tahfif üzere olduğu zaman ise amel etmeyerek isim cümlesi olmaktadır.²⁴¹ Bu edat şedde ile okunduğunda “لَعْنَةُ” kelimesi fetha ile okunarak ismi, “عَلَى الظَّالِمِينَ” ise cümle olarak haberi konumunda olmaktadır. Tahfif ile okunduğunda ise amel etmeyeceğinden “لَعْنَةُ” kelimesi mübteda olarak zamme ile okunurken; “عَلَى الظَّالِمِينَ” ise haber cümlesi olarak değerlendirilmektedir.

Bu âyet-i kerîme önceki ve sonraki âyetlerle değerlendirildiğinde²⁴² cennetlikler ve cehennemlikler arasında geçen konuşmalardan tablolar sunmaktadır. Bu konuşmalarda cennetlikler dünyada yaptıkları güzel ameller karşılığında cennetteki nimetlerden dolayı mutluluklarını ifade edip cennet nimetlerinden faydalanırken; cehennemlikler ise yapmadıkları güzel amellerden ve yaptıkları kötü şeylerden dolayı pişmanlıklarını ifade ederken cehennem azabını tatmaktadırlar.

Örnek 3:

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ

²³⁸ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 3/353-354.

²³⁹ el-A’râf 7/44.

²⁴⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 181; el-Bennâ, *İthâf*, 1/566-567.

²⁴¹ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 155; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 282-283.

²⁴² el-A’râf 7/43-51.

“Sabrettikleri ve âyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik.”²⁴³

Kûfe kıraat imamlarından Âsım ve Halef âyet-i kerîmede geçen “لَمَّا” edatındaki “ل” harfini fetha ile “م” harfini şeddeli “لَمَّا” olarak okurken; Hamza ve Kisâî “ل” harfini kesra ile “م” harfini ise fetha ile “لِمَا” şeklinde okumaktadırlar.²⁴⁴ Bu edat şeddeli olarak okunduğunda “Sabrettikleri ve âyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman” şeklinde zaman manası katarken; “ل” harfinin harf-i cer “ما”nın ise ism-i mevsul olarak okunduğunda mana, “Sabretmeleri ve âyetlerimize kesinlikle inanmaları sebebiyle” şekline dönüşmektedir.²⁴⁵

Bu âyet-i kerîme Allah Teâlâ’nın İsrâiloğulları’na verdiği nimetlerden ve onların bu nimetlere karşı tutumlarından bahsetmektedir. İsrâiloğulları zorluklara ve sıkıntılara rağmen peygamberlere, peygamberlerin getirdikleri şeriatlere ve mucizelere iman ettikleri için Allah Teâlâ da onları doğru yola çağıran ve kitabı yani Tevrat’ı açıklayan önderler gönderdiğini açıklamaktadır.²⁴⁶

Edatların cümle üzerinde birebir etkisi olmasa da cümle de anlamın tamamlanmasına katkısı görülmektedir.²⁴⁷

2. 1. 2. 2. 3. Tekil-Çoğuldan Kaynaklanan Farklılıklar

Cümle içerisindeki kelimelerin tekil veya çoğul okunması da kıraat farklılıklarının ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının kendi aralarında ihtilaf ederek okudukları yerler ele alınacak diğer kıraat imamlarının okuyuşlarına ise değinilmeyecektir.

Örnek 1:

وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

²⁴³ es-Secde 32/24.

²⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 448; el-Bennâ, *İthâf*, 2/294.

²⁴⁵ Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 569; Kurtubî, *el-Câmi’*, 17/42-43.

²⁴⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 21/237.

²⁴⁷ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/102; Âl-i İmrân 3/171; el-En’âm 6/54, 152; el-Enfâl 8/17, 19; Yûnus 10/44, 90; Tâhâ 20/63, 119; el-Müminûn 23/11; en-Neml 27/25; el-Ankebût 29/28; es-Secde 32/24; ez-Zuhuruf 43/5; Tur 52/28.

“Rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini isbatlayan) birçok deliller vardır.”²⁴⁸

Kûfe kıraat imamlarının kendi aralarında farklı okuduğu “الرَّيَّاحُ” kelimesini Âsım “الرَّيَّاحُ” şeklinde cemi olarak okurken; Hamza, Kisâ ve Halef ise “الرَّيْحُ” şeklinde müfred olarak okumaktadırlar.²⁴⁹ Bu kelime çoğul olarak okunduğunda doğu ve batı gibi rüzgarın yönünü, sıcak ve soğuk gibi rüzgarın durumunu belirtirken; tekil olarak okunduğunda ise “جَاءَتِ الرِّيحُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ” “Rüzgar her taraftan geldi.” cümlesine olduğu gibi daha genel anlam ifade eden cins manası anlaşılmaktadır.²⁵⁰

Yukarıdaki âyet-i kerîmenin sebep-i nüzûlüyle ilgili rivâyete göre, Kureyşliler Yahudilere Hz. Musa'nın mucizelerini sordular. Onlar da asayı ve yed-i beyzâyı, yani Hz. Musa'nın asası ve elinin beyazlaşmasını anlattılar. Hristiyanlara sordular ve onlar da Hz. İsa'nın körleri iyileştirdiğini, ölüleri dirilttiğini söyleyerek mucizelerini anlattılar. Bundan sonra da Hz. Peygamber'den tepesini altına çevirmesini istediler. Hz. Peygamber Allah Teâlâ'dan böyle bir istekte bulununca Allah Teâlâ vahiyle Hz. Peygamber'e, “İstediklerini yaparım yine iman etmezlerse onlara azabımı indiririm.” buyurdu.”²⁵¹ Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Ya Rab! Bizi kendi halimize bırak.” diye niyazda bulundu. Bu olay üzerine âyet-i kerîme nazil oldu. Yer yüzü ve göklerin yaratılması, gece ve gündüzün değişmesi, denizlerde gemilerin yürütülmesi, gökten yağmur indirilerek yer yüzünün diriltmesi ve hayvanların rızıklandırılması, rüzgarların farklı yönlerden ve farklı şekilde esmesi, bulutların yer ve gök arasında Allah'ın emrine boyun eğmesi gibi olayların, aklını kullanıp düşünen kimseler için daha büyük mucize olduğu Hz. Peygamber'e bu âyet-i kerîme ile bildirildi.²⁵² Kıraat farklılıklarına vesile olan “الرَّيْحُ” kelimesi de tekil veya çoğul olarak okunduğu zaman farklı rüzgarların varlığından bahsetmektedir. Bu

²⁴⁸ el-Bakara 2/164.

²⁴⁹ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kırâât*, 172; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 144; el-Bennâ, *İthâf*, 1/392.

²⁵⁰ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 118-119; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 118-119.

²⁵¹ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 1/549.

²⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/574; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 1/549.

durumda ayet-i kerîmede sayılan önemli olaylar ve rüzgarların oluşması, insanların düşünüp ibret almaları yönünden mucize olarak sunulmaktadır.

Örnek 2:

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَكَيْتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

“Peygamber ve inananlar, ona Rabb'inden indirilene inandı. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. "Peygamberleri arasından hiçbirini ayırt etmeyiz, işittik, itaat ettik, Rabbimiz! Affını dileriz, dönüş Sanadır" dediler.”²⁵³

Âyet-i kerîmede geçen “كُتِبَ” kelimesini Âsım ve Hamza “كُتِبَ” şeklinde çoğul olarak okurken; Kisâî ve Halef “كِتَابُهُ” şeklinde tekil olarak okumaktadırlar.²⁵⁴ Bu âyet-i kerîme çoğul okunduğunda önce ve sonra indirilen semâvî kitapların hepsini kapsayıp bu kelimenin öncesinde bulunan “رُسُلِهِ” kelimesine de uygunluk arz etmektedir. Tekil olarak okunduğunda ise ya Kur’ân-ı Kerîme işaret etmekte ya da cins manasında bütün kitaplara işaret etmektedir.²⁵⁵

Yukarıdaki âyet-i kerîmede Allah Teâlâ iman esaslarının temellerinin neler olduğunu kullarına bildirmektedir. Bunlar Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inanmaktır. Ayrıca bütün peygamberlere iman etmenin gerekliliği hatırlatılmaktadır.

Örnek 3:

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

“De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yurdun (dünyanın) sonunun kimin lehine olduğunu yakında bileceksiniz. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmazlar.”²⁵⁶

²⁵³ el-Bakara 2/285.

²⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 152-153; el-Bennâ, *İthâf*, 429.

²⁵⁵ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 105; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 152-153.

²⁵⁶ el-En'âm 6/135.

Âyet-i Kerîmede geçen “مَكَانَتِكُمْ” kelimesini Âsım'ın râvisi Hafs, Hamza, Kisâi ve Halef müfred olarak, Âsım'ın diğer râvisi Şu'be “مَكَانَاتِكُمْ” şeklinde cemi olarak okumaktadır.²⁵⁷ Bu kelime müfred olarak okunduğunda “*Elinizden gelen bütün imkanlarınızı ortaya koyun ve bulunduğunuz hal üzere devam edin*” manasını ifade etmektedir. Cemi olarak okunduğunda ise Hz. Peygamber'in muarızlarına, “*Hepiniz ayrı ayrı elinizden geleni yapın ve bütün imkanlarınızı kullanın*” manasında meydan okuma olabileceği gibi şu âyet-i kerîmede de ifade edildiği üzere “يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ” Ey Peygamberler! Temiz olan şeylerden yiyin; güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim.” muhatap Hz. Peygamber olduğu halde “الرُّسُلُ” kelimesi çoğul olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde bu kelime de çoğul kullanılıp tekil mana ifade edilmiş olma ihtimali bulunmaktadır.²⁵⁸

Kıraat farklılıklarına konu olan “مَكَانَ” kelimesi istiâre²⁵⁹ yoluyla kâfirlerin bulundukları konumları, gittikleri yolları ve hangi hal üzere olduklarını ifade etmektedir. Bu âyet-i kerîme Hz. Peygamber'e düşmanlıkta ileri giden kâfirlere karşı meydan okuyuşu anlatmaktadır. Kâfirlerin Hz. Peygamber'e karşı bütün imkanlarını, güç ve kuvvetleri kullanmalarını, kendi sapık inançlarında devam etmelerini ve neticede kimin doğru yolda olduğu ve kazançlı çıkacağı azarlama yoluyla anlatılarak meydan okunmaktadır.²⁶⁰

Kûfe kıraat imamlarının bir kısmı bazı kelimeleri müfred okurken diğer bir kısımda cem'i olarak okumaktadırlar. Bu durum da kıraat farklılıklarına sebep olan durumlar arasında sayılmaktadır.²⁶¹

²⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 242-243; el-Bennâ, *İthâf*, 547.

²⁵⁸ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 149-150.

²⁵⁹ **İstiâre:** Hakiki mana ile mecazi mana arasındaki benzerlikten dolayı bir kelimenin manasının geçici olarak alınıp başka bir mana için kullanılmasıdır. Böyle bir durumda hakiki manayı kullanmaya engel bir bulunması da gerekmektedir. Bk. Nusrettin Bolelli, *Belâgat* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 90.

²⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/752; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* 8/90-91.

²⁶¹ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Mâide 5/67, 108; el-En'âm 6/99, 124; el-A'râf 7/161, 190; et-Tevbe 9/66; Hûd 11/87, 92; el-Hicr 15/22; el-Kehf 15/34, 46; el-Mü'minûn 23/9, 102; el-Furkân 25/73; el-Fâtır 35/9, 40, Yâsîn 36/35, Yâsîn 36/67; ez-Zümer 39/39, 60; el-Fussilet 41/47; eş-Şûrâ 42/37; ez-Zuhruf 43/53; el-Câsiye 45/5; en-Necm 53/32; et-Tahrîm 66/12; el-Meâric 70/33; el-Muselât 77/33.

2. 1. 3. Aynı Kökten Gelen Kelimelerin Farklı Okunması

Arap dilinde kelimeler için iki durum söz konusu olmaktadır. Ya kelimeler bir kaideye göre okunur ve bu durum kıyasî olarak ifade edilir, veya bir kaide olmadan Araplardan duyulduğu şekilde okunur ki buna da semaî denilmektedir. Özellikle semaî ve kıyasî olma durumu mastarlarda söz konusu olmaktadır.²⁶² Bu başlık altında bahse konu kelimeler ele alınacak, Kûfe kıraat imamlarının konuya dair ittifak ve ihtilaf noktaları izah edilecektir.

2. 1. 3. 1. Aynı Kökten Gelen ve İttifak Edilen Kelimeler

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının ittifak ederek okudukları aynı kökten gelen kelimeler değerlendirilecektir. Diğer imamların bu konuyla alakalı okuyuşlarına da değinilecek diğer örneklere ise dipnotta işaret edilecektir.

Örnek 1:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ
الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ

“Andolsun biz Musa'ya Kitab'ı verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da deliller verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklük taslayarak kimini yalanladığınız kimini de öldürdüğünüz doğru değil mi!”²⁶³

Âyet-i kerîmede geçen “الْقُدُسُ” kelimesindeki “د” harfini Kûfe kıraat imamları, Nâfi‘ Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb zamme ile okumaktadırlar.²⁶⁴ İbn Kesîr ise bu harfi tahfif ile cezimli olarak okumaktadır. Kelimedeki bu harfin zamme ile okunması aslî üzere okumaktır. Tahfif ile okuma ise bir kelimedeki üç hareke peş peşe geldiği zaman okumak zor olacağından ortadaki harf sakın kılınarak yapılan okuma şeklidir.²⁶⁵

²⁶² Râcihi, *et-Tatbîku 's-sarfîyyü*, 66.

²⁶³ el-Bakara 2/185.

²⁶⁴ İbn Mücâhid, *Kitabü 's-seb'a fi'l-kırâât*, 163; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 131; el-Bennâ, *İthâf*, 1/372-373

²⁶⁵ Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 105-106.

Yukarıdaki âyet-i kerîmede geçen “الْقُدْسِ” kelimesiyle Cebrail’den (a.s.) bahsedilmektedir. Bu âyet-i kerîme Yahudiler ve Hristiyanlar hakkında inmiştir. Yahudiler önce Hz. Musa’ya (a.s.) gelen Tevrat’ın emirlerine ve sonra gelen Peygamberlerin tebliğlerine kibirlenerek karşı geldiler. Hristiyanların Hz. İsa’ya (a.s.) gelen İncil’in emirlerine uymayıp yalanladıklarını, kınama ve azarlama yoluyla Kur’ân anlatmaktadır. İki topluluğa da gönderilen Peygamberlerin tebliğ ettikleri hükümler arzu ve isteklerine uymayınca, Peygamberlerini yalanladıklarını hatta öldürdükleri Kur’ân’da haber verilmektedir.²⁶⁶

Örnek 2:

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِيبْهَا وَابِلٌ فَطُلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Allah’ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah, yaptıklarınızı görmektedir.”²⁶⁷

Kıraat imamları tarafından farklı olarak okunan “أَكْلَهَا” kelimesindeki “ك” harfini Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû Amr sakın olarak okurken; Kûfe kıraat imamları, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb ise zamme ile okumaktadırlar.²⁶⁸ Arap dilinde bir kelime üç harf peş peşe harekeli olarak geldiği zaman okumak dile zor geleceği için üç harekeden birisi sakın kılınarak okunabilir. Bu kelime de “ك” harfi bu şekilde okunmuştur. Kelime asıl olan, üç harekenin okunması olduğu için kıraat imamlarının geneli “ك” harfini harekeli olarak okumuşlardır.²⁶⁹

Âyet-i kerîmede farklı okumalara vesile olan “أَكْلٌ” kelimesi yemiş manasında kullanılmıştır. Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak için yapılan harcamalar güzel bir yere kurulmuş güzel bir bahçeye benzetilmiştir. Bu bahçenin yağmur yağdığı zaman iki kat ürün veren, yağmur yağmasa dahi bir çisintiyle bile ürün verebilecek vasfa sahip olduğu ifade edilmiştir. Böylelikle iman edip Allah’ın

²⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/437-438; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/92-98.

²⁶⁷ el-Bakara 2/265.

²⁶⁸ İbn Mucâhid, *Kitabü’s-seb’a fi’l-kırâât*, 190; el-Bennâ, *İthâf*, 1/420.

²⁶⁹ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 102; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 146.

rızasını umarak az yada çok infak edenlerin sevap elde edecekleri temsili olarak anlatılmıştır.²⁷⁰

Örnek 3:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا

“Şüphe yok ki münafiklar cehennem en alt katındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.”²⁷¹

Âyet-i kerîmede bulunan “الدَّرَكِ” kelimesindeki “د” harfini Kûfe kıraat imamları sükûn üzere okurken; Nâfi ‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb fetha ile okumaktadırlar.²⁷² Bu iki okuyuş da Arap dilinde var olan lehçelerden sayılmaktadır.²⁷³ Bu kelimeyle alakalı başka bir görüş ise “الدَّرَكِ” şeklinde harekeli kıraatin asıl ve meşhur olan okuyuş olduğudur.²⁷⁴

Âyet-i kerîmede geçen “الدَّرَكِ” kelimesi birbirini takip eden tabakalar manasına gelmektedir. Burada da münafikların cehennem en alt tabakasına atılacakları anlatılmaktadır. Çünkü münafiklar mümin gibi görünüp kâfir gibi içlerinden inkâr etmektedirler. İnkârlarından dolayı kâfir gibi cehenneme, dini ve müminleri alaya aldıkları için de cehennem en alt tabakasına girecekleri ifade edilmektedir.²⁷⁵

Özellikle sülâsî fiillerin mastarlarında söz konusu olan bu durum Arap dilinin yapısından kaynaklanıp genellikle manaya etkisi bulunmamaktadır.²⁷⁶

²⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/820; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/50-52.

²⁷¹ en-Nisâ 4/145.

²⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 22; el-Bennâ, *İthâf*, 1/393-394.

²⁷³ Ebû Zur‘a, *Hüccetü'l-kırâât*, 218.

²⁷⁴ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 127.

²⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/311-312; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/244.

²⁷⁶ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/124, 128, 185; el-Mâide 3/62; el-En‘âm 6/52, 108, 111, 122, 125, 161; el-A‘râf 7/37; et-Tevbe 9/98, 117; Hûd 11/114, 115; Yûsuf 12/31, 87, 105; en-Nahl 16/7, 102, 127; el-İsrâ 17/31; el-Kehf 18/18, 28, 33, 55, 66, 73, 88, 96; Meryem 19/73; Tâhâ 20/53, 84, 87, 132; el-Hac 22/45; el-Müminûn 23/44, 72; en-Nûr 24/2; el-Furkân 25/13; en-Neml 27/52, 66, 70; el-Kasas 28/31; el-Ankebût 29/20; Lokman 31/7; el-Ahzâb 32/6; es-Sebe 34/16, 25; Yâsîn 36/55; es-Sâffât 37/66, 123, 130; es-Sâd 38/58; el-Mümin 40/50; el-Fussilet 41/16, 39; ez-Zuhruf 43/10, 11; ed-Duhân 44/51; Muhammed 47/13, 16; el-Feth 48/25, 27; el-Hucurât 49/4, 12, 14; el-Kâf 50/18; ez-Zâriyât 51/3; en-Necm 53/20, 22, 43; el-Kamer 54/6; er-Rahmân 55/35; el-Vâkıa 56/53, 89; el-Haşr 59/14; el-Münâfikûn 64/5; et-Talâk 65/4, 6, 7, 8; el-Hakka 68/12; Nuh 71/21; el-Mürselât 77/8; el-A‘lâ 87/8; el-Gâşiye 88/25; el-Beled 90/6; el-Leyl 92/7, 10; et-Tebbet 111/1.

2. 1. 3. 2. Aynı Kökten Gelen ve İhtilaf Edilen Kelimeler

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının aynı kökten olan kelimelerdeki farklı okuyuşları ele alınarak, kendi aralarında ihtilaf ederek okudukları kelimelere örnekler verilecektir. Diğer imamların okuyuşlarına değinilmeyecektir.

Örnek 1:

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

“Ceza gününün mâlikidir.”²⁷⁷

Âyet-i kerîmede geçen “مَالِكِ” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Birincisi Âsım, Kisâi ve Halef tarafından kelimeye bulunan “م” harfinin meddi ile “مَالِكِ” olarak; Diğeri ise Hamza tarafından bu harfin medsiz olarak “مَلِكِ” olarak okunmasıdır.²⁷⁸ Âyette geçen kelimenin “مَالِكِ” olarak medli okunması şu şekilde açıklanmaktadır: Bu kelime med ile okunduğu zaman “قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ / Resûlüm! De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım!”²⁷⁹ âyetinde olduğu gibi sahip manasına gelmektedir. Bu durumda mana “Ceza gününün sahibi” olmaktadır. Aynı kelime med yapılmadan okunduğu zaman ise “emretme, yasak koyma” manasına gelmektedir.²⁸⁰ Bu da “فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ” “Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir.”²⁸¹ âyetinde olduğu gibi hükümrancılık manasını taşımaktadır. Böyle olunca âyetin manası “Ceza gününün hükümdarı” manasına dönüşmektedir.²⁸²

Âyet-i kerîmede geçen kelimeyle alakalı iki kıraat da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından rivâyet edilen okuyuşlardır.²⁸³ Bu kelimenin değerlendirilmesiyle alakalı bazı görüşler şöyledir:

1- “مَلِكِ” kelimesi “مَالِكِ” kelimesinden daha geniş kapsamlı ve daha belîğdir.

Çünkü melik mülkünün sahibidir. Mülkte hüküm verme ve tasarruf etme yetkisi melike aittir. Her melik mâliktir. Ama her mâlik melik değildir.

²⁷⁷ el-Fâtiha 1/4

²⁷⁸ el-Bennâ, *İthâf*, 1/339.

²⁷⁹ Âl-i İmrân 3/26.

²⁸⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1010-1011.

²⁸¹ Tâhâ 20/114

²⁸² Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kirâât*, 339.

²⁸³ Kurtubî, *el-Câmi* ' 1/216

2- “مَالِك” kelimesi kainatta var olan kanunların uygulanması, büyüklük ifade etme ve meydana gelen olaylarda tasarruf, insanlar ve diğer varlıklara sahip olmak cihetiyle “مَالِك” kelimesi “مَلِك” kelimesinden daha belîğ ve kapsayıcıdır.²⁸⁴

Âyet-i kerîmedeki iki okuyuşta da Allah Teâlâ’nın hem ceza gününün sahibi hem de hükümdarı olduğu vurgulanmaktadır.

Örnek 2:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَإِقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ

“Vaktiyle biz, İsrail oğullarından: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.”²⁸⁵

Âyet-i Kerîmede geçen “حُسْنًا” kelimesini Hamza, Kisâî ve Halef “حَسَنًا” şeklinde okurken, Âsım “حُسْنًا” olarak okumaktadır.²⁸⁶ Arap dilinde sıfat tamlamasının öğeleri olan sıfat ve mevsufun i‘rab yönünden birbirlerine uymaları gerekmektedir. Kıraat farklılıklarına konu olan “حُسْنًا” kelimesi de hazfedilen “قَوْلًا” kelimesinin sıfatı yani “قَوْلًا حُسْنًا” şeklinde sıfat cümlesi olarak uygunluk göstermesi açısından bu şekilde okunmaktadır. Bu kelimenin “حَسَنًا” şeklinde okunmasının sebebi ise Arapların “الْبُخْلُ-وَالْبَخْلُ/السَّقْمُ-وَالسَّقْمُ” kelimelerini aynı manada kullandıkları gibi “حُسْنًا” kelimesini de “حَسَنًا” manasında kullanmalarındır. Bazı âyet-i kerîmelerde de “إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَّحِيمٌ” “Ancak, kim haksızlık eder, sonra, işlediği kötülük yerine iyilik yaparsa, bilsin ki ben (ona karşı da) çok bağışlayıcıyım, çok merhamet sahibiyim.”²⁸⁷ ve “وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا”

²⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/84-86; Kurtubî, *el-Câmi* ‘ 1/216; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/173-177.

²⁸⁵ el-Bakara 2/83.

²⁸⁶ İbn Mucâhid, *Kitabü’s-seb’a fi’l-kirâât*, 162; el-Bennâ, *İthâf*, 1/370.

²⁸⁷ en-Neml 27/11.

“Biz, insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir.”²⁸⁸ Âyetlerinde de görüldüğü üzere “حُسْنًا” kelimesi “حَسَنَ” manasında okunmuştur.²⁸⁹

Yukarıda geçen âyet-i kerîmede Allah Teâlâ bütün semavî dinlerin özünü oluşturan ferdi ve toplumsal hükümlerle ilgili İsrailoğullarından söz almasına rağmen verdikleri sözleri yerine getirmediklerini açıklamaktadır.

Örnek 3:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَىٰ وَآتَىٰ الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah’tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”²⁹⁰

Âyet-i kerîmede geçen “الْبُيُوتَ” kelimesini Âsım’ın râvisi Şu‘be, Hamza, Kisâi ve Halef “ب” harfinin kesrasıyla “الْبُيُوتَ” olarak okurken; Âsım’ın diğer râvisi Hafs “ب” harfinin zammesiyle “الْبُيُوتَ” şeklinde okumaktadır.²⁹¹ Bu kelimenin “الْبُيُوتَ” olarak okunmasının sebebi, kelimedeki zammeli olarak “ب” ve “ي” harfleri ayrıca zammeye delalet eden “و” harfi gelmektedir. Bu şekilde okuyuş Arap dilinde zor olduğu için “ي” harfinden önce gelen “ب” harfini kesralı olarak okumak daha kolay olmaktadır. Kelimenin “الْبُيُوتَ” olarak okunmasının sebebi ise bu kelimenin “بَيْتَ” kelimesinin çoğulu olarak “بُيُوتَ- بَيْتَ” şeklinde olmasındandır.²⁹²

Âyet-i kerîmenin nüzûl sebebinin şu şekilde olduğu rivâyet edilmektedir: Sahâbîlerden bazıları Hz. Peygambere ayın büyümesi ve küçülmesiyle alakalı sorular sordular. Allah Teâlâ da hem onların bu sorularına cevaben ayın insanlara vakitleri bildirmek hususunda faydası olduğunu belirtmekte hem de bazı özel durumlarda

²⁸⁸ el-Ankebut 29/8.

²⁸⁹ Ebû Zur‘a, *Hüccetü’l-kırâât*, 103.

²⁹⁰ el-Bakara 2/189.

²⁹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 153-154; el-Bennâ, *İthâf*, 1/401.

²⁹² İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 94-93; Ebû Zur‘a, *Hüccetü’l-kırâât*, 127.

evlerinin bacalarından veya arkalarından girmelerinin doğru olmadığını bildirmektedir. Âyette kinâye yoluyla, “Siz, asıl vazîfesi Allah’ın emirlerini tebliğ olan Hz. Peygambere yıldız bilimleriyle alakalı sorular sormayı bırakın da evlerinize bacalardan ve arka taraflardan girmeyi terk ederek normal kapılarından girin.” şeklinde açıklama yapılarak yaptıkları yanlış düzeltmeleri ihtar edilmektedir.²⁹³

Bu tür kıraat farklılıkları Arap dilinin özelliklerini yansıtmaktadır.²⁹⁴

2. 1. 4. Muterâdif veya Farklı Kelimelerin Değerlendirilmesi

Lafızları farklı manaları aynı veya birbirine yakın olan kelimelere muterâdif kelimeler denilmektedir.²⁹⁵ Bu başlık altında muterâdif olan kelimeler ele alınarak ittifak ve ihtilaf edilen kelimeler değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

2. 1. 4. 1. Muterâdif veya Farklı Kelimelerde İttifak Edilenler

Bu konu kapsamında Kûfe kıraat imamlarının muterâdif veya farklı kelimelerle alakalı ittifak ederek okudukları kıraat farklılıkları ele alınarak açıklama yapılacaktır. Ayrıca diğer kıraat imamlarının da konuyla alakalı okuyuşları değerlendirilecektir. Yapılan araştırmalar neticesinde Kûfe kıraat imamlarının üzerinde ittifak ettiği muterâdif farklılığa dair bir örneğin mevcut olduğu görülmektedir.

Örnek 1:

هُوَ الَّذِي يُسِيرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

²⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/634; Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 2/68.

²⁹⁴ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/76, 97, 98, 168, 208, 236, 260, 265; Âl-i İmrân 3/15, 38, 97, 140, 172; en-Nisâ 4/19, 37, 58, el-Maide 5/109; el-En’âm 6/64, 64, 85, 86, 125, 136, el-A’râf 7/44, 55, 146, 148, 201; el-Enfâl 8/61, 61, 66; et-Tevbe 9/21, 53, 109; Yûnus 10/27; Hûd 11/69; Yûsûf 12/47; İbrahim 14/45, 82; en-Nahl 16/68, 80; el-İsrâ 17/55, 64, 92; el-Kehf 18/19, 44, 58, 74, 87, 97; Meryem 19/7, 8, 58, 68, 69, 70, 77, 88; Tâhâ 20/87; el-Enbiyâ 21/95; el-Mûminûn 23/72, 110; en-Nûr 24/21, 27, 24/61; eş-Şuarâ 26/42, 57, 134, 181, 187; el-Kasas 28/8, 29, 33; er-Rûm 30/50, 54; el-Ahzâb 32/21, 26, 33, /36, 53; Sebe 34/9, 48; el-Fâtır 35/32; Yâsîn 36/9, 35, 56, 62; es-Sâffât 37/18; es-Sâd 37/48, 63; el-Mûmin 40/67; el-Fussilet 41/29, 51; ez-Zuhruf 43/15, 56, 81; ed-Duhân 44/25; el-Câsiye 45/23; Muhammed 47/28, 35; el-Fetih 48/11, 19; ez-Zâriyât 51/15, 25; et-Tûr 52/24; el-Kamer 54/12; el-Vâkıa 56/37, 55; el-Haşr 59/2; el-Mümtehine 60/4; el-Münâfikûn 63/4; et-Talak 65/1; et-Tahrîm 66/4; el-Mülk 67/11; el-Meâric 70/43; Nuh 71/43, 21; el-Müddessir 74/5; el-Mürselât 77/6, 41; el-Fecr 89/3; et-Tekâsür 102/6; el-Hümeze 104/9.

²⁹⁵ İbrahim Mustafa, vd. *el-Mu’cemü’l-vasîd*, 339.

“Sizi karada ve denizde gezdiren O’dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da dini yalnız Allah’a halis kılarak: “Andolsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız” diye Allah’a yalvarırlar.”²⁹⁶

Kıraat farklılıklarına sebep “يُسِيرُ” kelimesini Kûfe kıraat imamları, Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya‘kûb “يُسِيرُ” olarak okurken; İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer ise “يَنْشُرُ” olarak okumaktadır. “يُسِيرُ” kelimesi “سِيرَ” kökünden yürümek manasına gelirken; tef‘îl babına nakledildiğinde yürütmek manasına gelmektedir.²⁹⁷ Bu fiille alakalı Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ/Deki yer yüzünde yürüyün”²⁹⁸ ve “وَسَيَّرَ الْجِبَالَ/Dağlar yürütülmüş.”²⁹⁹ âyetler bu fiilin kullanımına örnek verilebilir. Âyet-i kerîmede geçen “يَنْشُرُ” fiili ise yayılma manasına gelmektedir.³⁰⁰ Buna örnek ise “وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ/Rahmetini her tarafa yayandır.”³⁰¹ âyetidir. Örnek verilen âyet-i kerîmelerden de anlaşılacağı üzere yayılmak ve yürütmek kelimeleri arasında doğrudan olmasa da dolaylı olarak mana yakınlığı bulunmaktadır.

Âyet-i kerîmede Allah Teâlâ insanların nimet içerisinde ve rahat hayat sürerken başlarına hiç beklemedikleri anda bir sıkıntı geldiği zamanki durumlarını bir temsille anlatmaktadır. İnsanlar normal düzende hayatlarını devam ettirirken Allah Teâlâ’nın büyüklüğünü kendilerinin acizliğini düşünmek rahatlarını bozacağı için hatırlamak istemezler. Ancak büyük bir sıkıntı veya imtihanla karşılaştıkları zaman samimi olarak Allah’a yalvarır ve yardım isterler. Allah Teâlâ meşakkatli durumu kaldırıncı eski şımarık hallerine devam ederler.³⁰²

2. 1. 4. 2. Muterâdif veya Farklı Kelimelede İhtilaf Edilenler

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının muterâdif veya farklı kelimelerle alakalı ihtilaf ederek okudukları kıraat farklılıklarına yer verilecektir. Diğer kıraat imamlarının konuyla alakalı okuyuşları değinilmeyecektir.

²⁹⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 522-523.

²⁹⁸ en-Neml 27/69.

²⁹⁹ en-Nebe 78/20.

³⁰⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1056-1057.

³⁰¹ eş-Şûrâ 42/28.

³⁰² Kurtubî, *el-Câmi‘* 10/475-476; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 11/137-138.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا
وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

“Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. “İhtiyaç fazlasını” de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz.”³⁰³

Âyet-i kerîmede geçen “كَبِيرٌ” kelimesini Âsım ve Halef “كَبِيرٌ” olarak okurken; Hamza ve Kisâi ise “كَثِيرٌ” olarak okumaktadırlar.³⁰⁴ Âyet-i kerîmedeki kelimenin “كَبِيرٌ” olarak okunması şöyle açıklanmaktadır: Bu kelimedden sonra gelen “أَكْبَرُ” cümlesinde de görüldüğü üzere aynı kökten olan “كَبِيرٌ” kelimesi gelmektedir. Aynı şekilde “وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ/Büyük günahlardan kaçınanlar”³⁰⁵ âyetinde de olduğu gibi yine aynı kökten olan “كَبَائِرٌ” kelimesi gelmektedir.³⁰⁶ Âyet-i kerîmedeki kelimenin “كَثِيرٌ” şeklinde okunması ise şöyle açıklanmaktadır: Bu kelime çokluk ifade etmektedir. Burada da kumar ve içkinin günahının çokluğundan bahsedilmektedir. Çünkü şarap denildiği zaman birçok çeşidini de kapsamış olmaktadır. Aynı şekilde kumar ve kumarla alakalı birçok günah olan durumlar söz konusu olmaktadır.³⁰⁷

Yukarıda kıraat farklılıklarına sebep olan iki okuyuştan birisi büyüklük manası ifade ederken diğeri çokluk manası ifade etmektedir. İçki ve kumarın insanda ve toplumda hem insanî hem de islâmî olarak ne denli kötülöklere ve günahlara sebep olduğu görölmektedir.³⁰⁸

Örnek 2:

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَقُصُّ الْحَقَّ
وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ

³⁰³ el-Bakara 2/219.

³⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 156; el-Bennâ, *İthâf*, 1/406.

³⁰⁵ en-Necm 53/32.

³⁰⁶ Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 132-133.

³⁰⁷ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 96.

³⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi* ' 3/439-445.

“De ki: Şüphesiz ben Rabbimden gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Çabucak gelmesini istediğiniz (azap) benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. O hakkı anlatır ve O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır.”³⁰⁹

Âyet-i kerîmede geçen “يَقْصُ” kelimesini Âsım aynı şekilde “يَقْصُ” olarak okurken; Hamza, Kisâi ve Halef “يَقْضِي” olarak okumaktadırlar.³¹⁰ Âyet-i kerîmede geçen kelimenin “يَقْصُ” olarak okunmasının sebebi şu şekilde olmaktadır: Geçmişle alakalı bir durum anlatıldığı zaman bu “kıssa” kelimesiyle ifade edilmektedir. Ayrıca “نَحْنُ نَقْصُ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنُ” (Ey Muhammed!) Biz, sana bu Kur'an'ı vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini sana en güzel bir şekilde anlatıyoruz.”³¹¹ ve “إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقْصُ عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ”³¹² Doğrusu bu Kur'an, İsrailoğullarına, hakkında ihtilâf edegeldikleri şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır.”³¹² âyetlerinde de görüldüğü üzere geçmişle alakalı durum “يَقْصُ” kelimesiyle anlatılmaktadır. Kelimenin “يَقْضِي” olarak okunmasının sebebi ise sonraki cümlede gelen “وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ” O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır.” cümlesidir. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere bir konuyla alakalı hüküm verileceği zaman bu durum “يَقْضِي” kelimesiyle ifade edilmektedir.³¹³

Kıraat farklılıklarına sebep olan “يَقْضِي” ve “يَقْصُ” kelimeleri şu ince noktayla birbirlerinden ayrılmaktadır. Kaza kelimesi bir olayın hem ilmi hem de pratik yönünü ifade ederken; kasas kelimesi sadece ilmi yönünü ifade etmektedir.³¹⁴ Sonuç olarak bir olayın hem kaza hem de kasas yönüyle hükmü Allah Teâlâ'ya ait olmaktadır.

Örnek 3:

³⁰⁹ el-En'âm 6/57.

³¹⁰ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kırâât*, 259; el-Bennâ, *İthâf*, 1/529.

³¹¹ Yûsuf 12/3.

³¹² en-Neml 27/76.

³¹³ Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 254.

³¹⁴ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili* 3/618.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقْلَتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُفِّنَاهُ لِبَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız.”³¹⁵

Âyet-i kerîmede geçen “بُشْرًا” kelimesini Âsım “بُشْرًا” olarak aynı şekilde okurken; Hamza, Kisâi ve Halef “نُشْرًا” olarak okumaktadır.³¹⁶ Kıraat farklılıklarında birisi olan “بُشْرًا” kelimesi “مُجْدِعِيلَ الرِّيَّاحِ مُبَشِّرَاتٍ/Müjdeciler olarak rüzgârları göndermesi de Allah'ın (varlık ve kudretinin) delillerindendir.”³¹⁷ âyetinde olduğu gibi yağmur müjdeleyen rüzgar manasına gelmektedir. Diğeri ise “نُشْرًا” kelimesidir. Bu kelime âyet-i kerîmeye “Bulutları ortaya çıkaran yumuşak rüzgarlar” manasını katmaktadır. Ayrıca “وَالنَّاشِرَاتِ نُشْرًا/(Hakikat ve hayırları) yaydıkça yayanlara.” âyet-i kerîmesi de bu kıraatin delillerindendir.³¹⁸

Yukarıda izah edilmeye çalışılan iki okuyuş da birbirini tamamlar niteliktedir. Çünkü biri yayılmak, harekete geçirmek manasına gelip yağmurun yağmasını işaret ederken; diğeri yağmur yağması neticesinde yeryüzündeki mahlukatın rızıklarının artması, bolluk ve bereketi ifade etmesi bakımından müjde manasını taşımaktadır.³¹⁹

Lafızları birbirinden farklı, manaları birbirine yakın olan kelimeler hem anlam farklılığına hem de âyet-i kerimelere farklı açılardan bakılmasına vesile olmaktadır.³²⁰

2. 1. 5. Bir Kelimeden Başka Kelimeye Geçişteki Okuyuşların

Arap dilinde kelimeler arasında geçerken hareke uygunluğu veya kolaylık ön planda tutulmaktadır.³²¹ Bu başlık altında kıraat farklılıklarına sebep olan kelimeler

³¹⁵ el-A'râf 7/57.

³¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 259; el-Bennâ, *İthâf*, 1/569.

³¹⁷ er-Rûm 30/46.

³¹⁸ Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 285-286.

³¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'* 8/180; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 8/180.

³²⁰ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Enfâl 8/72; Yûnus 10/30; el-Kehf 18/44; el-Furkân 25/48; el-Ankebût 29/58; el-Ahzâb 32/68; el-Hucurât 49/6; en-Nâziât 79/24.

arasındaki farklı hareketlerle geçiş ele alınacaktır. Diğer başlıklarda ittifak ve ihtilaf olarak ele alınan konular burada ihtilaf başlığı altında örnek verilerek değerlendirme yapılacaktır. Çünkü kıraat farklılıklarının ortaya çıkmasına vesile olan deliller aynı sebeplerden oluşmaktadır.

Örnek 1:

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çokça bağışlayan çokça esirgeyendir.”*³²²

Âyet-i kerîmede kıraat farklılıklarına vesile olan “فَمَنْ” kelimesinden “اضْطُرَّ” kelimesine geçiş iki türlü olmaktadır: Birincisi “فَمَنْ اضْطُرَّ” olarak kesra ile ikincisi ise “فَمَنْ اضْطُرَّ” şeklinde zamme ile yapılmaktadır. Bu kelimeler arasında kesra ile geçişte iki sakın bir araya geldiği için okuma imkanı ortadan kalkmaktadır. Bundan dolayı “ن” harfine kesra ile hareke verilerek okunması uygun görülmüştür. Zamme ile geçiş ise şu şekilde olmaktadır: Kelimenin sonundaki kesradan diğer kelimenin evvelindeki zammeye geçiş zor olup dile ağır geleceği için birinci kelimenin sonundaki kesrayı zammeye tebdil ederek zammeden zammeye geçiş yapılarak okunmaktadır.³²³

Örnek 2:

وَلَقَدْ اسْتَهْزَىٰ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

*“Senden önceki peygamberlerle de alay edilmiş, bu yüzden onlarla alay edenleri alay ettikleri şey (azap) kuşatıvermişti.”*³²⁴

Âyet-i kerîmede “وَلَقَدْ” kelimesinden “اسْتَهْزَىٰ” kelimesine geçişi Âsım ve Hamza kesra ile yaparken; Kisâî ve Halef zamme ile yapmaktadırlar.³²⁵ Birinci

³²¹ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 92; Ebû Zur‘a, *Hüccetü’l-kırâât*, 122-123.

³²² el-Bakara 2/173.

³²³ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 92.

³²⁴ el-En‘âm 6/10.

örnekte olduğu gibi kesra ile geçişte iki sakin bir araya geldiği için sakin olan “د” harfine kesra harekesi verilerek “وَلَقَدْ اسْتَهْزَىٰ” olarak okunmaktadır. Zamme ile geçiş gelince kesradan zammeye geçiş zor olacağından dolayı “د” hafinin kesrası zammeye tebdil edilerek “وَلَقَدْ اسْتَهْزَىٰ” şeklinde okunmaktadır.³²⁶

Örnek 3:

وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَن يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ

“(Sana şu talimatı verdik): Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et.”³²⁷

Âyet-i kerimede bulunan “وَأَنِ احْكُم” kelimelerinde “ن” harfinden “ح” harfine Âsımve Hamza kesra ile geçiş yaparken; Kisâî ve Halef zamme ile geçiş yapmaktadırlar. ilk iki örnekte olduğu gibi burada da aynı imamlar aynı sebeplerle kesra veya zamme ile geçiş yapmaktadırlar.

Bu tür okuyuşlar bir çok dilde var olan kuralları, dildeki kolaylığı ifade eden ve manaya etkisi olamayan kıraat farklılıklarıdır.³²⁸

2. 1. 6. Takdim ve Tehir Yönünden Okuyuşlar

Bu başlık altında takdim ve tehir yönüyle kıraat farklılıklarına sebep olan okuyuşlar ele alınacaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyla alakalı sadece bir örnek bulunduğu için konu bu örnek üzerinden anlatılmaya çalışılacaktır.

Örnek 1:

فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا

“Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler.”³²⁹

³²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 229.

³²⁶ Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 122.

³²⁷ el-Mâide 5/49,

³²⁸ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. en-Nisâ 4/66; el-Mâide 5/3, 117; el-Arâf, 7/143, 185; et-Tevbe 9/30; Yusûf 12/31; er-Rad 13/32; en-Nahl 16/36, 115; el-Müminûn 23/32; en-Neml-27/45; el-Kasas 28/29; Lokman 31/12; es-Sebe 33/22; es-Sâffât 37/6; el-Kalem 67/22; el-Müzzemmil 73/3.

³²⁹ Âl-i İmrân 3/195.

Âyet-i kerîmede geçen ve kıraat farklılıklarına sebep olan “وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا” kelimelerini Âsım “وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا” “Savaştlar ve öldürüldüler.” şeklinde okurken; Hamza, Kisâî ve Halef bu kelimelerin yerlerini değiştirerek “وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا” “Öldürüldüler ve savaştlar.” şeklinde okumaktadırlar.³³⁰ Âsım’ın okuduğu “وَقَاتِلُوا” mana olarak daha uygun görünmektedir. Kelimelerin yerlerinin değiştirilip “وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا” “Öldürüldüler ve savaştlar.” manası nasıl anlaşılmalıdır? İnsan öldürüldükten sonra nasıl savaşabilmektedir? Arap dilinde böyle bir cümle, “Savaşanlardan bir kısmı öldürülünce kalanlar savaşmaya devam edip savaşı kazandılar.” manasını taşımaktadır.³³¹

Yukarıda kıraat farklılıklarına değinilen âyet-i kerîme öncesi ve sonrası ile değerlendirildiğinde şu manaya gelmektedir: Allah Teâlâ’nın emirlerini yerine getirip Allah’a dua etmek kulun birinci vazifesi sayılmaktadır. Ayrıca Allah yolunda cihad edip hicret eden, daha sonra Allah yolunda savaşıp öldüren veya öldürülen kimselerin isteklerine Allah Teâlâ’nın cevap vereceği bildirilmektedir. Bu cevap da onların günahlarını örtmek ve onları razı olacağı cennete koymaktır.³³²

2. 1. 7. Harf Fazlalığı veya Eksikliği Yönünden Okuyuşlar

Kıraat farklılıklarına sebep olan okuyuşlardan birisi de çeşitli nedenlerden dolayı bazı harflerin yazılması veya yazılmamasıdır. Bu konuyla ilgili olarak Kûfe kıraat imamları ya ittifakla harfi okumuşlar ya da okumayı terk etmişlerdir. Dolayısıyla bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının ittifakla okudukları harf fazlalığı ya da eksikliği yönünden okuyuşlar değerlendirilecektir. Konuyla alakalı örnekler verilecek diğer örneklere ise dipnotta işaret edilecektir.

Örnek 1:

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ

³³⁰ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb’a fi’l-kirâât*, 221; el-Bennâ, *İthâf*, 1/466-467.

³³¹ Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kirâât*, 187-188.

³³² Kurtubî, *el-Câmi* ‘ 5/ 478-480

“Allah çocuk edindi.” dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehdir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir.³³³

Bu âyet-i kerîmeyi Kûfe kıraat imamları, Nafi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb evveline “و” harfi getirip 113. âyet-i kerîmeye atıf yaparak okumaktadırlar. Bu okuyuş kıraat imamlarının genelinin okuyuşu kabul edilmektedir. İbn Âmir ise istinâfi'yye cümlesi³³⁴ olarak “و” harfi olmadan okumaktadır. Bu okuyuş ise Şam mushafında geçmektedir.³³⁵

Kıraat farklılıklarına konu olan âyet-i kerîme Yahudilerin “Üzeyir Allah'ın oğludur.” Hristiyanların “Mesîh Allah'ın Oğludur.” ve müşriklerin ise “Melekler Allah'ın kızlarıdır.” demeleri üzerine inmiştir. Yerde ve gökte olan her şeyin Allah'ın olduğu ve ona boyun eğdiği vurgulanmış, O'nun bu tür vasıflandırmalardan uzak olduğu ifade edilmiştir.³³⁶

Örnek 2:

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ
وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.”³³⁷

Kûfe kıraat imamları, Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb “تَحْتِهَا” kelimesini evvelindeki “مِنْ” harf-i cerri olmadan okurken; İbn Kesîr ise “مِنْ تَحْتِهَا” olarak harf-i cer ile okumaktadır. Harf-i cersiz “تَحْتِهَا” olarak okunması kıraat imamlarının genelinin okuyuşu olurken; harf-i cerli “مِنْ تَحْتِهَا” olarak okunması Mekke mushafında yer almaktadır.³³⁸

³³³ el-Bakara 2/116.

³³⁴ **Cümle-i istinâfiyye:** Sözü kendisiyle başladığı veya kendinden önceki cümleyle bağlantısı olmayan cümleye denir. Bk. Şimşek, *Arap Gramerinde İraptı Mahalli Olmayan Cümleler*, 140.

³³⁵ Ebû Zur‘a, *Hüccetü'l-kırâât*, 110-111; el-Bennâ, *İthâf*, 1/382.

³³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/486-488; Elmalılı, *Hak Dîni Kur‘ân Dili*, 1/470.

³³⁷ et-Tevbe 9/100.

³³⁸ Ebû Zur‘a, *Hüccetü'l-kırâât*, 322; el-Bennâ, *İthâf*, 2/16.

Yukarıda geçen âyet-i kerîmede Allah Teâlâ'nın kendilerinden razı olduğu ve kendilerinin de Allah Teâlâ'dan razı olduğu kimseler anlatılmaktadır. Farklı rivâyetler olmakla birlikte bunların, Muhacir, Ensar ve onlara uyan ve onları takip eden müminler olduğu anlaşılmaktadır.³³⁹

Örnek 3:

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

*“İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”*³⁴⁰

Âyet-i kerîmenin evvelinde yer alan “أَوَلَمْ” kelimesini Kûfe kıraat imamları, Nâfi’, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb “و” harfî ile okurken; İbn Kesir “و” harfî olmadan okumaktadır.³⁴¹ Bu kelime “أَوَلَمْ” şeklinde “و” harfîyle okunduğu zaman burada bulunan “و” atıf harfî olmaktadır. Bu okuyuş, kıraat imamlarının genelinin okuduğu kıraattir. “أَلَمْ” şeklinde “و” harfî olmadan okunduğu zaman ise bu âyet öncesine atıf yapılmakta ve kelamın başı olarak takdir edilmektedir.³⁴²

Yukarıdaki âyet-i kerîmede Allah Teâlâ insanlara dünyanın yaratılışı hakkında bilgi verirken onları düşünmeye teşvik etmektedir.³⁴³

2. 1. 8. Zamirler Yönünden Okuyuşlar

Zamirler isimlerin yerini tutan kelimeler olarak bilinmektedirler.³⁴⁴ Bu başlık altında zamirlerin cümle içerisindeki durumlarından kaynaklanan farklılıklar ele alınacaktır. Bu konuyla alakalı örneklerin sayısı az olduğu için ayrıca ittifak ve ihtilaf edilen yerler şeklinde ayrıma tabi tutulmayacaktır.

³³⁹ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 4/596.

³⁴⁰ el-Enbiyâ 21/30.

³⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb’a fi’l-kırâât*, 328;

³⁴² Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-kırâât*, 467; el-Bennâ, *İthâf*, 184.

³⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/427-428; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 17/53.

³⁴⁴ Maksudoğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, 149.

Örnek 1:

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَئِنَّ الذَّكَرَ كَأَلْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

“Onu doğurduğunda, Allah onun ne doğurduğunu bilirken ”Ya Rabbi! Kız doğurdum. Erkek, kız gibi değildir, ben ona Meryem adını verdim, ben onu da soyunu da, kovulmuş şeytandan Sana sığındırırım” dedi”.³⁴⁵

Âyet-i kerîmede geçen “وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ” cümlesindeki “وَضَعْتَ” kelimesini Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım’ın ikinci râvisi Hafs, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer ve Halef, gâibe zamiriyle “وَضَعْتَ” şeklinde okurken; İbn Âmir, Âsım’ın diğer râvisi Ebû Bekir Şu‘be ve Ya‘kûb ise mütekellim zamiriyle “وَضَعْتُ” olarak okumaktadırlar.³⁴⁶ Bu âyet-i kerîmede Hz. Meryem’in, annesinin kendisini doğurduğu zamanki duyguları anlatılmaktadır. Bu cümle gâib sigasıyla okunup âyetin tamamı ile değerlendirildiğinde öncesindeki “فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ/Onu doğurduğunda, “Ya Rabbi! Kız doğurdum.” dedi”. cümlesi Hz. Meryem’in annesinin sözü, sonra gelen “وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ/Allah onun ne doğurduğunu bilirken” ifadesi ise Allah Teâlâ’nın keliması olduğu anlaşılmaktadır. Mütekellim sigasıyla okunduğu zaman ise “فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ/Onu doğurduğunda, “Ya Rabbi! Kız doğurdum.” dedi.” ifadesi ve “وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ” ifadesi “Allah benim ne doğurduğumu bilirken” şekline dönüşerek Hz. Meryem’in annesinin sözü olmaktadır.³⁴⁷

Yukarıdaki âyet-i kerîme öncesi ve sonrası ile değerlendirildiğinde Hz. Meryem’in annesi Hanne, Allah Teâlâ’nın kendisine vereceği çocuğu onun yoluna adayacağını vaad etmektedir. Allah Teâlâ kendisine kız evladı verince içindeki beklentisinin erkek olduğunu Allah’a arz edince doğan çocuğun kıymetli olduğunu “Allah senin ne doğurduğunu bilir.” cümlesiyle açıklamaktadır.³⁴⁸

Örnek 2:

³⁴⁵ Âl-i İmrân 3/36.

³⁴⁶ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb‘a fi’l-kırâât*, 205; el-Bennâ, *İthâf*, 2/441.

³⁴⁷ Ebû Zur‘a, *Hüccetü’l-kırâât*, 160-161.

³⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/921-922; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 5/100-103.

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا

“Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şâyet Rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, (orada) bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum.”³⁴⁹

Âyet-i kerîmede geçen “لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا” cümlesinde “مِنْهَا” kelimesindeki zamiri, Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer “مِنْهُمَا” şeklinde tesniye olarak okurken; Kûfe kıraat imamları, Ebû Amr ve Ya‘kûb “مِنْهَا” şeklinde müfred olarak okumaktadırlar.³⁵⁰ Cümlede bulunan zaminin tesniye olarak okunmasının sebebi şöyle açıklanmaktadır: 32. âyetteki “جَنَّتَيْنِ” kelimesi tesniye olduğundan âyetteki söz konusu zamir de bu kelimeye işaret ettiği için bu şekilde okunmaktadır. Müfred olarak okunmasının sebebi ise 35. âyette müfred olarak bulunan “جَنَّةٌ” kelimesi müfred olduğu için bu kelime de mana yönüyle ona işaret ettiğinden dolayı müfred olarak okunmaktadır.³⁵¹

Kıraat farklılıklarının olduğu âyet-i kerîmede bir kısmı anlatılan olay 32. ve 44. âyetler arasında geçmektedir. Kendilerine Allah Teâlâ tarafından ortasından ırmaklar akan ve bol yemiş veren iki bahçe ve iki kişi anlatılmaktadır. Bu iki kişiden birisi “Nimetleri kendilerine verenin Allah Teâlâ olduğunu ve şükrettikleri takdirde daha güzelini hem bu dünyada hem de ahirette vereceğini” hatırlatırken diğeri “Bu güzellikleri kendilerinin kazandığını başka bir şeye gerek olmadığını” söyleyerek umursamaz bir tavır takındı. Bu kişi bahçesine girdiğinde bahçesinin yerlebir olduğunu görünce “Keşke ben de Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmasaydım.” diyerek pişmanlığını ifade etti. Kıraat farklılıklarının olduğu âyet-i kerîmedeki zamir tesniye olarak okunduğunda bu iki kişiye verilen iki bahçeye işaret edilerek “Şâyet Rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, (orada) bunlardan (bu iki bahçeden) daha hayırlı bir akıbet bulurum.” şeklinde olurken; müfred olarak okunduğunda ise kendisine verilen bahçeye işaret edilerek “Şâyet Rabbimin huzuruna götürülürsem,

³⁴⁹ el-Kehf 17/36.

³⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 359; el-Bennâ, *İthâf*, 2/136.

³⁵¹ Ebû Zur‘a, *Hüccetü'l-kırâât*, 416-417.

hiç şüphem yok ki, (orada) bundan (bu bahçeden) daha hayırlı bir akıbet bulurum.”
şekline dönüşmektedir.³⁵²

Örnek 3:

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً
وَأَنَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ

Onlar, yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğunu görsünler! Onlar, kuvvet ve yeryüzündeki eserleri yönünden bunlardan daha da üstündüler. Böyleyken Allah onları günahları yüzünden yakaladı. Onları Allah'ın gazabından koruyan da olmadı.³⁵³

Âyet-i kerîmede geçen “كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً” cümlesinde “مِنْهُمْ” kelimesindeki zamiri Kûfe kıraat imamı, Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kub “مِنْهُمْ” şeklinde gâib olarak okurken; İbn Âmir “مِنْكُمْ” şeklinde muhâtab zamiri olarak okumaktadır.³⁵⁴ Kıraat farklılıklarının bulunduğu kelimenin evvelinde bulunan “أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ” cümlesi gâib sigasıyla okunduğundan dolayı burada da aynı siga kullanılmaktadır. Kelimenin muhâtab sigasıyla okunma sebebi ise Şam Mushaflarında bulunmasından dolayıdır. Arap dilinde muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun ehemmiyetini muhataba anlatmak için şahıs, zamir veya üslûp yönünden değişiklik yapılmasına iltifat denilmektedir.³⁵⁵ Bu cümlede de gâib zamirinden muhâtab zamirine geçilerek iltifat sanatı kullanılmaktadır.³⁵⁶

Âyetlerin farklı okunuşundan kaynaklanan kıraat farklılıkları âyetin öncesi veya sonrasında yada farklı bölgelere gönderilen mushafladaki yazımlardan kaynaklanmaktadır.³⁵⁷

³⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/54-65.

³⁵³ el-Mü'min 40/21.

³⁵⁴ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kırâât*, 569; el-Bennâ, *İthâf*, 2/363.

³⁵⁵ **İltifat**: Muhatabın ilgisini çekmek ve konunun önemini ifade etmek için şahıs zaman ve üslupta değişiklik yapmaktır. İsmail Durmuş, “İltifat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153.

³⁵⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 313; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-kırâât*, 629.

³⁵⁷ Konuyla alakalı diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/70; el-Hadîd 57/24.

2. 2. Kûfe Kıraat İmamlarının Usûlle Alakalı Kıraat Vecihlerinin Değerlendirilmesi

Usûl, daha önce de izah edildiği üzere, Kur'ân- ı Kerîm'de her yerde aynı şekilde okunan, seslerle alakalı okuyuş farklılıklarını ifade eden kıraat terimidir. Bu başlık altında Kûfe imamlarının usûlle alakalı kıraat vecihleri değerlendirilerek örnekler verilip konu açıklanmaya çalışılacaktır. Bu konu istiâze, besmele, med, idgâm, imâle, işmâm, ibdâl, teshîl, sekte, cem'-i müzekker ve iki hemzenin beraber bulunması başlıkları altında ele alınacaktır.

2. 2. 1. İstiâze ve Bismelenin Okunuşu ile İlgili Kıraat Vecihleri

İstiâze, “عَوُذُ” kökünden “sığınmak, başkasına bağlanmak” manalarına gelmektedir.³⁵⁸ Istilâhî olarak istiâze Kur'ân-ı Kerîm okumaya başlarken söylenilmesi müstehap veya vacip kabul edilen “أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ” cümlesinden ibarettir. Âlimlerin üzerinde ittifak ettiği iki istiâze sigası vardır.

1. “أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ”
2. “أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ”³⁵⁹

Kur'ân okuyan kimse herhangi bir sebeple okumayı bıraktığı zaman iki şekilde davranması gerekmektedir:

1. Okumayı bırakmasına sebep olan şey, okuduğu yerle alakalı açıklama yapmak veya sorulan bir sorudan dolayı ise istiâzeyi tekrar okumasına gerek yoktur.
2. Okumayı bırakmasına sebep olan şey okuduğu yerle alakalı değilse istiâzeyi yeniden okuması gerekir.³⁶⁰

Besmele, mübah ya da yapılması emrolunan işe başlarken okunan veya Kur'ân-ı Kerîm'de her sûrenin evvelinde bulunan ve Neml sûresi 33. âyette geçen “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” cümlesidir.³⁶¹ Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının

³⁵⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 738; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasîd*, 635.

³⁵⁹ ed-Dânî, *et-Teyssîr*, 145-146; el-Bennâ, *İthâf*, 1/113-114; Yüksel, *İbn Cezer'i ve Tayyibetü'n-neşr*, 303-306.

³⁶⁰ el-Bennâ, *İthâf*, 1/114.

³⁶¹ ed-Dânî, *et-Teyssîr*, 146-147.

besmele ile alakalı okuyuşları ele alınarak rumuzlarıyla³⁶² tablo şeklinde sunulmaya çalışılacaktır.

Kûfe kıraat imamlarının besmeleyle ilgili okuyuşlarında dört durum söz konusu olmaktadır.³⁶³

Örnek: اَعُوْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ

1. Sûrelerin evvelinde okunuşu: Kûfe kıraat imamları (ن ف ر خل) Tevbe Sûresi hariç bütün sûrelerin evvelinde besmeleyi dört vecihle okumaktadırlar:

- a. İstiâze, besmele ve sûreyi vasl ederek, (Vasl-1 kül)
- b. İstiâze, besmele ve sûreyi vakf ederek, (Kad‘-1 kül)
- c. İstâze ve besmeleyi vasl, besmele ve sûreyi vakf ederek, (Vasl-1 evvel kad‘ sâni)
- d. İstâze ve besmeleyi vakf, besmele ve sûreyi vasl ederek, (Kad‘-1 evvel vasl-1 sâni)

2. Tevbe Sûresinin evvelinde: Kûfe kıraat imamları (ن ف ر خل) Tevbe sûresinin evvelini iki şekilde okumaktadırlar:

Örnek: اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ بَرَاءَةٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ

- a. Besmeleyi okumadan sadece istiâze ile vasl ederek, (Vasl bilâ besmele)
- b. Besmeleyi okumadan sadece istiâze ile sekte yaparak okumaktadırlar. (Sekt bilâ besmele)

3. Bir sûreden diğer sûreye geçişte: Kûfe kıraat imamları (ن ف ر خل) Tevbe Sûresi hariç bütün sûrelerde bir sûreden diğerine geçerken aşağıdaki gibi okumaktadırlar:

Örnek: غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّيْنَ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اَلَمْ

³⁶² **Rumuz:** Kıraat ilminde kolaylık sağlamak amacıyla kıraat imamları ve râvilerinin harflerle ifade edilmesine denir. Bk. Necati Tetik, “Kıraât Tedrisinde Rumuzat”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11 (1993), 425-431; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 390. Kûfe kıraat imamları ve râvilerinin rumuzları kıraat kitaplarında şu şekilde geçmektedir: Âsım (ن) râvileri Ebû Bekr (ص) ve Hafs (ع), Hamza (ف) râvileri Halef (ض) ve Hallâd (ق), Kisâî (ر) râvileri Ebû’l-Hâris (س) ve Dûrî (ت), Halef b. Hişâm (خل), İshâk (سج) ve İdrîs (سه) dir. Daha geniş bilgi için bk. Abdülfettâh Pâlûvî, *Zübdetü’l-‘irfân* (İstanbul: Asitane Yayınları), 5; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 145; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 389-390.

³⁶³ ed-Dânî, et-Teyşîr, 17-18; Pâlûvî, *Zübde*, 6; Muhammed Emîn Efendi, *Umdetü’l-hallân fî izâhi zübdeti’l-‘irfân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi) 120-125.

1. Âsım ve Kisâf iki sûreyi birbirine besmeleyle beraber üç vecihle okumaktadırlar:

- a. Önceki sûreden sonraki sûreye vasl ederek, (Vasl-ı kül)
- b. Önceki sûreden sonraki sûreye vakf ederek, (Kad‘-ı kül)
- c. Önceki sûreyle besmeleyi vasl, diğer sûreyi vakf ederek okumaktadırlar.

(Kad‘-ı evvel vasl-ı sâni)

2. Hamza ve Halef ise besmeleyi okumadan iki sûreyi birbirine vasl yaparak okumaktadırlar. (Vasıl bilâ besmele)

4- Enfâl Sûresi’nden Tevbe Sûresi’ne geçişte: Kûfe kıraat imamları (ن ف ر خل) Enfâl Sûresinden Tevbe sûresi’ne geçişte üç vecih okumaktadırlar:

Örnek: إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ

- a. İki sûreyi birbirine besmele okumadan bağlamak. (Vasıl bilâ besmele.)
- b. İki sûreyi birbirine besmele okumadan sekte ile bağlamak (Sekt bilâ besmele.)
- c. İki sûreyi birbirine besmeleyi okumadan vakf yaparak bağlamak. (kad‘ bilâ besmele.)

2. 2. 2. Med Yönünden Kıraat Vecihleri

Med kelimesi, “Çekmek, uzatmak” manasına gelmektedir.³⁶⁴ Kıraat ilminde ise med veya lîn harflerinden biriyle uzatmaya denilmektedir.³⁶⁵ Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının med yönünden okuyuşları değerlendirilecektir.

Med, aslî ve ferî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Aslî Med: Med harfiyle beraber bulunan ve uzatılması başka bir sebebe dayanmayan medde denilmektedir.³⁶⁶ Örnek: “أَوْتَيْنَا”³⁶⁷ ve “نُوحِيحَا”³⁶⁸ gibi. Bütün

³⁶⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 993-994; İbrahim Mustafa, vd. *el-Mu‘cemü’l-vasîd*, 858.

³⁶⁵ ed-Dânî, *et-Teyssîr*, 30; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 247; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 135.

³⁶⁶ Süyûtî, *İtkân*, 205; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 255; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 141.

³⁶⁷ en-Neml 27/16.

³⁶⁸ Hûd 11/49.

kıraat imamları gibi Kûfe kıraat imamları da aslî meddi bir elif miktarı uzatmaktadırlar.³⁶⁹

Ferî Med: Bir sebebe binaen aslî med üzerine fazladan çekilen medde denilmektedir. Bunlar, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız ve medd-i lîn olmak üzere beş kısma ayrılmaktadır.³⁷⁰

1. Medd-i Muttasıl: Harf-i medden sonra hemze gelip ikisi bir kelimede bulunduğu zaman olur.³⁷¹ Kûfe kıraat imamlarının medd-i muttasıl olan kelimelerde Kisâî ve Halef üç elif, Âsım dört elif, Hamza ise beş elif olarak çekmektedir. Örnek: “أَوْكَصِيبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ”

2. Medd-i Munfasıl: Harf-i medden sonra hemze gelip ayrı kelimelerde bulundukları zaman olur.³⁷² Kûfe kıraat imamları medd-i munfasılın şartlarını sağlayan kelimelerde Kisâî ve Halef, üç elif, Âsım dört elif, Hamza ise beş elif olarak çekmektedir. Örnek: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ”³⁷³

3. Medd-i Lâzım: Harf-i medle beraber sükûn-ı lâzım oluşu zaman medd-i lâzım olur. Kûfe kıraat imamlarının tamamı medd-i lâzımı dört elif olarak uzatmaktadırlar.³⁷⁴ Örnek: “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ”³⁷⁵

4. Medd-i Ârız: Harf-i medle beraber sükûn-ı ârız olduğu zaman medd-i ârız olur.³⁷⁶ Kûfe kıraat imamlarının tamamı kelimenin sonundaki harekeye göre farklı vecihlerde okumaktadırlar.³⁷⁷

³⁶⁹ Pâlûvî, *Zübde*, 8; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 255-256; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 141-142.

³⁷⁰ Pâlûvî, *Zübde*, 8-9; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 126-127

³⁷¹ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kırâât*, 132-134; ed-Dânî, *et-Teyisr*, 30; Süyûtî, *İtkân*, 205; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 257; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 143.

³⁷² İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kırâât*, 132-134; ed-Dânî, *et-Teyisr*, 30; Süyûtî, *İtkân*, 205; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 259; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 144.

³⁷³ el-Bakara 2/153.

³⁷⁴ Süyûtî, *İtkân*, 205-206; Pâlûvî, *Zübde*, 8; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 262; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 145.

³⁷⁵ el-Fâtiha 1/7.

³⁷⁶ Pâlûvî, *Zübde*, 9; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 267; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 150.

³⁷⁷ Süyûtî, *İtkân*, 207; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 266-272; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 150-154.

Son harekesi fetha olduğu zaman tûl,³⁷⁸ tavassut, kasr olmak üzere üç vecih okunmaktadır. Örnek: “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”³⁷⁹

Son harekesi kesra olduğu zaman tûl, tavassut, kasr ve revm³⁸⁰ olmak üzere dört vecih okunmaktadır. Örnek: “الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ”³⁸¹

Son harekesi zamme olduğu zaman tûl, tavassut, kasr, tûl ile işmâm, tavassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve revm olmak üzere yedi vecih okunmaktadır. “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ”³⁸² 5- Medd-i lîn: Bir kelimede harf-i lîn olan “و” veya

“ي” sakîn olup önceki harf fetha olduğu zaman medd-i lîn olur.³⁸³ Medd-i lînin sükûnu, sükûn-u ârız ve sükûn-u lâzım olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Sükûn-u ârız olduğu zaman medd-i ârızda olduğu gibi sonundaki harekeye göre üç, dört ve yedi vecih olarak okunabilmektedir. Sükûn-u ârızla alakalı med tablosu medd-i arız başlığı altında gösterildiği için burada tekrar açıklanmayacaktır. Sükûnu lâzımla alakalı olan kısım ise tûl ve tavassut olmak üzere iki vecih olarak okunmaktadır.³⁸⁴

Örnek: “صَادَ عَيْنٌ كَافٌ هَا يَا = كهيعص”³⁸⁵

2. 2. 3. İdgâm Yönünden Kıraat Vecihleri

İdgâm “دَغَمٌ” kökünden “eritmek, bir şeyi birşeyin içine koymak” gibi manalara gelmektedir. Terim olarak ise misil, cins ve mütekâriblik yönünden bir araya gelen harflerden birinin diğerine katılmasına denilmektedir.³⁸⁶ İdgâm, idgâm-ı sagîr ve kebîr olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

³⁷⁸ **Tûl:** Aslî medle beraber dört elif miktarı çekmeye denir. Tavassut: Aslî medle beraber iki yada üç elif miktarı çekmeye denir. Kasr: Bir elif çekmeye denir. bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 267; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 151.

³⁷⁹ el-Fâtiha 1/2.

³⁸⁰ **Revm:** Hafif sesle harekeyi söylemektir. Bu da harekenin 1/3’üne karşılık gelmektedir. bk. Fatih Çollak, “Revm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/31-32. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 268; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 151.

³⁸¹ el-Fâtiha 1/3.

³⁸² el-Fâtiha 1/1.

³⁸³ el-Bennâ, İthâf, 1/168; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 266; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 155.

³⁸⁴ el-Bennâ, İthâf, 1/169-171; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 273-275; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 155-156.

³⁸⁵ Meryem 19/1.

³⁸⁶ ed-Dânî, et-Teyisr, 19-22

1. İdgâm-ı sagîr: İdgâm edilecek harflerden birinci harf sakin ikinci harfin harekeli olduğu zaman yapılan idgâma denilmektedir. Örnek: “وَمَنْ يَعْمَلْ”³⁸⁷, “لَقَدْ”³⁸⁸, “إِذْ تَبَرَأَ”³⁸⁹, “سَمِعَ اللَّهُ”³⁹⁰.

2. İdgâm-ı kebîr: İdgâm edilecek harflerin ister aynı kelimedede ister farklı kelimedede olsun ikisinin de harekeli olmasıyla yapılan idgâma denilmektedir. Örnek: “خَلَقَكُمْ”³⁹¹, “لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ”³⁹².

Kûfe kıraat imamlarının ittifak ve ihtilafla idgâm yaparak okudukları yerler aşağıdaki gibidir:

2. 2. 3. 1. İttifak Edilen Yerler

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının ittifak ederek okudukları yerler incelenecektir.

1. İdgâm-ı misleyn: Mahreç ve sıfatları aynı olan iki harf yan yana gelip biri sakin diğeri de harekeli olduğu zaman, sakin olanın harekeli olana katılmasına denilmektedir.³⁹² Örnek: “أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ”³⁹³, “وَقَدْ دَخَلُوا”³⁹⁴, “أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ”³⁹⁵.

2. İdgâm-ı mütecâniseyn: Mahreçleri aynı sıfatları farklı, biri sakin diğeri harekeli iki harf yan yana geldiği zaman, sakin olanın harekeli olana katılmasına denilmektedir. Bu idgâm üç mahreç yerindeki harflerde meydana gelmektedir.³⁹⁶

a. Dil ucunun, üst ön dişlerin dibine değdirilmesiyle çıkan “ت-د-ط”

³⁸⁷ en-Nisâ 4/110.

³⁸⁸ Âl-i İmrân 3/181.

³⁸⁹ el-Bakara 2/166.

³⁹⁰ el-Bakara 2/20.

³⁹¹ en-Nisâ 4/1.

³⁹² Ebû Bekir Ahmed, *Şerh-u Tayyibetin-neşr*, 56; el-Bennâ, *İthâf*, 1/133; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 285-288; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 189-190.

³⁹³ el-A’raf 7/160.

³⁹⁴ el-Mâide 5/61.

³⁹⁵ Kureyş 106/4.

³⁹⁶ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb’a fi l-kırâât*, 115; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 285-288; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 183-192.

harflerinin bulunduğu mahreçtir. Örnek: “أَتَقَلَّتْ دَعَوَ اللَّهِ”³⁹⁷, “وَقَالَتْ طَائِفَةٌ”³⁹⁸, “مَا فَرَّطْتُ”³⁹⁹.

b. Dil ucunun üst, ön dişlerin arasından hafifçe çıkarılmasıyla meydana gelen “ث-ذ-ظ” harflerinin bulunduğu mahreçtir. Örnek: “إِذْ ظَلَمُوا”⁴⁰⁰, “يَلْهَثُ ذَلِكَ”⁴⁰¹.

c. İki dudağın birbirine değdirilmesiyle çıkan “م-ب” harflerinin bulunduğu mahreçtir bölgesidir. Örnek: “يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا”⁴⁰².

3. İdgâm-ı mütekâribeyn: Mahreçleri ve sıfatları birbirine yakın iki harf yan yana geldiği zaman sakın olan harfin harekeli olana idgâm edilmesine denilmektedir. Bu tür idgâmlarda ittifak “ك-ق” ve “ر-ل” harflerinde meydana gelmektedir.⁴⁰³ Örnek: “بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ”⁴⁰⁶, “قُلْ رَبِّ”⁴⁰⁵, “أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ”⁴⁰⁴.

2. 2. 3. 2. İhtilaf Edilen Yerler

Kûfe kıraat imamları, idgâm yapılmanın caiz olduğu yerlerde aralarında ihtilaf etmişlerdir.⁴⁰⁷ Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarının idgâm konusunda aralarındaki ihtilaflarına örnekler verilecektir.

a. “إِذْ” kelimesinden sonra gelen harflerde Kûfe kıraat imamları veya râvilerinin ihtilafları⁴⁰⁸ şöyledir:

“إِذْ” kelimesinden sonra “ت” ve “د” harflerinden biri geldiği zaman Hamza, Kisâî ve Halef “ذ” harfini bu harflere idgâm ederken; Âsım izhar ile yani idgâm yapmadan okumaktadır. Örnekler: “إِذْ تَبَرَّأَ”⁴⁰⁹, “إِذْ دَخَلُوا”⁴¹⁰.

³⁹⁷ el-A‘râf 7/189.

³⁹⁸ Âl-i İmrân 3/72.

³⁹⁹ ez-Zümer 39/56.

⁴⁰⁰ en-Nisâ 4/64.

⁴⁰¹ el-A‘raf 7/176.

⁴⁰² Hûd 11/42.

⁴⁰³ İbn Mücâhid, Kitâbü’s-seb‘a fi’l-kırâât, 114; ed-Dânî, et-Teysîr, 22-24; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 287-288; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 191-192.

⁴⁰⁴ el-Mürselât 77/20.

⁴⁰⁵ el-Müminûn 23/97.

⁴⁰⁶ en-Nisâ 4/158.

⁴⁰⁷ el-Bennâ, *İthâf*, 1/133.

⁴⁰⁸ el-Bennâ, *İthâf*, 1/134; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 180.

“إِذْ” kelimesinden sonra “ص”, “س” ve “ز” harflerinden birisi geldiğinde Hamza’nın râvisi Hallâd ve Kisâî “ذ” harfini bu harflere idgâm ederek okumaktadır.

Âsım, Hamza’nın diğer râvisi ve Halef ise izhar yaparak okumaktadırlar. Örnekler: “وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ”,⁴¹² “وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُهُ”⁴¹¹, “وَإِذْ صَرَفْنَا ذَا”⁴¹³.

b. “قَدْ” kelimesinden sonra “ج”, “س”, “ش”, “ص”, “ذ” harflerinden birisi geldiği zaman Hamza, Kisâî ve Halef “د” harfini bu harflere idgâm ederek okurken; Âsım izhar yapmaktadır.⁴¹⁴ Örnekler: “وَلَقَدْ جَاءَكُمْ”,⁴¹⁵ “مَا قَدْ سَلَفَ”,⁴¹⁶ “وَلَقَدْ صَرَفْنَا”,⁴¹⁷ “وَلَقَدْ ذَرَأْنَا”,⁴¹⁸ “قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا”⁴¹⁹.

c. “ت” harfinden sonra “ث”, “س”, “ز”, “ج” harflerinden birisi geldiği zaman Hamza, Kisâî ve Halef “ت” harfini bu harflere idgâm yaparken; Âsım izhar ile okumaktadır.⁴²⁰ Örnekler: “كَذَّبَتْ ثَمُودُ”,⁴²¹ “فَادَّ وَجَبَتْ جُنُوبَهَا”,⁴²² “كَلَّمَا حَبَتِ”,⁴²³ “فَكَانَتْ سَرَابًا”,⁴²⁴ “زِدْنَاهُمْ”⁴²⁵.

d. “هَلْ” ve “بَلْ” kelimelerinden sonra gelen harfe göre Kûfe kıraat imamları veya râvileri ihtilaf etmişlerdir.⁴²⁵ Bu ihtilaflar şöyledir:

⁴⁰⁹ el-Bakara 2/166.

⁴¹⁰ el-Hicr 15/52.

⁴¹¹ el-Ahkâf 46/29.

⁴¹² en-Nûr 24/16.

⁴¹³ el-Ahzâb 33/10.

⁴¹⁴ el-Bennâ, *İthâf*, 1/135; Palûvî, *Zübde*, 28; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 170.

⁴¹⁵ el-Bakara 2/92.

⁴¹⁶ en-Nisâ 4/22.

⁴¹⁷ el-Kehf 18/54.

⁴¹⁸ Yusûf 12/30

⁴¹⁹ el-A‘raf 7/179.

⁴²⁰ el-Bennâ, *İthâf*, 1/136; Pâlûvî, *Zübde*, 27.

⁴²¹ eş-Şuarâ 26/141.

⁴²² el-Hac 22/36.

⁴²³ el-İsrâ 17/97.

⁴²⁴ en-Nebe 78/20.

⁴²⁵ el-Bennâ, *İthâf*, 1/137; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 171.

“هَلْ” kelimesinden sonra “ت” ve “ث” harflerinden biri geldiği zaman Hamza ve Kisâî “هَلْ” kelimesini bu harflere idgâm yapmaktır. Âsım ve Halef ise izhar ile okumaktadır. Örnekler: “هَلْ تَتَّقِمُونَ”,⁴²⁶ “هَلْ تُؤْبَ الْكُفَّارَ”,⁴²⁷ “فَهَلْ تَرَى لَهُمْ”.⁴²⁸

“بَلْ” kelimelerinden sonra “ن” harfi geldiği zaman Kisâî “بَلْ” kelimesini bu harfe idgâm yaparken; Âsım, Hamza ve Halef idgâm yapmadan izhar ile okumaktadırlar. Örnekler: “بَلْ نَحْنُ”.⁴²⁹

“بَلْ” kelimesinden sonra “س” harfi geldiği zaman Hamza ve Kisâî “بَلْ” kelimesini bu harflere idgâm ederek okurken; Âsım ve Halef izhar ile okumaktadırlar. Örnek: “بَلْ سَوَّكْتُ لَكُم”.⁴³⁰

“بَلْ” kelimesinden sonra “ز”, “ض” ve “ظ” harflerinden biri geldiği zaman Kisâî “بَلْ” kelimesini bu harflere idgâm ederken; Âsım, Hamza ve Halef ise idgâm yapmadan izhar ile okumaktadırlar. Örnekler: “بَلْ زَيْنَ”,⁴³¹ “بَلْ ظَنَنْتُمْ”,⁴³² “بَلْ ضَلُّوا”,⁴³³ “عَنْهُمْ”.⁴³³

“بَلْ” kelimesinden sonra “ط” harfi geldiği zaman Hamza’nın ikinci râvisi Hallâd hulf⁴³⁴ ile Kisâî izhar ile okurken; Âsım, Hamza’nın birinci râvisi Halef ve onuncu imam Halef izhar ile okumaktadır. Örnek: “بَلْ طَبَعَ اللَّهُ”.⁴³⁵

e. “ب” harfinden sonra gelen kelimedeki harfe göre Kûfe kıraat imamları veya râvileri aralarında ihtilaf etmişlerdir.⁴³⁶ Bu ihtilaflar şöyledir:

⁴²⁶ el-Mâide 5/59.

⁴²⁷ el-Mutaffîfîn 83/36.

⁴²⁸ el-Hakkâ 69/8

⁴²⁹ el-Vâkıa 56/67.

⁴³⁰ Yûsuf 12/18.

⁴³¹ er-Ra’d 13/34.

⁴³² el-Fetih 48/12.

⁴³³ el-Ahkâf 46/28.

⁴³⁴ **Hulf:** Kıraat ilminde, imam veya râvinin kendi kıraat veya rivâyetiyle beraber diğer râvilere muvafakat ettiği ikinci veche denilmektedir. bk. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, (İfav Yayınları, İstanbul, 2020.), 79.

⁴³⁵ en-Nisâ 4/155.

⁴³⁶ Ebû Bekir Ahmed , *Şerh-u Tayyibeti’n-neşr*, 60-61; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 172.

“ب” harfinden sonra “ف” harfî geldiği zaman Hamza’nın ikinci râvisi Hallâd ve Kisâî “ب” harfini “ف” harfine idgâm ederek okumaktadırlar. Âsım, Hamza’nın birinci râvisi ve onuncu imam Halef ise izhar ile okumaktadırlar. Örnek: “وَمَنْ لَمْ يَتَّبِعْ”⁴³⁷ “فَأُولَٰئِكَ”⁴³⁷.

“ب” harfinden sonra “م” harfî geldiği zaman Hamza, Kisâî ve Halef “ب” harfini bu harfe idgâm ederken; Âsım “ب” harfini fetha ile okuyarak izhar yapmaktadır. Örnek: “وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ”⁴³⁸.

“ب” harfinden sonra “ن” harfî geldiği zaman Hamza’nın ikinci râvisi Hallâd hulf ile, Halef ise idgâm ederek okumaktadırlar. Âsım, Hamza’nın birinci râvisi Halef ve Kisâî idgâm yapmadan okumaktadır. Örnek: “يَا بَنِيَّ ارْكَبْ مَعَنَا”⁴³⁹.

f. Kûfe kıraat imamları veya râvileri idgâmla alakalı olarak Huruf-ı mukattaada ihtilaf etmişlerdir.⁴⁴⁰ Bu ihtilaflar şöyledir:

“يُسِّ وَالْقُرْآنِ”⁴⁴¹ ve “نَّ وَالْقَلَمِ”⁴⁴² âyetlerinde “ن” harfinden “و” harfine geçişte Âsım’ın râvisi Hafs ve Hamza “ن” harfini “و” harfine idgâm ederek okumaktadır. Âsım’ın diğer râvisi Şu‘be, Kisâî ve Halef idgâm yapmadan okumaktadır.⁴⁴³

“طَسَمَ”⁴⁴⁴ âyetinde “ن” harfinden “م” harfine geçiş yapıldığında Âsım, Kisâî ve Halef “ن” harfini “م” harfine idgâm ile okurken; Hamza idgâm yapmadan okumaktadır.⁴⁴⁵

“كَهَيَّعَ ذِكْرَ رَحْمَتِ رَبِّكَ”⁴⁴⁶ âyetlerinde “ص” harfinden “ذ” harfine geçişte Hamza, Kisâî ve Halef idgâm yaparken; Âsım izhar ile okumaktadır.⁴⁴⁷

⁴³⁷ el-Hucurât 49/11.

⁴³⁸ el-Bakara 2/284.

⁴³⁹ Hûd 11/42.

⁴⁴⁰ el-Bennâ, *İthâf*, 1/143-144.

⁴⁴¹ Yâsîn 36/1-2.

⁴⁴² el-Kalem 68/1.

⁴⁴³ el-Bennâ, *İthâf*, 1/144.

⁴⁴⁴ eş-Şuarâ 26/1.

⁴⁴⁵ el-Bennâ, *İthâf*, 2/239.

⁴⁴⁶ Meryem 19/1-2.

⁴⁴⁷ el-Bennâ, *İthâf*, 2/153.

g- Kûfe kıraat imamları veya râvileri idgâmla alakalı olarak “ذ” harfinden sonra gelen harflerde ihtilaf etmişlerdir.⁴⁴⁸

”ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ“⁴⁴⁹ cümlesinde Âsım râvisi Şu‘be, Kisâî, Halef ve Hamza “ذ” harfini “ت” harfine idgâm ederek okumaktadırlar. Âsım’ın diğer râvisi Hafs izhar ile okumaktadır.⁴⁵⁰

”فَبَدَّلَ“⁴⁵¹ cümlesinde Hamza, Kisâî ve Halef “ذ” harfini “ت” harfine idgâm yaparken; Âsım idgâm yapmadan okumaktadır.⁴⁵²

”إِنِّي عُدْتُ رَبِّي“⁴⁵³ cümlesinde Hamza, Kisâî ve Halef “ذ” harfini “ت” harfine idgâm ederek okurken; Âsım idgâm yapmadan okumaktadır.⁴⁵⁴

h. “ذ” harfinden sonra “ث” harfi geldiğinde Hamza ve Kisâî idgâm yapmaktadır. Âsım ve Halef ise izhar ile okumaktadır.⁴⁵⁵ Örnekler: “أَوْرَثْتُمُوهَا”,⁴⁵⁶ “لَيْشْتُمْ”.⁴⁵⁷

I. “ف” harfinden sonra “ب” harfi geldiğinde Kisâî idgâm ile okumaktadır. Âsım, Hamza ve Halef ise izhar ile okumaktadırlar.⁴⁵⁸ Örnek: “نَخَسِفُ بِهِمْ”.⁴⁵⁹

2. 2. 4. İmâle Yönünden Kıraat Vecihleri

İmâle “مَيْل” kökünden “Ortadan ayrılıp iki taraftan birine meyletmek veya eğmek, yatırmak” manalarına gelmektedir. Kıraat ilminde ise imâle-i kübra ve suğra olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁴⁶⁰

⁴⁴⁸ el-Bennâ, *İthâf*, 1/142-143; Pâlûvî, *Zübde*, 28.

⁴⁴⁹ el-Bakara 2/92.

⁴⁵⁰ el-Bennâ, *İthâf*, 1/377.

⁴⁵¹ Tâhâ 20/97.

⁴⁵² Tâhâ 20/97.

⁴⁵³ Mümin 40/27.

⁴⁵⁴ el-Bennâ, *İthâf*, 2/364.

⁴⁵⁵ el-Bennâ, *İthâf*, 1/142-143.

⁴⁵⁶ ez-Zuhruf 43/72.

⁴⁵⁷ el-Müminûn 24/112.

⁴⁵⁸ el-Bennâ, *İthâf*, 1/141; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 172.

⁴⁵⁹ Sebe 34/9.

⁴⁶⁰ el-Bennâ, *İthâf*, 1/240.

a. İmâle-i Kübra: Sesin fethadan kesraya veya “eliften” “ya” harfine doğru meyllettirilmesine denilmektedir.

b. İmâle-i Suğra: Feth⁴⁶¹ ile İmâle-i kübra arasında ortaya çıkan sese denilmektedir.

İmâle ve feth uygulaması Arap dilindeki lehçelerde görülmektedir. Genel olarak feth Hicaz lehçesinde görülürken; İmâle, Temîm, Esed, Necd ve Kays kabilelerinin lehçelerinde görülmektedir.⁴⁶²

Kûfe Kıraat imamlarının imâleyle alakalı okuyuşlarının değerlendirilmesi aşağıdaki gibidir:

İmâleyle Alakalı Okuyuşların Değerlendirilmesi

Kûfe Kıraat imamları birçok farklı yapıdaki kelimelerde imâle yapmaktadırlar. Bu kelimelerde imâle yaparken genellikle ihtilaf etmektedirler. Bu başlık altında Kûfe Kıraat imamlarının aralarında ihtilaf ederek imâle ile okudukları kelimeler değerlendirilecektir.

a. Kûfe kıraat imamlarından Hamza, Kisâi ve Halef “zevât-ı ya” olarak adlandırılan “ي” harfinin “ا” harfine dönüştüğü kelimelerde ister isim ister fiil olsun imâle ile okumaktadırlar. Âsım ise feth ile okumaktadır.⁴⁶³

İsim olan kelimelerle ilgili örnekler: “أَلْهَدَىٰ”⁴⁶⁴, “الزَّيْنَىٰ”⁴⁶⁵, “وَمَثْوَىٰ”⁴⁶⁶.

Fiil olan kelimelerle ilgili örnekler: “أَتَىٰ”⁴⁶⁷, “أَبَىٰ”⁴⁶⁸, “فَتَرَضَىٰ”⁴⁶⁹.

⁴⁶¹ **Feth:** Feth-i şedid ve feth-i hafif olmak üzere ikiye ayrılır: 1-Feth-i şedid: okuyucunun Kur’ân-ı Kerim okurken harfleri seslendirmede ağzını normalden fazla açmasına denir. 2-Fet-i hafif: Kur’ân-ı Kerim okurken okuyucunun harfleri seslendirmede ağzını normal olarak açmasına denir. Bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 64-65.

⁴⁶² el-Bennâ, *İthâf*, 1/240; Mehmet Ali Sarı, “İmâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 22: 177.

⁴⁶³ Ebû Bekir Ahmed, *Şerh-u Tayyibeti’n-neşr*, 115; el-Bennâ, *İthâf*, 1/240-241; Palûvî, *Zübde*, 18; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 150.

⁴⁶⁴ el-Bakara 2/16.

⁴⁶⁵ el-İsrâ 17/32.

⁴⁶⁶ Âl-i İmrân 3/151.

⁴⁶⁷ en-Nahl 16/1.

⁴⁶⁸ el-Bakara 2/34.

⁴⁶⁹ ed-Duhâ 94/5.

b. “Zevât-ı ra” olarak bilinen “ر” harfinden sonra “ا” harfinin geldiği fiillerde Hamza, Kisâî ve Halef “ر” harfini imâle ile okurken; Âsım feth ile okumaktadır.⁴⁷⁰ Örnekler: “سَكْرَى”,⁴⁷² “فَارِيَّة”,⁴⁷¹ “إِشْتَرَى”.⁴⁷³

c. Kelimenin sonunda kesralı olarak bulunan “ر” harfinden önce “ا” harfinin uzattığı harfi Hamza, Kisâî’nin birinci râvisi Ebu’l-Hâris ve Halef feth ile okurken; Kisâî’nin ikinci râvisi Dûri imâle yaparak okumaktadır.⁴⁷⁴ Örnekler: “أَبْصَارِهِمْ”,⁴⁷⁵ “وَأَشْعَارُهَا”,⁴⁷⁶ “الْدِّيَارِ”.⁴⁷⁷

d. Birincisi fetha ikincisi kesra ile harekeli iki tane “ر” harfi peşpeşe gelip aralarında “ا” harfi bulunduğunda Kisâî ve Halef imâle; Hamza beyne (imâle-i suğra), Âsım ise feth ile okumaktadır.⁴⁷⁸ Örnekler: “ذَاتِ قَرَارٍ”,⁴⁷⁹ “الْأَبْرَرِ”,⁴⁸⁰ “الْأَعْشَرَارِ”.⁴⁸¹

e. Aşağıda sayılacak olan on fiili, Hamza imâle ile okumaktadır. Âsım, Kisâî ve Halef ise feth ile okumaktadırlar.⁴⁸²

Bunlar, “رَادَ”, “رَاءَ”, “رَابَ”, “رَانَ”, “رَافَ”, “رَابَ”, “رَاقَ”, “رَاعَ”, “مَا رَاعَ” fiilleridir. Halef bu on fiilden “رَاءَ” ve “رَجَاءَ” fiillerinde Hamza’ya muvafakat ederek imâle yapmaktadır. Yine Âsım’ın birinci râvisi Şu‘be, Kisâî ve Halef bu on fiilden “رَانَ” fiilinde Hamza’ya muvafakat ederek imâle yapmaktadırlar.

⁴⁷⁰ el-Bennâ, *İthâf*, 1/248; Palûvî, *Zübde*, 25; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 166.

⁴⁷¹ et-Tevbe 9/111.

⁴⁷² en-Nâzi‘ât 79/20.

⁴⁷³ el-Hac 22/2.

⁴⁷⁴ Ebû Bekir Ahmed , *Şerh-u Tayyibeti’n-neşr*, 124; el-Bennâ, *İthâf*, 1/258; Palûvî, *Zübde*, 16; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 145.

⁴⁷⁵ el-Bakara 2/7.

⁴⁷⁶ el-İsrâ 17/5.

⁴⁷⁷ en-Nahl 16/80

⁴⁷⁸ Ebû Bekir Ahmed, *Şerh-u Tayyibeti’n-neşr*, 124-125; el-Bennâ, *İthâf*, 1/261; Palûvî, *Zübde*, 45; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 241.

⁴⁷⁹ el-Mümünûn 23/50.

⁴⁸⁰ Âl-i İmrân 3/193.

⁴⁸¹ Sâd 38/62.

⁴⁸² el-Bennâ, *İthâf*, 1/266; Palûvî, *Zübde*, 45.

f. Bazı sûrelerin evvelindeki hurûf-ı mukattaa'nın⁴⁸³ imâle ile alakalı değerlendirilmesi şöyledir:

“الر”⁴⁸⁴ ve “المر”⁴⁸⁵ harfleriyle başlayan sûrelerde Âsım'ın râvisi Şu'be, Hamza, Kisâî ve Halef “ر” harfini imâle ile okumaktadırlar. Âsım'ın diğer râvisi Hafs ise feth üzere okumaktadır.⁴⁸⁶

Âsım'ın râvisi Şu'be, Hamza, Kisâî ve Halef “حم”⁴⁸⁷ ile başlayan sûrelerde “ح” harfinde; “طه”⁴⁸⁸ harfleriyle başlayan sûrede iki harfte de; “طسم”⁴⁸⁹ ve “طس”⁴⁹⁰ harfleriyle başlayan sûrelerde “ط” harfinde imâle yaparken; Âsım'ın diğer râvisi Hafs bu harfleri feth üzere okumaktadırlar.⁴⁹¹

“كهيعص”⁴⁹² harfleriyle başlayan sûrede Hamza ve Halef “ي” harfinde, Âsım'ın birinci râvisi Şu'be ve Kisâî ise hem “ي” hem de “ه” harfinde imâle yapmaktadırlar. Hafs ise bu iki harfte imâle yapmayarak feth ile okumaktadır.⁴⁹³

g. Müenneslik “tâ” sınıfının imâle yönünden değerlendirilmesi şöyledir: Müenneslik “tâ” sından önce “س, م, ش, د, ذ, ل, ب, ن, ي, ز, ت, ث, ج, ف” harflerinden birisi geldiği zaman vakıf halinde Kisâî müenneslik “tâ” sınıfı imâle ile okumaktadır. Örnekler: “أَعِزَّةٌ”⁴⁹⁴, “الْمَيْتَةُ”⁴⁹⁵, “ثَلَاثَةٌ”⁴⁹⁶, “وَلِيَّةٌ”⁴⁹⁷, “خَلِيفَةٌ”⁴⁹⁸

⁴⁸³ *Hurûf-ı mukattaa*: Kur'an'ı Kerim'de 29 sûrenin evvelinde tek veya birkaç harfin yan yana gelmesiyle oluşan harflere denilmektedir. Bk. M. Zeki Duman-Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/401-408; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 80

⁴⁸⁴ Yûnus 10/1; Hûd 11/1; Yûsuf 12/1; İbrâhim 14/1; el-Hicr 15/1.

⁴⁸⁵ er-Ra'd 13/1

⁴⁸⁶ Ebû Bekir Ahmed, *Şerh-u Tayyibeti'n-neşr*, 128; el-Bennâ, *İthâf*, 1/271.

⁴⁸⁷ el-Mümin 40/1, el-Fussilet 41/1; eş-Şûrâ 42/1; ez-Zuhuf 43/1; ed-Duhân 44/1; el-Câsiye 45/1; el-Ahkaf 46/1.

⁴⁸⁸ Dâhâ 20/1.

⁴⁸⁹ eş-Şuarâ 26/1; el-Kasas 28/1.

⁴⁹⁰ en-Neml 27/1.

⁴⁹¹ Ebû Bekir Ahmed, *Şerh-u Tayyibeti'n-neşr*, 128-129; el-Bennâ, *İthâf*, 1/281-283.

⁴⁹² Meryem 19/1.

⁴⁹³ Ebû Bekir Ahmed, *Şerh-u Tayyibeti'n-neşr*, 128; el-Bennâ, *İthâf*, 1/281.

⁴⁹⁴ el-Bakara 2/30.

⁴⁹⁵ et-Tevbe 9/16.

⁴⁹⁶ el-Mâide 5/73.

⁴⁹⁷ el-Mâide 5/3.

⁴⁹⁸ el-Mâide 5/54.

⁴⁹⁹، ”الْقِيَمَةُ“، ⁵⁰⁰، ”الْمَسْكَنَةُ“، ⁵⁰¹، ”مِنْ دَابَّةٍ“، ⁵⁰²، ”عَنِ الْأَهْلِ“، ⁵⁰³، ”وَالْمَوْقُودَةُ“، ⁵⁰⁴، ”قُوَّةٌ“، ⁵⁰⁵، ”مَعْدُودَةٌ“، ⁵⁰⁶، ”مَعِيشَةٌ“، ⁵⁰⁷، ”وَرَحْمَةٌ“، ⁵⁰⁸، ”أَلْفَ سَنَةٍ“.

Müenneslik “tâ” sından önce “أ, ك, ه, ر” harflerinden birisi geldiği zaman vakıf halinde Kisâi bazı şartlar ile müenneslik “tâ” sını imâle ile okumaktadır.⁵⁰⁹

Bu Şartlar:

Bu harflerden önce gelen harf kesralı olmalıdır. Örnekler: “وَيَا لْآخِرَةَ”،⁵¹⁰

”بِالْمَغْفِرَةِ“.⁵¹¹

Bu harflerden önce gelen harf sakin olmalıdır. Örnekler: “وَجْهَةً”،⁵¹² ”عِبْرَةً“.⁵¹³

Bu harfler sakin “ي” harfinden sonra gelmelidir. Örnekler: “كَهَيْتَةً“،⁵¹⁴

”لَيْكَةً“.⁵¹⁵ ”أَصْحَابُ“⁵¹⁶

h. Bazı kelimelerin imâle yönünden değerlendirilmesi: Kıraat farklılıklarının ortaya çıkmasına vesile olan durumlardan birisi de imâledir. İmâle ile ilgili kıraat farklılıklarında bazı kelimeler için kurallar sabit ve o kıraati okuyan imam veya râvileri aynı iken; bazı kelimelerdeki imâlelerde imam veya râviler farklı olmaktadır. Bu başlık altında bazı kelimelerin imâle ile alakalı durumları incelenecektir.⁵¹⁷

⁴⁹⁹ el-Kıyâme 75/1.

⁵⁰⁰ Âl-i İmrân 3/112.

⁵⁰¹ Hûd 11/6.

⁵⁰² el-Bakara 2/189.

⁵⁰³ el-Mâide 5/3.

⁵⁰⁴ el-Fâtır 35/44.

⁵⁰⁵ el-Bakara 2/80.

⁵⁰⁶ Tâhâ 20/124.

⁵⁰⁷ el-Bakara 2/157.

⁵⁰⁸ el-Bakara 2/96.

⁵⁰⁹ Palûvî, *Zübde*, 16; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 145-146.

⁵¹⁰ el-Bakara 2/4.

⁵¹¹ el-Bakara 2/175.

⁵¹² el-Bakara 2/148.

⁵¹³ Yûsuf 12/111.

⁵¹⁴ el-Mâide 5/110.

⁵¹⁵ eş-Şuarâ 26/176.

⁵¹⁶ eş-Şuarâ 26/176.

⁵¹⁷ el-Bennâ, *İthâf*, 1/267-270.

⁵¹⁸”التَّوْرِيَّةُ“ kelimesindeki ”ر“ harfinde Hamza beyne; Kisâî ve Halef imâle; Âsım ise feth ile okumaktadır.⁵¹⁹

⁵²⁰”بِالْكَافِرِينَ“ kelimesindeki ”ك“ harfinde Âsım, Hamza, Kisâî’nin râvisi Ebu’l-Hâris ve Halef feth üzere okurken; Kisâî’nin diğer râvisi Dûri imâle ile okumaktadır.⁵²¹

Âsım, Hamza, ve Halef ⁵²²”فَاحْيَاكُمْ“ kelimesindeki ”ي“ harfinde; ⁵²³”مَرْضَاتٍ“ kelimesinde ”ض“ harfinde; ⁵²⁴”رُءْيَايَ“ kelimesinde ”ي“ harfinde; ⁵²⁵”إِذَا تَلَّيْهَا“ kelimesinde ”ل“ harfinde; ⁵²⁶”دَحْيَهَا“ kelimesinde ”ح“ harfinde; ⁵²⁷”إِذَا سَجَى“ kelimesinde ”ج“ harfinde feth ile okumaktadırlar. Kisâî ise bu harflerde imâle yapmaktadır.⁵²⁸

Âsım, Hamza, Kisâî’nin râvisi Ebu’l-Hâris ve Halef ⁵²⁹”رُءْيَاكَ“ kelimesinde ”ي“ harfinde; ⁵³⁰”دَارَ الْبُورِ“ cümlesinde ”ب“ harfinde; ⁵³¹”كَمْشَكُوءٍ“ kelimesinde ”ك“ harfinde; ⁵³²”قَوْمًا جَبَّارِينَ“ cümlesinde ”ب“ harfinde; ⁵³³”أَنْصَارِي“ kelimesinde ”ص“ harfinde; ⁵³⁴”وَسَارِعُوا“ kelimesinde ”س“ harfinde feth ile okumaktadır. Kisâî’nin diğer râvisi Dûri ise bu harfleri imâle ile okumaktadır.⁵³⁵

⁵¹⁸ el-Mâide 5/46.

⁵¹⁹ Palûvî, *Zübde*, 39; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 231.

⁵²⁰ el-Bakara 2/19.

⁵²¹ Palûvî, *Zübde*, 18-19; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 151.

⁵²² el-Bakara 2/28.

⁵²³ el-Bakara 2/265.

⁵²⁴ Yûsuf 12/43.

⁵²⁵ eş-Şems 91/2.

⁵²⁶ en-Nâziât 79/30.

⁵²⁷ ed-Duhâ 93.

⁵²⁸ el-Bennâ, *İthâf*, 1/245-248.

⁵²⁹ Yûsuf 12/5.

⁵³⁰ İbrâhîm 14/28.

⁵³¹ en-Nûr 24/25.

⁵³² el-Mâide 5/6.

⁵³³ Âl-i İmrân 3/52.

⁵³⁴ Âl-i İmrân 3/133.

⁵³⁵ el-Bennâ, *İthâf*, 1/245-247.

2. 2. 5. İşmâm Yönünden Kıraat Vecihleri

İşmâm “شَمَّ” kökünden “koklamak,”⁵³⁶ manasına gelmektedir. İstilah manası ise ses olmadan harekeyi işaret etmeye denilmektedir.⁵³⁷ Kıraat ilminde ise işmâm dört kısma ayrılmaktadır⁵³⁸

1. “ص” harfinin isti‘lâ sıfatını kaybetmeden “ز” harfine karışmasıyla meydana gelen işmâm türüdür. Bu işmâm türünde Kûfe kıraat imamı ve râvileri farklı kelimelerde ihtilaf etmişlerdir.⁵³⁹ Bu ihtilaflar aşağıdaki gibidir:

“صِرَاط” kelimesinde Hamza’nın birinci râvisi Halef işmâm ile okumaktadır. Âsım, Hamza’nın ikinci râvisi Hallâd, Kisâî ve Halef ise tahkik üzere okumaktadır. Fâtîha sûresindeki “الصِّرَاط” kelimesinde Hamzanın birinci râvisi Halef hulf ile ikinci râvisi Hallâd ise sadece işmâm ile okumaktadır.⁵⁴⁰

“ص” kelimelerindeki “ص”⁵⁴³ “ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ”,⁵⁴² “حَتَّى يُصَدِّرَ”,⁵⁴¹ “وَمَنْ أَصْدَقَ” harfinde Hamza, Kisâî ve Halef işmâm yaparken; Âsım tahkik ile okumaktadır.

“ص” harfini Hamza’nın ikinci râvisi olan Hallâd hulf ile; birinci râvisi Halef işmâm ile; Âsım Kisâî ve Halef ise tahkik ile okumaktadırlar.⁵⁴⁶

2. Harekenin harekeye karışması ile oluşan işmâm türüdür. Bu işmâm türü kesranın zammeye karıştırılmasıyla oluşmaktadır. Bu tür işmâm Kûfe kıraat imamlarından Kisâî imâle yapmaktadır. Âsım, Hamza ve Halef ise tahkik ile okumaktadır.⁵⁴⁷ Konuyla alakalı örnekler⁵⁴⁸ şöyledir: “وَقِيلَ”,⁵⁴⁹ “وَعِضْ”,⁵⁵⁰ “وَجِيءَ”.⁵⁵¹

⁵³⁶ İbrahim Mustafa, vd. *el-Mu‘cemü’l-vasîd*, 495.

⁵³⁷ el-Bennâ, *İthâf*, 1/297; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 97.

⁵³⁸ Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 359; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 97-98

⁵³⁹ Palûvî, *Zübde*, 7; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 125.

⁵⁴⁰ el-Bennâ, *İthâf*, 1/339; Palûvî, *Zübde*, 7.

⁵⁴¹ en-Nisâ 4/122.

⁵⁴² el-Kasas 28/23.

⁵⁴³ el-Enâm 6/46.

⁵⁴⁴ el-Gağşiye 88/22.

⁵⁴⁵ et-Tûr 52/37.

⁵⁴⁶ el-Bennâ, *İthâf*, 2/428; Palûvî, *Zübde*, 129.

⁵⁴⁷ Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 148-149.

⁵⁴⁸ Diğer bazı örnekler için bk. ez-Zümer 39/71, 73; Sebe 34/54; el-Ankebût 29/33; el-Mülk 67/27.

3. Bu tür işmâm sükûndan sonra zamme harekesine işaret etmek için dudakların ileriye doğru hareket ettirilmesiyle meydana gelmektedir. Bu tür işmâm kelimenin sonu zammeli olan kelimelerde oluşmaktadır.⁵⁵² Örnekler: “نَسْتَعِينُ”,⁵⁵³

“سَلَامٌ”,⁵⁵⁴ “عَلِيمٌ حَكِيمٌ”.⁵⁵⁵

4. Sükûnun harekeye karışması neticesinde oluşmaktadır. Bu tür işmâm “لَا”⁵⁵⁶ kelimesinde meydana gelmektedir. Burada idgâm yapılırken “ن” harfinde tutma süresince dudaklar ileride beklemektedir. Bütün Kûfe kıraat imamları bu kelimede ittifakla işmâm yapmaktadırlar.⁵⁵⁷

2. 2. 6. İbdâl Yönünden Kıraat vecihleri

İbdâl “بَدَلَ” kökünden, “Bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak, bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek.” manalarına gelmektedir.⁵⁵⁸ Kıraat ilminde ise sakın olan hemzeyi, önceki harfin harekesinin cinsinden med harfine çevirmektir. Sakin hemze, önceki hareke zamme ise “و” harfine; fetha ise “ا” harfine; kesra ise “ى” harfine çevrilmektedir.⁵⁵⁹ Kûfe kıraat imamları ibdâl konusunda ihtilaf etmektedirler. Bu ihtilaflar şöyledir:

1. Sakin olan hemzeden önceki harfin harekesi zamme olduğu zaman Hamza vakıf halinde sakın olan hemzeyi “و” harfine ibdâl ederek okumaktadır. Âsım, Kisâî

⁵⁴⁹ ez-Zümer 39/72.

⁵⁵⁰ Hûd 11/44.

⁵⁵¹ el-Fecr 89/23.

⁵⁵² el-Bennâ, *İthâf*, 1/ 297, Muhammed Emîn Efendi, *Umde*,129; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 270-271; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 152-153.

⁵⁵³ el-Fâtîha 1/5.

⁵⁵⁴ et-Tevbe 9/97.

⁵⁵⁵ İbrâhîm 14/23.

⁵⁵⁶ Yûsuf 12/11.

⁵⁵⁷ Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 359.

⁵⁵⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 125-126; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasîd*, 44.

⁵⁵⁹ el-Bennâ, *İthâf*, 1/194; Palûvî, *Zübde*, 11-12; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 131-132; Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 84.

ve Halef tahkik üzere okumaktadırlar. Örnekler: “وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ”⁵⁶⁰, “مَنْ يَقُولُ أُنْذَنْ”⁵⁶¹, “يُؤْتُونَ”⁵⁶², “لِي”⁵⁶³.

2. Hemze sakin olup önceki harfin harekesi fetha olduğu zaman Hamza vakf yapıldığında hemzeyi “ي” harfine ibdâl ederek okurken; Âsım, Kisâî ve Halef ise tahkik ile okumaktadır. “وَأَمْرٌ أَهْلَكَ”⁵⁶⁴, “تَأْكُلُونَ”⁵⁶⁵, “اسْتَأْذَنَكَ”⁵⁶⁶.

3. Sakin olan hemzeden önceki harf kesra olduğunda önceki maddelerde olduğu gibi vakf halinde Hamza sakin olan hemzeyi “ي” harfine ibdâl ederek okumaktadır. Diğer Kûfe kıraat imamları ise tahkik üzere okumaktadırlar.⁵⁶⁶ Örnekler: “حَيْثُ شِئْتُمْ”⁵⁶⁷, “فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُوتِيَ”⁵⁶⁸, “وَلِلْأَرْضِ أَنْتِيَا”⁵⁶⁹.

4. “مُؤَصَّدَةٌ”⁵⁷⁰ kelimesinde Âsım’ın râvisi Şu‘be ve Kisâî sakin olan hemzeyi “و” harfine ibdâl ederken; Âsım’ın diğer râvisi Hafs, Hamza ve Halef tahkik üzere okumaktadırlar.⁵⁷¹

2. 2. 7. Teshîl Yönünden Kıraat Vecihleri

Teshîl kelime anlamı “سَهْل” kökünden “düzlük, kolaylık” manalarına gelmektedir.⁵⁷² İstilah manası ise hemzenin harakesine uygun harf ile hemzenin arasındaki sese denir.⁵⁷³ Örnekler: “أَنْتُمْ”⁵⁷⁴, “أَنْتُمْ”⁵⁷⁵, “أَنْتُمْ”⁵⁷⁶.

⁵⁶⁰ el-Bakara 2/8

⁵⁶¹ et-Tevbe 9/49.

⁵⁶² el-Mü’minûn 23/60.

⁵⁶³ et-Tevbe 9/86.

⁵⁶⁴ el-Mü’minûn 23/21.

⁵⁶⁵ Tâhâ 20/132.

⁵⁶⁶ Palûvî, *Zübde*, 11.

⁵⁶⁷ el-Fussilet 41/11.

⁵⁶⁸ el-Bakara 2/283.

⁵⁶⁹ el-Bakara 2/35.

⁵⁷⁰ el-Hümeze 104/8.

⁵⁷¹ Palûvî, *Zübde*, 145.

⁵⁷² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 520; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu‘cemü’l-vasîd*, 458-459.

⁵⁷³ Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd* (Beyrut: Risale Yayınları, 2001), 70. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 187; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 48.

⁵⁷⁴ el-Fussilet 41/44.

⁵⁷⁵ el-Fussilet 41/9.

Bu başlık altında Kûfe kıraat imamlarından Hamza'nın teshille alakalı okuyuşları ele alınıp incelenecektir. Çünkü teshîl genellikle Kûfe kıraat imamlarından Hamza'nın okuyuşları arasında görülmektedir. Teshîl, kelimedeki bulunan hemze'nin başta, sonda, ortada bulunmasına göre yapılmaktadır. Ayrıca hemze'nin bulunduğu kelimenin medd-i muttasıl olmasına ya da olmamasına bağlı olarak da yapılmaktadır.⁵⁷⁷ Hamza'nın teshîl yaptığı kelimelerle ilgili açıklamalar ve örnekleri şöyledir:

Hemze, kelimenin sonunda kesra veya zammeli olarak bulunup, kelime de medd-i muttasıl olduğunda vakıf halinde Hamza tûl, tavassut, kasr ile ibdâl; tûl, kasr ile teshîl ve revm yaparak beş vecihle okumaktadır.⁵⁷⁸ Örnekler: “إِلَى السَّمَاءِ”,⁵⁷⁹ “السَّهَاءِ”.⁵⁸⁰

Hemze, kelimenin sonunda “و” harfinin üstünde zammeli olarak bulunup, kelime de medd-i muttasıl olduğunda vakf halinde Hamza on iki vecihle tûl, tavassut, kasr ile ibdâl; tûl, kasr ile teshîl ve revm; tûl, tavassut, kasr ile hemzenin hazfî ve “و” harfinin sükûnu; tûl, tavassut, kasr ile hemzeyi hazf edip “و” harfini sakın kılarak işmâm; kasr ile hemzeyi sakın “و” harfine ibdâl ederek revm ile okumaktadır.⁵⁸¹ Örnek: “فِيكُمْ شُرَكَاءُ”.⁵⁸²

Hemze, kelimenin sonunda fetha ile bulunup medd-i muttasıl olduğu zaman vakf halinde Hamza tûl, tavassut, kasr ile ibdâl yaparak okumaktadır.⁵⁸³ Örnek: “وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ”.⁵⁸⁴

Hemze, kelimenin sonunda tenvinli olarak bulunup kelime de medd-i muttasıl konumunda ise Hamza vakf halinde tûl ve kasr ile teshîl yaparak okumaktadır.⁵⁸⁵ Örnek: “خَائِفِينَ”.⁵⁸⁶

⁵⁷⁶ Âl-i İmrân 3/15.

⁵⁷⁷ el-Bennâ, *İthâf*, 1/218-233.

⁵⁷⁸ Palûvî, *Zübde*, 17; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 149.

⁵⁷⁹ el-Bakara 2/29.

⁵⁸⁰ el-Bakara 2/142.

⁵⁸¹ Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 149.

⁵⁸² el-En‘âm 6/94.

⁵⁸³ Palûvî, *Zübde*, 21.

⁵⁸⁴ el-Bakara 2/30.

- Hemze, kelimenin ortasında bulunup medd-i ârız olduğunda vakf halinde Hamza hemzeyi üç vecih üzere teshîl, hemzenin “ى” harfine ibdâli ve hemzenin hazfî ile okumaktadır.⁵⁸⁷ Örnek: “مُسْتَهْزُونَ”.⁵⁸⁸

Hemze, kelimenin evvelinde bulunup hemzeden önce de atıf harfi, har-i cer, lââm-ı ibtida, istifham hemzesi ve sin harfi bulunduğunda vakf halinde Hamza ya tahkik, teshil ya da tahkik, ibdâl olmak üzere iki vecih ile okumaktadır.⁵⁸⁹ Örnekler: “مَا سَأَلْتُمُوهُ”,⁵⁹³ “لَا أَنْفُسَكُمْ”,⁵⁹² “ءَأَسَلْتُمْ”,⁵⁹¹ “بِأَنْفُسِهِمْ”,⁵⁹⁰ “وَأَبْصَارِهِمْ”.⁵⁹⁴

2. 2. 8. Sekte Yönünden Kıraat Vecihleri

Sekte, “Susmak, konuşmayı terk etmek ve bırakmak.” manalarına gelmektedir.⁵⁹⁵ Kıraat ilminde ise Kur’an okurken sesi kesip nefesi kesmeden kısa bir süre bekleyip okumaya devam etmeye denir.⁵⁹⁶

Kûfe kıraat imamlarından Âsım’ın ikinci râvisi Hafs ve Hamza bazı kelimeler ve özel durumlarda sekte yapmaktadırlar.

a. Hafs’ın sekte yaptığı yerler dört tanedir:⁵⁹⁷

1. “وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا”⁵⁹⁸ âyetlerinde birinci âyetten ikinci âyete geçerken

yapılır. Bu âyetler arasında lafız ve mana tam olmakla beraber sonrasında mana devam ettiği için sekte caiz olduğu gibi vakf yapmak evlâdır. Sekte birinci âyette vakf yapılıyor gibi ses kesilerek nefes almadan az bir süre beklenir ve diğer âyete geçiş yapılır.

⁵⁸⁵ Palûvî, *Zübde*, 29; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 175.

⁵⁸⁶ el-Bakara 2/114.

⁵⁸⁷ Palûvî, *Zübde*, 18; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 166-167.

⁵⁸⁸ el-Bakara 2/14.

⁵⁸⁹ Palûvî, *Zübde*, 19; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 151.

⁵⁹⁰ el-Bakara 2/20.

⁵⁹¹ en-Nûr 24/12.

⁵⁹² Âl-i İmrân 3/20.

⁵⁹³ el-Bakara 2/110.

⁵⁹⁴ İbrahim 14/34.

⁵⁹⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 503; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu‘cemü’l-vasîd*, 438.

⁵⁹⁶ Ebû Bekir Ahmed, *Şerh-u Tayyibe*, 43; el-Bennâ, *İthâf*, 1/212; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 345; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 191-192; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 145.

⁵⁹⁷ Palûvî, *Zübde*, 24; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 216; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 345; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 209.

⁵⁹⁸ el-Kehf 18/1, 2.

2. “وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ” âyetinde altı çizili kelimedenden diğer kelimeye geçişte sekte yapılır. Burada sekte ve idgâm birlikte bulunduğu ve sekte de idgâma mani olduğu için sekte yapmak evlâ, geçiş yapmak ise vakf-ı kabîh⁵⁹⁹ olur.

3. “مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا”⁶⁰⁰ cümlesinde altı çizili kelimelerde birinci kelimedenden ikinci kelimeye geçişte kafirlerin ve müminlerin veya melâikelerin sözlerini ayırt etmek için vakf evlâ olduğu gibi sekte de yapılabilir.

4. “كَلَّا بَلْ رَانَ” altı çizili kelimelerde ikisinin farklı kelimeler olduğunu ifade etmek için birinci kelimedenden ikinci kelimeye geçişte sekte yapmak evlâ, vakf yapmak ise vakf-ı ızdırârî⁶⁰¹ olarak caizdir.

b. Hamza dört şekilde sekte yapmaktadır.⁶⁰² Bunlar:

1. Son harfi sakin olan kelimedenden sonra gelen hemzeye hemze-i münekkere denilmektedir.⁶⁰³ Sakin harften sonra gelen bu hemzede vakf veya vasl halinde Hamza ve râvileri sekte ile beraber farklı okuyuşlar yapmaktadırlar.⁶⁰⁴

Vasl halindeki okuyuşlar: Hemze-i münekkerenin bulunduğu kelimedede Hamza'nın râvisi Halef sekte yaparken; Hamza tahkik üzere okumaktadır. Örnek: “عَذَابُ أَلِيمٍ”⁶⁰⁵

Vakf halindeki okuyuşlar: Hemze-i münekkerenin olduğu kelimedede Halef sekte, Hamza ise önce tahkik sonra nakil yaparak okumaktadır. Örnek: “خَلَوْا إِلَىٰ شَيْطَانِهِمْ”⁶⁰⁶

2. Cem'-i müzekker miminden sonra gelen hemze-i münekkerede hem vasl hem de vakf halinde Halef sekte, Hamza ise tahkik ile okumaktadır.⁶⁰⁷ Örnek: “إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ”⁶⁰⁸

⁵⁹⁹ **Vakf-ı kabîh:** Vakıf yapılacak yerde kelimeler, lafız ve mana cihetinden tam olmayıp önce ve sonrası alakası olmasına denir. Bk. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 253; Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 174.

⁶⁰⁰ Yâsîn 36/52.

⁶⁰¹ **Vakf-ı ızdırârî:** Kur'ân-ı Kerîm okurken herhangi bir mazeretten dolayı okumaya devam edememe gibi durumlarda meydana gelen vakfa denilir. Bk. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 253; Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 173.

⁶⁰² Palûvî, *Zübde*, 11-12; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 136-138.

⁶⁰³ el-Bennâ, *İthâf*, 1/207

⁶⁰⁴ Palûvî, *Zübde*, 14; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 136-137.

⁶⁰⁵ el-Bakara 2/104.

⁶⁰⁶ el-Bakara 2/14.

3. Lâm-ı ta‘riften sonra gelen hemzede Hamza ve ikinci râvisi Hallâd vasl ve vakf halinde farklı vecihlerde okumaktadırlar.⁶⁰⁹ Bu okuyuşlar şöyledir:

Vakf halinde Hamza sekte yaparken, Hallâd tahkik üzere okumaktadır. Örnek: “تُثِيرُ الْأَرْضَ”.⁶¹⁰

Vasl halinde Hamza önce sekte sonra da tahkik ile okumaktadır. Örnek: “لَمَّا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ”.⁶¹¹

4. “شَيْءٌ” kelimesinin vasl halinde Hamza, sekte, Hallâd ise tahkik ile okumaktadır.⁶¹²

2. 2. 9. Cem‘-i Müzekker Gâib Zamiriyle Alakalı Kıraat Vecihleri

Kûfe kıraat imamları Cem‘-i müzekker gâib sigasında bulunan “هَمْ” zamerini farklı okumaktadırlar. Bu farklılıklarla alakalı durumlar şöyledir:

“هَمْ” zamerinden önceki harf sakin olup sonraki harfte hemze-i vasl olduğunda; zamirden önceki harf kesra, sonraki harf ise hemze-i vasl olduğunda; zamirden önceki harf ya emir ya da cezm sebebiyle düşüp sonraki harf da hemze-i vasl olduğu zaman Hamza, Kisâ ve Halef hem “هَمْ” harfini hem de “مَمْ” harfini zamme ile okurken; Âsım “هَمْ” harfini kesra “مَمْ” harfini ise zamme ile okumaktadır.⁶¹³

Örnekler: “وَيُلْهِمُ الْأَمَلُ”,⁶¹⁴ “فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ”,⁶¹⁵ “عَلَيْهِمُ الدَّالَّةُ”,⁶¹⁶

2. 2. 10. İki Hemzenin Yan Yana Gelmesiyle Ortaya Çıkan Kıraat Vecihleri

Kûfe kıraat imamları iki hemzenin yanyana geldiği durumlarda genel olarak tahkik üzere, bazı durumlar ve bazı kelimelerde ihtilaf ederek farklı şekillerde okumaktadırlar. Bu konuyla alakalı ihtilaflar aşağıdaki gibidir:

⁶⁰⁷ Palûvî, *Zübde*, 14-15; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 136-137.

⁶⁰⁸ et-Tevbe 9/94.

⁶⁰⁹ Palûvî, *Zübde*, 14-15; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 136-137.

⁶¹⁰ el-Bakara 2/71.

⁶¹¹ el-Bakara 2/74.

⁶¹² Ebû Bekir Ahmed, *Şerh-u Tayyibeti'n-neşr*, 51-54; Palûvî, *Zübde*, 15; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 142.

⁶¹³ Palûvî, *Zübde*, 24; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 165.

⁶¹⁴ el-Bakara 2/61.

⁶¹⁵ el-Bakara 2/93.

⁶¹⁶ el-Hicr 15/3.

1. “ءَأَعَجَمِي”⁶¹⁷ kelimesinde aynı kelimedeki iki hemze yan yana gelmektedir.

Bu durumda Âsım’ın râvisi Hafs birinci hemze’yi tahkik ikinci hemze’yi ise teshîl ile okumaktadır. Diğer Kûfe kıraat imamları ve râvileri ise iki hemze’yi de tahkik ile okumaktadırlar.⁶¹⁸

2. “أَيْنَا لَمُخْرَجُونَ”⁶²¹, “ءَأَيْنَا لَمَبْعُوثُونَ”⁶¹⁹, “ءَأَيْنَا لَمَبْعُوثُونَ”⁶²⁰ kelimelerinde istifham

hemzesiyle beraber iki hemze bulunduğu yerde Kûfe kıraat imamlarından Kisâî “إِنَّا” olarak tek hemzeyle okurken; diğerleri iki hemzeyle okumaktadırlar.⁶²²

3. “أَمَنْتُمْ لَهُ”⁶²⁷, “أَمَنْتُمْ لَهُ”⁶²⁶, “أَمَنْتُمْ لَهُ”⁶²⁵, “أَمَنْتُمْ بِهِ”⁶²⁴, “قَالُوا إِنَّ لَنَا”⁶²³, “إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ”⁶²³

kelimelerinde Âsım’ın râvisi Şu‘be, Hamza, Kisâî ve Halef kelimenin evveline istifham hemzesi dahil ederek “أَءِ” okumaktadırlar. Âsım’ın diğer râvisi Hafs ise tek hemze ile okumaktadır.⁶²⁸

4. “أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ”⁶²⁹ ifadesinde cümledeki evvelindeki hemzeyi Âsım’ın râvisi

Hafs, Kisâî ve Halef tek hemzeyle okurken; Âsım’ın diğer râvisi Şu‘be ve Hamza “أَءِ” şeklinde iki hemze ile okumaktadırlar.⁶³⁰

5. “إِنَّا لَمُعْرَمُونَ”⁶³¹ cümlesindeki hemze’yi, Âsım’ın birinci râvisi Şu‘be hariç

bütün Kûfe imam ve râvileri tek hemzeyle okurken; Şu‘be “أَءِ” olarak çift hemzeyle okumaktadır.⁶³²

⁶¹⁷ el-Fussilet 41/44.

⁶¹⁸ el-Bennâ, *İthâf*, 2/372-373; Palûvî, *Zübde*, 121-122; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 506.

⁶¹⁹ es-Sâffât 36/16.

⁶²⁰ el-Vâkıa 56/47.

⁶²¹ en-Neml 27/67.

⁶²² el-Bennâ, *İthâf*, 2/260; Palûvî, *Zübde*, 101-102; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 457.

⁶²³ el-A‘râf 7/81.

⁶²⁴ el-A‘râf 7/113.

⁶²⁵ el-A‘râf 7/123.

⁶²⁶ Tâhâ 20/71.

⁶²⁷ eş-Şuarâ 26/49.

⁶²⁸ el-Bennâ, *İthâf*, 2/241; Palûvî, *Zübde*, 102; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 450.

⁶²⁹ el-Kalem 68/14.

⁶³⁰ el-Bennâ, *İthâf*, 2/484; Palûvî, *Zübde*, 136-137; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 446-447.

⁶³¹ el-Vâkıa 56/66

⁶³² el-Bennâ, *İthâf*, 2/526; Palûvî, *Zübde*, 53; Muhammed Emîn Efendi, *Umde*, 536.

6. “قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ”⁶³³ kelimesi ve bu kelimeye benzer kelimelerde Kûfe kıraat imamlarından Kisâî “أَرَيْتَكُمْ” şeklinde tek hemze’yle okurken; diğer Kûfe kıraat imamları iki hemzeyle okumaktadırlar.⁶³⁴

Kıraat farklılıkları iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi ferş-i huruf diğeri ise usûl olmaktadır. Son kısımda da usûl konularından birisi olan hemzenin okunuşuyla alakalı okuyuşlar değerlendirilerek çalışma sonlandırılmıştır.

⁶³³ el-Enâm 6/40

⁶³⁴ el-Bennâ, *İthâf*, 1/449; Palûvî, *Zübde*, 132; Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 276.

3. SONUÇ

Kıraat-ı aşere içerisinde yer alan Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef, Kûfe’de kıraat ilmiyle ön plana çıkan âlimler olarak bilinmektedirler. İlk olarak, takvasıyla ve Kur’ân-ı Kerîm’i güzel okumasıyla Âsım ön plana çıkmaktadır. Onu, erken yaşlarda kıraat ilmini öğrenen Hamza takip etmektedir. Hamza’nın kıraatini öğrenmesine rağmen farklı tercihlerde bulunarak yedi imam arasında sayılan Kisâî, Arap diline ve Kur’ân ilimlerine vukûfiyetiyle bilinmektedir. Aynı zamanda Hamza’nın birinci râvisi olan Halef, onun kıraatine farklı okuyuşları eklediğinden dolayı kıraat alimleri tarafından onuncu imam olarak kabul edilmektedir.

Kûfe imamlarının kıraatlerini ve hüccetlerini konu alan bu çalışmayla şu sonuçlara ulaşılmıştır:

İslâm medeniyetinin oluşmasında ayrı yeri olan Kûfe, kıraat ilmi çalışmaları bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmayla bölgede bulunan kıraat âlimlerinin hayatları, kıraat ilmindeki konumları, hoca ve talebeleri incelenip onların kıraat ilmine olan katkıları tespit edilmiş senetlerinin Hz. Peygambere dayandığı görülmüştür.

Kûfe kıraat imamlarının okuyuşları usûl ve ferş bakımından incelenmiştir. Usûl yönünden kıraatlerin sesle alakalı olduğu için manaya etkisinin olmadığı ferşle alakalı farklılıkların ise kelime, hareke ve manada farklılıklara sebep olduğu tespit edilmiştir.

Bir kıraatin sahîh olarak kabul edilmesi “Bir vecihle de olsa sarf ve nahiv kurallarına uygun olma.” şartı ferş-i hurûfla alakalı farklılıklar incelenirken ortaya çıkmaktadır. Fiillerin farklı kalıplarda ve farklı sigalardaki kullanımı, isimlerin ise cümledeki durumlarına göre farklı hareketleri almasıyla oluşan kıraat farklılıklarının manaya olan etkisine şahit olunmuştur. Ayrıca sarf ve nahivle alakalı olmayan takdim ve tehir gibi kıraat farklılıklarının varlığı da gözlemlenmiştir.

Usûl yönünden farklılıklar incelenirken Hamza, Kisâî ve Halef’in Arap dilinin diğer lehçelerine göre okuduğu, özellikle Âsım’ın râvilerinden Hafs’ın rivâyeti Kureyş lehçesiyle tahkik üzere okuduğu görülmektedir. Âsım’ın râvisi Şu’be ise bazen diğer üç imama uymuş, bazen de kendi imamına uymuştur. Hamza, Kisâî ve Halef’in usûl farklılıklarında aynı şekilde okudukları tespit edilmiştir.

Kûfe kıraat imamlarının ittifak ederek okudukları yerler çok olduğu gibi ihtilaf ederek okudukları yerlerinde çok olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bazen üç imam bir kelimeyi ittifak ederek okumuş, bazen iki imam bazen de biri diğer imamlardan farklı olarak okumuştur. Ayrıca bir râvinin diğer imamların hepsinden ayrı okuyuş sergilediği de gözlemlenmiştir.

Kûfe kıraat imamlarının aynı bölgede bulunmalarına rağmen kendilerine has okuyuşlarının olması, Hz. Peygamber'den itibaren silsile yoluyla kıraatlerin varlığına delil kabul edilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm islâmî ilimlerin temel kaynağı olduğu için kıraat farklılıklarının da fıkıh ve kelam gibi ilimlere katkısının azımsanmayacak kadar çok olduğu tespit edilmiştir.

Kûfe imamları ve hüccetlerini konu alan tezimizin bu alanda çalışma yapmak isteyenlere kapı aralaması temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Akaslan, Yaşar. *Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar*. Samsun: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017
- Altıkulaç, Tayyar. "Hamza b. Habîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/511-513. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. "Halef b. Hişâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/237-238. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kisâ-i Ali b. Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Altundağ, Mustafa. *Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001.
- Avcı, Câsim. "Kûfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/339-340. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Birişik, Abdulhamid. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/ 426-433. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Çollak, Fatih. "Revm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/31-32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman. *et-Teyisîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabî, 1984.
- Durmuş, İsmail. "en-Nahv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Ebû Zur'a. Abdurrahman b. Muhammed b. Zenzele. *Hüccetü'l-kırâât*, nşr. Said el-Efgânî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib. *el-Keşf an Vücûhi'l-kırââti's-seb' ve ilelihâ ve hıcecihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru'tTunusiyye, 1984.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Hücce fi'l-kırâ'âtı's-seb'*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Beyrut: Dâru's-Şûruf, 1979.
- İbn Hişâm, *Katrü'n-nedâ*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. Dimeşk: Dâru'l-Musatafa, 2010.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisanu'l-arab*. Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: :y.y., 1400/1980.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. thk. G. Bergstraesser. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. en-Neşr fi'l kırâ'âtı'l-'aşr. 2 Cilt. thk. Ali Muhammed Dabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dârü'l-Me'arif, 1972.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. en-Neşr fi'l kırâ'âtı'l-'aşr. thk. Muhammed b. Mahfuz b. Muhammed Emin eş-Şenkidî. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2004/1425.
- İbrahim Mustafa-Hamid Abdulkadir-Ahmed Hasen ez-Zeyyat-Muhammed Ali en-Necar, *el-Mu'cemü'l-vasîd*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1380/1970.
- el-İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal *er-Râgıb. el-müfredât*. trc. Abdulbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Han, Muhammed. *Arap Dilinde Edatların Yapı ve Fonksiyonları*. çev. Abdullah Hacıbekiroğlu. Çorum: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Kaya, Nevzat. "İstinsâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/369-371. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Yayınları, 2001.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006.

- Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça Dil Bilgisi*. İstanbul: Ensar Neşr., 2013.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Mushaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/242-248. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Muhammed Emîn Efendi. *Umdetü'l-hallân fî izâhi zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi. b.y.:y.y., t.s.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2020.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Pâlûvî, Abdulfettâh. *Zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Asitane Yayınları, ts.
- Râcihi, Abduh. *et-Tatbîku's-sarfıyyü*. Mısır: İskenderiyye Üniversitesi, 1973.
- Sarı, Mehmet Ali. “Âsım b. Behdele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/475-476. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Sarı, Mehmet Ali. “İmâle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/177. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessetü'r-risâle, 2008.
- Şimşek, Şahin. *Arap Gramerinde İrapta Mahalli Olmayan Cümleler*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016.
- Taşpınar, Kadir. *Tefsirde Kıraat Olgusu Ebussuud Örneği*. Rize: STS Yayınları, 2016.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Turan, Abdulhalim. *Kıraat İlminde Yedi Harf Lehçe İlişkisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 2012.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. sad. Sıtkı Güllü. İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım, 2003.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer el-Keşşâf. *'an haka'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekavîl fî vücûhi't-te'vîl*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.